

Fórum

Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Öllös László

A kritika veszélye

Liszka József

Semmiségen nagy vár épül
Egy magyarul hallott tréfa
nemzetközi háttéréhez

Gyurgyík László

A szlovákiai magyarság
demográfiai változásai
Házasság és válás

Fedinec Csilla

A nemzeti kisebbségekkel
kapcsolatos ukrajnai
jogalkotás rövid foglalata
(1989–2023)

Maruszics Erik

A Nyilaskeresztes Párt
Nagyszőlősen
és Tiszaújlakon
1940–1944 között

Ötvös Anna

Márai Sándor húga,
Grosschmid Katalin
kamaszkori naplója

**Baka L.– Strédl –
Horváth – Huszár –
Nagy – Tóth – Németh**

Pedagógusok narratív
identitásának vizsgálata
szlovákiai magyar
környezetben – 2.

Sebők Szilárd

Lanstyák István
nyelvész jubileumára

Somorjai Ádám OSB

Katolikus egyház-
kormányzati
egységek Szlovákiában
a 2. világháború után

Hadas Miklós

Hogy mindenkinek
meglegyen a maga
igaza. Kovács Eszter
monológja

Pályakép

Születésnap
beszélgetés
Lampl Zsuzsannával

Könyvek

2024

4

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXVI. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Gyurgyík László (Komárom, Szlovákia), **Hunčík Péter** (Dunaszerdahely, Szlovákia),
LampI Zsuzsanna (Nyitra, Szlovákia), **Lanstyák István** (Pozsony, Szlovákia), **Liszka József**
(Komárom, Szlovákia), **Mészáros András** (Pozsony, Szlovákia), **Simon Attila** (Somorja,
Szlovákia), **Vajda Barnabás** (Komárom, Szlovákia), **Végh László** (Somorja, Szlovákia).

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), **Csergő Zsuzsa** (Kingston, Kanada),
Csernicskó István (Beregszász, Ukrajna), **Fedinec Csilla** (Budapest, Magyarország), **Holger Fischer**
(Hamburg, Németország), **Susan Gal** (Chicago, USA), **Kovács Attila** (Lendva, Szlovénia),
K. Lengyel Zsolt (Regensburg, Németország), **Petteri Laihonen** (Jyväskylä, Finnország),
Laczó Ferenc (Maastricht, Hollandia), **Szarka László** (Budapest, Magyarország),
Andrej Tóth (České Budějovice, Csehország).

Angol fordítás
Haraszi Ildikó

Korrektúra
Ronczi Melinda

Tartalom

Tanulmányok

ÖLLÖS LÁSZLÓ	
A kritika veszélye	3
LISZKA JÓZSEF	
Semmiségen nagy vár épül... Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi háttérhez	17
GYURGYÍK LÁSZLÓ	
A szlovákiai magyarság demográfiai változásai 2001–2020. Házasságkötési és válási mozgalom	45
FEDINEC CSILLA	
A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrajnai jogalkotás rövid foglalat (1989–2023)	65
MARUSZICS ERIK	
A Nyilaskeresztes Párt tevékenysége Nagyszőlősen és Tiszaújlakon 1940–1944 között	81
ÖTVÖS ANNA	
Márai Sándor húga, Grosschmid Katalin kamaszkori naplója	101
BAKA L. PATRIK – STRÉDL TERÉZIA – HORVÁTH KINGA – HUSZÁR ZSUZSANNA – NAGY MELINDA – TÓTH PÉTER – NÉMETH ANDRÁS	
Pedagógusok narratív identitásának vizsgálata szlovákiai magyar környezetben – 2.	113

Közlemények

SEBŐK SZILÁRD

Négy évtized az egyetemen. Lanstyák István nyelvész jubileumára 135
SOMORJAI ÁDÁM OSB

Katolikus egyházkormányzati egységek Szlovákiában a 2. világháború után.
Különös tekintettel Nagyszombatra (1922–1937–1977–1995–2008) 141

Fórum-monológok

HADAS MIKLÓS

Hogy mindenkinek meglegyen a maga igaza. Kovács Eszter monológja 149

Pályakép

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Az emberek közé, a terepre. Születésnap beszégetés Lampl Zsuzsannával 163

Könyvek

KERESZTES CSABA

Farkas Gyöngyi: Márciusi ifjak a Kádár-korban. Alternatív március 15-i
ünneplések az 1970-es években 177

JESO ESZTER

Gaszó Dániel: Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa 180

BAKA L. PATRIK

Lengyel-Marosi Renáta: Mary Poppins in Popular Culture 183

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ára: 3 € • 2024. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • december 2024 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

LÁSZLÓ ÖLLÖS

The Danger of Criticism

Keywords: identity; lagging behind; catching up; semi-periphery; critique

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.01>

A nemzeti identitás kritikája a kis közép-európai nemzetek esetében azt a félelmet kelteti, hogy nemzeti összetartozásuk megroppan. Ugyanis olyannyira belebonyolódtak különféle megalkuvásaik nyilvános népszerűsítésébe, hogy a saját nemzeti közvéleményük előtti nyílt kritikájukban a nemzeti együvé tartozás alappilléreinek megingatását látják. (A nemzeti identitás kritikája ugyanis a korábbi kritikák szellemében az adott eszme önellentmondását vizsgálja.² A nemzeti esetében azt, hogy miként kapcsolható össze a saját nemzet tagjainak nemzeti szabadsága mások nemzeti elnyomásával.)³

A mostani állapot védelme tulajdonképpen azt demonstrálja, hogy a 21. században új elképzelésük a nemzeti identitás továbbfejlesztéséről nincsen. Ma is a régi keretein belül akarják és tudják elképzelni a világot. Ebben is építették fel. Értékrendje és hatalmi rendszere a nemzeti harc eseménysorában csiszolódott. Megbontására az egész rendszer elleni fenyegetésként tekintenek az „építések”.

1 A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számot viselő projekt keretében készült. A tanulmány elkészítését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta.

2 A kritika korai formáját lásd: Acton 1991.

3 A saját nemzet szabadsága és érdekei válnak a legfőbb értékke. Tehát bárki másé alárendelhető. Konkrétan a nemzet biztonsági, geopolitikai, gazdasági és egyéb értékeinek. Beleértve a kulturális is, azaz az elnyomás helyességének és igazságosságának kultúráját. Ennek kell uralnia a saját nemzeti közvéleményt, minden szükséges intézményes, hatalmi és egyéb elemével. A nemzetállam viszonyát a mások nemzeti szabadságához és egyenlőségéhez ugyancsak világosan mutatja be Karel Kaplan: Kaplan 1990.

Ám ha bemutatható, hogy szó sincsen az egész kulturális rend szétveréséről, sőt, éppen a továbbélését lehetővé tevő változtatások tervezetét látják, és a folyamat a legtöbbjüknek teret nyit, méghozzá újat, akkor kíváncsisággá változhat a félelem.

Egyre jobban láthatók ugyanis az EU mostani helyzetének válságjelenségei. A vita javarészt szerkezeti kérdésekről folyik, ám az EU polgárainak effektívebb életviteléről alig. Itt, Közép-Európában különösképpen élő ez a probléma, hiszen a térség folyamatosan az elmaradás és a felzárkózás közt ingadozott.⁴ Az 1989 utáni időszak a felzárkózás új lehetőségeként jelent meg. Csakhogy akit elméletileg utolérhetnénk, az Nyugat-Európa, amely éppen elmaradófélben van a globalizáció versenyében. Olyan szerkezetben működik, amelyikben a különféle államszövetségek nyomásgyakorló képességétől függ, mit érnek el. Európai nép ugyanis nincsen. (Balibar 2004) Így az államok vezetői döntenek Európa egészének kérdéseiben.

Márpedig a modern nép kialakulása az utolsó évszázadok nemzetállamaiban egyben a szabadság és az egyenlőség fejlődésével is együtt járt. Ezek az értékek teret nyitottak az emberi kreatitásnak, s általa a világ más részeinél gyorsabb fejlődésnek. Ám a nemzeti identitás – izmusként fogalmazva a nacionalizmus – belső ellentmondása mindmáig akadályozza egy új összetartozás kialakulását.

Nincs ez másként Közép-Európában sem, ezen belül a magyar–szlovák viszonylatban. Az összetartozás stabilitásának legfőbb garanciája a két nemzet döntő többségének szilárd véleménye. Persze a vezetőrétegé is fontos, ám ha a két nemzet tagjainak szilárd meggyőződésévé válik a nemzeti sorsának összefonódása, akkor nem tud olyan politikai többség születni, amely ezt veszélyeztethetné. Az ilyen irányultságúakat ugyanis nem választják meg. Ebben az esetben a politikai verseny és a kormányváltások az összefonódás javítását érintik, nem az összefonódást magát.⁵

A közös közép-európai összetartozás meggyőződésének kifejlődéséhez mindenképp előttről a két közvéleményt kell megnyitni a másik fél előtt. Továbbá át kell tekinteni a néhány esetben újra fogalmazni azokat az eszméket, amelyeket már eleink megalkottak, és amelyeknek egyes elemei a mai világunkban is igazodási pontokat nyújthatnak. Ennek részeként a feleknek nyilvánvalóan át kell gondolniuk az alighanem legproblematikusabbnak tartott kérdést, a Szlovákiában élő, aránylag nagy létszámú magyar kisebbség problémakörét. Az uralkodó nemzetfelfogás értelmében a szlovákiai magyarok ugyanis már pusztán létezésükkel fenyegetik az országot.

A magyar ajánlat nemzeti vonatkozása úgy hangzott, hogy Szlovákia biztosítsa magyar kisebbségének minden szükséges jogát az autonómia különféle formáit is bele-

4 Szűcs Jenő elmélete a félperiféria kialakulásáról a fejlődési centrum és periféria közt. Lásd: Szűcs 1981.

5 Azaz alkotmányos alapértékké válik.

értve, amelyek nemzet fejlődésükhöz szükségesek, s ezzel állítsa meg asszimilálásukat. Ekkor Magyarország Szlovákia szövetségeseinek egyikévé válik.

A szlovák ajánlat pedig oly módon foglalható össze, hogy Magyarország ne befolyásolja a szlovákiai magyarok politikai életét, és ne követeljen olyan engedményeket Szlovákiától, amelyekre az biztonságpolitikai kockázatként tekint. Azaz mondjon le bármilyen kollektív jog igényléséről a szlovákiai magyarok számára, főként olyanokról, amelyek területi vonatkozással járnak.

Az álláspont enyhébb változata törvény által nem garantált, ám politikailag gyakorolható döntéshozatali lehetőséget ad a magyaroknak néhány korlátozott területen. Míg a másik, szigorúbb változata ennyit sem kínál. Sőt a szerzett jogokat is csorbítani próbálja.

Sem az egyik, sem pedig a másik nem éri el a magyar kisebbség megmaradásához szükséges minimális feltételek szintjét sem.⁶ Az optimálisokról nem is beszélve.

Az enyhébb magyar álláspont tudomásul veszi a szlovák álláspontot, és hallgat a témáról, kerülve a politikai feszültséget. A szigorúbb pedig megpróbál nyomást gyakorolni.

Az első pillantásra a két szemléletmód abban különbözik, hogy míg a magyar a kisebbség fennmaradásának feltételei köré rendeződik, azaz ennek a szempontnak alakítja lényegét, addig a szlovák biztonságpolitikai megfontolások mentén – minthogy ezek a nemzeti konfliktus szükségszerűségének elméletében gyökereznek, azaz abban a meggyőződésben, hogy jelentős magyar kisebbség megléte a határ mentén (még az enyhébb szlovák felfogás szerint is) potenciális fenyegetésként értelmezendő.

Tehát ebben a kérdésben pusztán fokozataikban különbözhetnek, így beszélhetünk keményebb és puhább változataikról. Szlovák oldalon a keményebb a magyar kisebbség intézményrendszerének határozott hatalmi eszközökkel történő gyors felszámolását szorgalmazza.⁷ A mérsékeltnek elég a nemzeti egyenlőtlenség fenntartásával elérhető fokozatos asszimiláció. Ebbe belefér a térségen belüli gazdasági együttműködés Magyarországgal, sőt egyes konkrét ügyekben a politikai is. Magyar oldalon pedig a nyomásgyakorlás és a szövetségi politika közt ingadoznak a felek. A megegyezési próbálkozások ez ideig a közös gazdasági érdekek hangsúlyozásától a történészek találkozásaiig terjedtek.⁸ Ám ezek a nemzetfelfogásaik különbözőségeit nem tüntették el. Így együttműködésük is javarészt érdekvezérelt maradt. Sajátos értékek nem kapcsolják őket közös nemzeti alapértékeiken nyugvó szoros szövetségbe, sőt.

6 MÉRCE a magyar vonatkozású pártok és társadalmi szervezetek által elfogadott dokumentum, az úgynevezett szlovákiai magyar minimum. Lásd: <https://www.mkp.sk/en/node/2249>

7 A Husák-rendszer iskolai törekvései, 1990-ben a nyelvtörvény ellenzéki javaslata stb.

8 A magyar–szlovák történésztalálkozók a felek egy közös történelemkönyvben nem tudtak megegyezni. Azaz egy olyan kiadványban, amelyik túllépett volna a tudományos konferenciák termeinek falain, és a közvélemény egy számottevő részét informálhatta volna a másik fél álláspontjairól is.

Az a kérdés tehát, hogy évszázados nemzeti konfliktusai, sőt a jelenben is fennálló nemzeti ellentétek ellenére lehetséges-e köztük az ilyen kapcsolat? A kérdés összekapcsolódik a közép-európai összetartozás újjászületésével. A magyar–szlovák nemzeti megbékélés nélkül ugyanis aligha kaphat új életképes formát. Ám a nemzeti megbékélés csak akkor lehetséges, ha a régi helyett újat is kínál. Fontos szempontnak tartjuk, hogy a felek bizalmatlansága nem pusztán a másokban gyökerezik. Feltételezésünk szerint mind ez ideig magáról sem tudta elképzelni az adott fél, hogy ne élne vissza egy esetleges kedvező történelmi helyzettel. Ez a gyanakvás különösen fontos tere.⁹ Amit ugyanis önmagáról sem képes elképzelni az ember, azt nehezen hiszi el a másiktól, főként ha egyébként is több kérdés állítja szembe vele. A térség nemzeti eddigi nemzeti harcaikat elsősorban a nagyhatalmak kiszolgálásával vitték sikerre, vagy bukták el, ha éppen a veszteshez kötődtek és nem álltak át időben a győztes oldalára. Egymás ellen vívott harcaik során nemcsak az egyetemes emberi szabályokat szegték meg, hanem a magukén is változtattak, ha úgy ítélték, hogy nemzetileg az előnyükre válna.¹⁰

Csakhogy a megállapodások elvek mentén köttetnek.¹¹ A felek leszögezik a mindannyiok által elfogadott szabályokat – azok egy része egyenesen íratlan, a közös értékekből következően értelmezett –, majd feltételezik, hogy mind ők maguk, mind a másik fél betartja azokat. A szabályszegés előnyeinek kihasználása a másik szabálykövető magatartása mellett értelemszerűen nem lehet része a megállapodásnak. Cakhogy a felek maguk is ilyen stratégiákkal voltak sikeresek eddig. Sőt mi több, e stratégiák igazolása a saját nemzeti közvéleményük előtt nemzeti identitásuk fontos pillérévé vált. Nyilvánvalóan nehéz kilépni az ilyen szellemi és azon belül értékrendi állapotból. Sok mindent kellene kétségbe vonni. Ettől pedig minden bizonyosan tartanak.

Tehát ellenérvekre van szükség. A legerősebb alkalmazott ellenérv az életképesség argumentuma. Eszerint a magyarok elcsatolnák az ország déli részét, ám a veszély itt nem ér véget. Szlovákia déli részének elcsatolása az országot életképtelenné tenné. Ez az állítás tulajdonképpen azt tartalmazza, hogy a magyarlakta vidékek elvesztése az

9 Ez a hipotézis egyrészt annak a posztmodern politikai elméletnek a belpolitikai elterjedésére épül, amely szerint a fogalmak jelentés relatív. Ebben az esetben azonban csak a hatalmi eredmény a mérce, így minden egyéb – az elvek is – annak eszközévé tehető.

10 Másrészt pedig az eddigi nemzetközi gyakorlatukra épül a fenti hipotézis. Valamint arra, hogy egymással szembeni hintapolitikájukat is a nemzeti identitásuk részévé tették. Szűcs Jenő mutatja be, miként lehet rugalmasan felcserélni a nacionalizmus két alapvető formáját, a politikai és a kulturális nacionalizmust. Lásd: Szűcs 1974.

11 A problémát jól látja Jászi Oszkár: „Masaryk elnöknek ez a hatalmas és nagyarányú képe az új Európa útjairól és feladatairól ma már némely tekintetben utópiaként hat az olvasóra.” (Jászi 1989, 287. p.)

egész országot semmisítené meg. Ebben az értelemben a magyarok kollektív jogai az ország végét jelentenék. Aki tehát nem akadályozza minden lehetséges eszközzel a magyarok kollektív jogainak megszerzését, az az ország létezését fenyegeti.

A logikailag szabályos következtetés ellen mindmáig nincsen olyan ellenérv, amely teljes egyértelműséggel oszlathatna el minden gondosan ápoltság félelmet. Az ellenérvek ugyanis legfeljebb a következtetési rend egyes állításait próbálják megcáfolni. Már amennyiben nem fenyeget a félelem további erősödése éppen az érvelés nyomán. Ha például azt bizonygatná az ember, hogy a magyarlakta területeket el is veszítené az ország, akkor mai világunkban nyilvánvalóan továbbra is ország maradna, akkor ebből nem azt hallanák ki, hogy az eredeti állítás helytelen, hanem hogy az ország életképessége mellett érvelő szeparatista. Amennyiben azzal argumentál, hogy számos más európai országban, de a világ más részein is számos autonómia létezik, akkor azonnal a rosszul működők példáit¹² kezdi emlegetni a kollektív jogok ellenzői. Mutatva, hogy íme, a szeparatizmusnak bizony vannak példái, azaz ilyen irányba fordulna a jövő. A biztonsgápolitikai szempontot tehát a más irány lehetősége nem írja felül, hiszen ellentéte is lehetséges. A jóakarásban és hűségben pedig aligha bíznak, hiszen ismerik magukat, és önmagukban sincsen bizodalmuk.

Ebben a helyzetben egy megoldás marad: saját szuverenitásuk erősítése és érdekszövetségek kötése. Céljuk az erőegyensúly megtartása, illetve a maguk javára fordítása, ha erre lehetőséget látnak. A bizalmatlanság még esetleges együttműködésük esetén is megmarad. Éppen emiatt a nemzeti elválasztást tovább kell éltetni, legfeljebb imitt-amott hozzáigazítva az éppen aktuális szövetségkötéshez. Olyan kulturális mozgás azonban, amelyik egy politikai közösségbe forrasztaná a feleket, még a legszorosabb szövetségek közt sem engedhető meg. Hiszen az sem örök, no meg a hagyományos vezetőréteg elképzelni sem nagyon tudja a módját.

Nyilvánvalóan jelentős változásokra volna szükség a feleknél. Ezeket közösen kellene végrehajtaniuk.

Ám a következő lehetséges ellenérv az erő problémája. Nevezetesen, hogy a felek ketten együtt sem válnának nagyhatalommá. Legfeljebb közepes erőnek számíthatnának. Továbbá Szlovákia ma is szoros kapcsolatokat ápol Csehországgal.¹³ Ám még így is jóval erősebbekké válhatnak, mint önmagukban. A megegyezés nyilvánvalóan fontos elemévé válna a térség egésze számára. Véget vetne annak a bizonytalanságnak, ami a térséget uralta az elmúlt évszázadokban és elvezethetne egy új közép-európai hatalom születéséhez, de most már polgárainak nemzeti szabadságára és egyenlőségére, valamint

12 Különösen gyakran jelenik meg Katalónia kérdése. Vagy éppen Koszovó. Koszovó esetét azonban a szerb hadsereg etnikai tisztogatása nélkül mutatják be.

13 Ezen a kapcsolaton éppen most repedések jelentek meg. Lásd: Weiss 2023 vagy: Daněk 2024.

nemzeteinek összetartozására épülve. Olyan értékrendet és szerkezetet teremtenének, amely növekvő politikai és gazdasági súlyán túl most sajátos kulturális erővel is bírna. Ez pedig új tekintéllyel ruházná fel az Európai Unióban. A ki-ki által többé vagy kevésbé lenézett posztkommunista világból átemelné magát egy példát mutatóba.

Persze felmerülhet, és bizonyára fel is merül, hogy a fejletlenebbek nem tehetnek ilyet, illetve ilyesmire egyszerűen nem is képesek. Ám a történelemben több példa van az ellenkezőjére. Ha nem volna, akkor Immanuel Wallerstein állításának alapja, a fejlődési régiók vándorlása¹⁴ sem történné meg. Csakhogy nemcsak a múltban, hanem korunkban is zajlik ez a folyamat. Nem emelkedhetek volna fel az emberi kultúra újabb és újabb központjai, éppen annak alapján, hogy lényegileg más, az éppen uralkodótól eltérő választ adtak volna a saját koruk legfontosabb problémáira.

Az hát a kérdés, hogy ez a térség megpróbálkozik-e vele? Oly sok történelmi kudarc után persze, de ezek annyit mutatnak, hogy legfeljebb egymás rovására érhetek el valamit. És még ez is kérdéses, ugyanis a valódi győztes a térség felett dominanciát szerzett hatalom lett. Csak az ő bukása nyitott új lehetőséget, és azokkal a térség államai mind ez ideig oly módon éltek, hogy az újabb és újabb hatalmak mellé álltak, illetve kicsinységük okán oda kényszerültek.

Majd ezek az országok időről időre az egyes vezetőrétegeik egymás közti küzdelmeibe bonyolódtak, akiket is az egyik vagy a másik nagyhatalom segített a hatalomba, meg persze azokéba, akiket éppen akkor nem. Ennek a küzdelemnek fontos kulturális következményei lettek. Akik külső erők segítségével kerültek hatalomba, azok értékrendjét terjesztették, magukat igazolva. Hozzá kötik a szomszéd kultúrájának ellenzését a vele vívott nemzeti harc okán, de legalábbis a saját közvéleményük előtti szelekcióját, ha éppen közösek az érdekeik.

A lényegi változás elmaradását jól mutatja Bibó István műveinek szlovákiai sorsa. A magyar gondolkodó Szlovákiában nem vált a széles nyilvánosság által ismert személlyé, és a korábbi államfelfogás nem változott meg Szlovákiában. Bibó egyes írásai megjelentek ugyan szlovákul,¹⁵ ám néhány konferenciánál tovább nem jutottak. A tömegtájékoztató eszközökben széles teret kapó vita nem folyt nézeteiről, jelentős szlovák politikai pártok nem építették be azokat programjaikba.¹⁶ Az olyan kritika, amelyik nyilvános és részletes vita révén a szlovák vezetés felelősségét firtatná szomszédai nemzeti alávetezésében, nem lett a nemzetté válás értékelésének egyik alapszempontja.¹⁷

14 Immanuel Wallerstein fejlődési centrum és periféria elméletére utalunk.

15 Lásd: *Bieda východoeurópských malých štátov*. Kalligram, 1996. ISBN 8071491489

16 Más fontos művek is megjelentek szlovákul anélkül hogy az állam magyarpolitikájára érdemi hatást gyakoroltak volna. Külön említendő Tove Skutnabb-Kangas: *Menšina, jazyk a rasizmus* c. műve, amelyik világossá teszi az anyanyelv szerepét, helyét az emberi öntudatban, s így a nyelvi egyenlőség indokoltágát. Tove Skutnabb-Kangas: *Menšina, jazyk a rasizmus*, Bratislava, Kalligram, 2000.

Így továbbra is a nemzeti relativizmus¹⁸ uralkodik, amelyikben a szomszédok nacionalis üzelmei állnak az értékelés negatív, a hazaiak manőverei pedig a szükséges, sőt igazságos védekezésékként a pozitív oldalon.

Világos, hogy a nemzeti küzdelem ilyen beállítása nélkül a hazai közvélemény is nehezen volna meggyőzhető, hiszen számára is láthatóvá válna e küzdelem gátlástalansága, és a nemzeti relativizmus elvének uralma. Ez pedig a nemzeti összetartozást gyengítené, méghozzá nem is akármennyire. Legalábbis az uralkodó nemzetfelfogás értelmében. Más pedig legfeljebb elemeiben létezik, és még abban az állapotban is akadályozni kell, hogy a széles nyilvánosság értékrendjébe épüljön. Teljesen megtiltani ugyan egy alkotmányos demokráciában nem lehet, ám ismerete és hatása aránylag szűk korlátok közé szorítható. Persze amennyiben a nemzeti értelmiség nagy részével elfogadtatható, hogy csak a szomszédtól való nemzeti elválasztás biztosíthatja a saját nemzetük jövőjét. Jelentősebb eltérés legfontosabb elemeitől pedig veszélyezteti. A kapcsolat így saját értékrendjének csapdájába kerül. A nemzeti elválasztás nem engedi a nemzeti kultúrák összekapcsolását, összekapcsolódásuk nélkül azonban tovább élnek félelmeik a másiktól, azok okán pedig továbbra is fenntartják a nemzeti elválasztás rendjét.

Ez a rend pedig megtartja őket kis államnak és nemzetnek, ami tovább élteti félelmeiket és indokolja a nagyhatalmakhoz való igazodás stratégiáját. A nagyhatalmak pedig megtartják kicsinyeknek őket saját hatalmi érdekeik által vezérelten, tehát életben tartják azokat a körülményeket, amelyek okán e kicsik veszélyforrásként látják a másikat.

A hatalmi dominancia által hatalomba segítettek pedig saját legitimitásuk okán igazolni igyekeznek a nagyhatalmi dominancia elfogadását. Úgy érvelnek, hogy csak az adott hatalom dominanciája tudja garantálni biztonságukat a szomszédjukkal szemben, s kielégíteni a vele szemben támasztott igényeiket. Dominanciája emiatt kívánatos. Az alávetettség indoklása így egyben fenn is tartja azt. Az ellentmondássor ismét és ismét újratermeli önmagát. Feloldásához a mostani ellentmondásokat feloldó önazonosságra volna szükség.

Ám a felemelkedésükhöz, mint azt jeleztük, egy alapvető kérdéssel kell szembenéznünk: lesz-e együtt elég erejük? Ez nyilvánvalóan alapvető kérdés. Nos, a magyaroknak és a szlovákoknak együtt is aligha. Csakhogy az Európai Unió egészeének sincs a

17 A holokauszt kivétel. De sem a magyarok, sem a németek elűzése, de még a cseheké sem az. Edvard Beneš elnök dekrétumait még ma is alkalmazzák. Lásd: Beneš-dekrétumok: az állam mindenáron bevégezné a földelkobzást. *Új Szó*, 2024. július 17. A magyarok nemzeti alávetése pedig végképp nem. A szlovák pártok programjai meg sem közelítik azt a szintet, amelyik a magyarok megmaradásának minimális feltételeit jelentik. Lásd: <https://www.mkp.sk/en/node/2249>

18 Immanuel Kant: *Történetfilozófiai írások*. Budapest, Ictus, 84–85.p.

mostani állapotában. Annyi azonban ma már nyilvánvaló, hogy az EU-n belül kettőjüknek, esetleg hármuknak, négyüknek több, mint egyenként, önmagukban. Továbbá az is világos, hogy nem csak ők ketten vannak ilyen helyzetben. És nem is csak a visegrádi négyek. Számos állam alkot különféle együttműködő csoportot az Európai Unión belül javarészt valamilyen közös érdekük vagy területiális közelségük okán.¹⁹ Az EU-n belüli verseny egyik alapkérdése tehát nem pusztán az, hogy a visegrádi négyek, esetleg más hozzájuk csatlakozók közös szervezete működőképes lesz-e, hanem hogy hatékonyabb lesz-e a többiekénél? Ugyanis a jövőjük nemcsak az egyes tagállamok, hanem közös szervezeteik hatékonyságától is függ.

A hatékonyság nyilvánvalóan függ nemzeteik összetartásától. Ha ugyanis az országok népei közt ereszt gyökeret a meggyőződés, hogy sorsukat csak közösen vehetik a maguk kezébe, akkor ezen az esetleges kormányváltások sem változtatnak.²⁰ Ám a szoros, politikai közösséget képző összetartozás tudatának megszületéséhez véget kell vetni annak a gyakorlatnak, amely feldarabolta a térséget az elmúlt évszázadokban. Ahhoz pedig e gyakorlat mögött álló elveken is változtatni kell.

A magyar–szlovák viszony megváltozása az egyik feltétele az új közép-európai viszonyrendszer megteremtésének. Ha átalakulna, akkor a többiek számára is mintaként szolgálhatna. Nemcsak diplomáciai és gazdasági szempontból, hanem az átalakulásban rejlő kulturális dinamika okán is. Ha pedig sikerrel jár, akkor a térség kulturálisan is mintát adhat másoknak, és Nyugat-Európa államai polgárainak is vonzóvá válhat. Mindenesetre amennyiben a közép-európai összetartozás tudata erősebbé válik a többi államcsoporténál, akkor erősebb lesz egymás segítésének szándéka is.

Amikor a népek összekapcsolódására épülő szövetségről beszélünk, amelyeket különböző nemzetiségűek alkotnak, nemcsak az egyes államok népének kötődéséről van szó a másikéhoz, hanem az egyik nemzetnek a másikhoz, éljenek tagjai akár az egyik, akár a másik államban. Ehhez pedig az eddigi, jelentős mértékben egymás elleni harcaik hagyományára épülő nemzeti identitásuk megváltoztatására is szükség van. Különösen igaz ez a szlovák–magyar viszony ma uralkodó értékrendi alapjaira.

Ámde azzal is számolni kell, hogy a változás elmarad. Az államok vezetői nem akarják korlátozni a saját ideológiai és propagandahatásukat államaik polgáira azzal, hogy a szomszéd is hatással lehet rájuk. Persze ők is a szomszédra, csakhogy ezt részben nem értik, részben a maguk hatalma szempontjából nem tekintik előnyös cserének. Emiatt azok érveivel, akik továbbra is valamelyik hatalom befolyása alá szeretnék vonni országukat, ma is számot kell vetni. Még hozzá abból a szempontból, hogy jobb-e,

19 Mind a Benelux országok, mind a skandinávok, a baltiak és a dél-európaiak földrajzilag is sajátos egységet alkotnak. De persze a visegrádiak is.

20 Eddig a német–francia együttműködésen sem változtatott. Ma persze immár az EU válságának alapkérdéseivel néz szembe ez a két ország is. Lásd: Le Pen 2021.

ha egymásra támaszkodnak ezek a nemzetek, mint ha valamelyik nagyhatalom segítőivé válnak. Ám ezzel a dilemmával már eddig is számot kellett vetni. Az hát korunk kérdése, hogy változott-e valami?

Az egyik alapvető változás a térség korábbi fejlődési célja: Nyugat-Európa ma az elmaradás nagyrégiója a globális versenyben. A nála uralkodó rend ma ezt ígéri. Fontos értékelési szempont, hogy nemcsak gazdaságának bicegése a probléma. Egy olyan kérdésben is kötelező mintát ad, amely e nemzetek nemzeti legitimitásának lényegét kérdőjelezi meg. Nevezetesen a ma uralkodó gyermekvállalási felfogás elfogyásra ítéli őket. (Farkas–Agócs 2019, 9–14. p.) Azaz a fejlődés mai ígérete immár az elfogyást vonja magával. A nemzeti felemelkedés kommunikált ígérete a nemzet megszűnését jelenti. Amennyiben a rohamossá váló populációs lejtmenet mellé a harmadik világból jövő korlátlan, azaz emiatt tömeges beáramlást is elfogadtatják velük, akkor kulturális jellegük ugyancsak gyorsan átalakul.²¹

Ám ha a hagyományos félelmeik szempontjából tekintünk magyarok és szlovákok mai viszonyára, akkor nyilvánvalóan fel kell tenni a kérdést: kettejük szoros összefogásával mit kockáztatnak? A hagyományos nemzetfelfogás értelmében a szlovákok azt, hogy a szlovákiai magyarok magyarok maradnak. A magyarok pedig azt, hogy a szlovákiai magyarok szlovákiai magyarok maradnak. Azaz Szlovákiában tovább élhet az az álláspont, hogy az állam egységére fenyegetést jelentenek a magyarok. Magyarországon pedig az elszakíttóságuk állapotának bírálata folytatódhat. A két érvrendszer per sze kölcsönösen erősíti egymást, így jövőbeni súlyuktól függ a két ország és elsősorban a két nemzet együttműködése. Amennyiben együtt jobb perspektívát kínálnak népeiknek, mint külön s egymással szemben, akkor új korszakot nyithatnak. Ha nem, akkor marad a régi, méghozzá a 21. század kontinentalizációs és globalizációs kihívásai közt. Ahhoz tehát, hogy az Európai Unió szervezett országcsoportjainak versenyét megnyerjék, másoknál jobban kellene együttműködniük, miközben pedig a saját küzdelmeiket is folytatják, azaz egymással szemben is kényszerítő erejű pozícióharcot vívnak. Csakhogy ez a globális versenyben lenullázza az esélyüket, és az Európai Unión belül is a régi kisállami megalkuvásokra redukálja.

A nemzeti identitásnak az a vonatkozása, amely értelmében a nacionalizmus az elit eszköze, amelyikkel harcba hívja a tömegeket, (Kedourie 2000, 140–141. p.) ebben az esetben a legfőbb harci céllal, a nemzeti identitás egyik ideológiai pillérének számító ellenségnek nyilvánított szomszédal szemben, működésképtelenné válna, azaz a nemzet felemelése helyett annak minden korábbinál jelentősebb lecsúszását okozná. Ellenben összefogás esetén a felek a magukénál nagyobb embercsoport ere-

21 Lásd: Leimeiszter Barnabás: Houellebecq: „A nagy felcserélés nem elmélet, hanem tény” *Mandiner*, 2022. december 5.

jével számolhatnának²² a nemzetközi érdekkonfliktusok során. S ami a legfontosabb, együtt nemcsak politikai és gazdasági, hanem kulturális hatásuk is megnőhetne. A modernség egy olyan terét nyitná meg a térségben, amely eddig másutt is meglehetősen szűken létezett. A több nemzet által alkotott kulturális és politikai közösség olyan kulturális, gazdasági és persze politikai lehetőségeket hordoz, amelyek felemelhetik Közép-Európát, sőt akár az EU egészét.

De ez nem lehetséges a mai állapot kritikája nélkül. Ezzel kapcsolatban nyilvánvaló, hogy az EU-n belüli vitáknak és a belőlük eredő vetélkedésnek korlátozottnak kell lennie. Semmiképpen sem vezethet az Európai Unió felbomlásához, sőt mi több, építenie kellene. Az az optimális megoldás, ha a többieknél jobb, így követésre méltó teljesítményt mutat fel az adott államcsoport. Tehát az unión belüli érdekütközésekben a többieknek hatékonyabban kellene fellépniük. Ám ami még fontosabb, az unió egészét érintő kérdésekre is jobb válaszokat kell adniuk. A globalizáció kihívásaira olyan színvonalas megoldásokat kellene kínálniuk, amelyek az egész unió számára perspektívát ígérnek. Ám ehhez mindenekelőtt maguknak kell olyanná válniuk, hogy ezt együtt tehessék, és általában másoknál jobban.

Nyilvánvalóan nem követhetik azt az utat, amelyre sokan tekintettek vágyakozva, és többen rá is léptek: nem lehet céljuk a mások, először is az egymás feletti nemzeti dominancia. A cél az unió egészének felemelése, olyan mintát adva, amely követésre méltó. Azaz a globalizáció kihívásaira kell a legjobb és legértékesebb koncepciókat megalkotniuk. Az unión belüli verseny legfontosabb területe ugyanis ebben áll. Az unión belüli pozíciók elfoglalása, az unió erőforrásainak az adott fél számára kedvező elosztása mind fontos persze. Ám a jelen viszonyok közt önmagukban csak a tévesztés folytatásának újabb és újabb epizódjai. Akkor jelentik a jövőt, ha szolgálnak valamit. Az pedig nem lehet kevesebb, mint az Európai Unió visszaemelése a világ fejlődésének élvonalába. Ami kevesebb ennél, az a globalizáció versenyében mások befolyásának európai erősödését, valamint az EU külső befolyásának gyengülését hozza.

Tehát az EU-n belül a valóságban immár nem az a legfontosabb kérdés, hogy kinek kezébe kerülnek a többiek feletti dominancia eszközei, hanem hogy ki tudja megállítani Európa tévesztését és visszaemelni az uniót a világ élére. Aki erre nem képes, sőt aki ezt még őszinte célként sem fogalmazza meg (és ma ez a helyzet), az úgysem marad sokáig vezető pozíciójában. Vagy ha igen, az javarészt már nem az európaiak akaratóból lesz. (Coudenhove-Kalergi 2004)

Közép-Európa emiatt nem adhatja alább. Ha alább adja, akkor maga is a visszamaradást segíti. Közép-Európa alapvető gondja ma nagyobb, mint a múltban volt. A kihívás, ami előtt áll, nem az, illetve nem pusztán az, hogy képes lesz-e felzárkózni a

²² A visegrádiak az EU-n belül nagy súllyal rendelkezhetnek. Ám tartós összefogásukhoz alkotmányos egyetértés kellene. Az pedig csak közös identitással teremthető meg.

nálánál fejlettebb Nyugat-Európához, hanem hogy miközben Európa nyugati fele is fejlettebb nála, képes-e a Nyugatot és általa önmagát ismét a világ legfejlettebb régiójává segíteni. Tehát nem Nyugat-Európa elmaradásának a folytatódásához kellene felzárkóznia, még ha az mai állapotában fejlettebb is őnála. A verseny ugyanis elsősorban már nem kontinentális, hanem globális, amiben az európai térség nem áll jól. Mindenekelőtt azt kell hát eldöntenie az uniónak, mivé kíván válni. Megmarad-e abban az állapotában, amelyben folytatódik az évszázada tartó negatív folyamat, vagy szembenéz-e vele, azaz önmagának is nyíltan bevallja, majd másként dönt. Tehát a közép-európai országoknak azt kellene mérlegelniük, hogy az EU fejlettebb felének globális elmaradásában kívánnak-e részt venni, vagy többet akarnak. Amelyikük az előbbi mellett dönt, az a Nyugat közép-európaiasításában vesz részt. A saját hozzájuk történő felzárkózásával együtt is. A kontinens visszaszorulása a globális versenyben hasonló helyzetbe sodorja, mint amilyenben Közép-Európa volt vele szemben akkor, mikor még ő volt a világ legfejlettebb nagyrégiója.

Közép-Európa nemzeteinek és államainak emiatt azt kell megfogalmazniuk, mit értenek felzárkózás alatt. Csak azt, hogy Nyugat-Európát kívánják utolérni, vagy a világ élvonalába akarnak kerülni. A kettő egykor ugyanaz volt. Korunkban azonban egyre kevésbé. Ámde a legfejlettebbek közé mégis csak velük juthatnak. Avagy tovább sodródhatnak velük hátrafelé. Ha pedig Európa az egyre inkább elébük kerülő hatalmak küzdőterévé válik, akkor maguk is az ő eszközeiké silányulnak. Mint ahogy az Európai Unió többi tagállama. Együtt azonban ma még elkerülhetik ezt a sorsot.

Megjegyzendő, hogy korábban a közép-európai kis nemzetek közös erővel elkerülhették volna az alávetetésüket. (Bibó 1986) Amennyiben ezen most változtatnának, akkor a Nyugatnak mutatnának mintát. Ezzel pedig maguknak is esélyt teremtenének. Nemcsak az EU-n belüli befolyásuk nőne, hanem a jövő mintájának alapformáját is megalkotnák. Ez egyben a felelősségük is. Sokkal nagyobb ez a felelősség a korábnál. Ám aki uniós tagságát komolyan veszi, az a többiekért is felel, nemcsak magáért. Még pontosabban: a többiekkel együtt felel magáért. Ez a felelősség immár nem a mások feletti uralom adta kötelességekből, hanem a közös fejlődés lehetőségéből ered. Maguké által a többiek emelkedését is segíteniük kellene a feleknek. Ha ugyanis a magukét olyan formába öntik, amely a többieket is gazdagítja, és kölcsönös ez az igyekezet, akkor újabb és újabb ösztönzést kapnak egymástól.

A saját nemzet ösöket kínál. Olyanokat, akiktől tanulni lehet, mind sikereikből, mind hibáikból. Olyanokat, akikre tagjai büszkék lehetnek, akik megdobbantják szívüket, és akik elgondolkodtatnak. Akik nyomán megértheti az ember: nemcsak a mostnak él, életének mélyebb értelme van, nemcsak önmaga létezése.

Ma Európában és annak közepén összekapcsolható az itteni kis nemzetek nemzeti fejlődése az ország és a térség felemelésével a kontinentalizáció és a globalizáció élesedő versenyhelyzetében. Ebben eleink, valódi s nem hazudott eleink számos kiváló s nemes példát mutattak. Büszkén felmutathatók, hiszen nemcsak az itteniek példái

lehetnek. De persze elsősorban az övék. Csak rá kell mutatni, hogy a mai világban mit is kínálnak egy szlovák embernek a magyarok, a magyar kultúra, és fordítva. Méghozzá konkrétan. Ha eléggé konkrét és részletes a bemutató, akkor a nemzeti agresszivitásra épülő ideológia erejének jelentős részét elveszíti. Persze az általános nemzetkép megváltoztatása már egy kiterjedtebb probléma. Ám a konkrét esetek más kötődést is teremtenek.

Az ilyen kapcsolatok, kötődések és a belőlük eredő új kulturális kombinációk persze közvetítőket igényelnek. Emiatt a szlovákiai magyarok kis világa ma sokkal nagyobb önmagánál. Szűkebb értelmezésben is a térség jövőjét befolyásolja. Tágabban pedig mintaként és a térség jellegeként hat az EU egészére. Akár jó, akár rossz mintaként. A szlovákiai magyarok történelmi jelentősége most messze meghaladja e népcsoport méretét. Ugyanis nagy hatással lehet mind a maga, mind pedig a környezete jövőjére. És ezért a célért nemcsak a vezetői, hanem minden tagja tehet. Ha a szlovákiai magyarok meg tudják őrizni súlyukat az országban, az minden bizonnyal valamiféle megegyezésre ösztönözné a két nemzetet. Ebben a helyzetben szélesedne a nyilvánosság előtt folytatható véleménycsere tere. Mai helyzetében a két ország is egymásra van szorulva. És ami legalább ugyanannyira fontos: ezt lakosságuk egyre nagyobb hányada tudatosítja.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a szlovákiai magyarok számára olyan helyzet van kialakulóban, amilyenben kisebbséggé válásuk óta nem voltak. Nem pusztán amiatt, mert egymásra szorul a két nemzet. Ez eddig is így volt, csak a felek ezt nemcsak hogy nem tudatosították, hanem egyenesen elfedni próbálták. A változás éppen a kölcsönös függés felismerésében áll. A felismerés ma még inkább konkrét kérdésekhez kötődik (pl. gazdaság, migráció, közös érdekek az EU-ban stb.). S ma is él az a nemzeti tudatformálás, amely a két nemzet szembenállására épül. A változást továbbá zavarhatják azok az erőfeszítések, amelyek a térség kis nemzeteknek megosztására töreknek ma is. Ám ez a két tényező eddig is jelen volt. Ami más, az az EU és a NATO által kínált szélesebb döntéshozatali tér, szemben a korábbi sokkal közvetlenebb nagyhatalmi dominanciával. A közép-európai kis nemzetállamok ma azonban a saját kezükbe vehetik annak az értékrendnek a megváltoztatását, amelyen az egymáshoz fűződő viszonyuk nyugszik. Megtehetik, hogy a korábbi nemzeti ellenségeskedéseiken lényegileg változtatnak. Ebbe most senki sem avatkozhat be eléggé hatékonyan. Részben nem akarják, részben pedig nem is tudják a korábbi évszázadhoz hasonlóan fenntartani, sőt akár erősíteni az egymástól való félelmeiket. Ezért Közép-Európa nemzetei most változtathatnak, a jelenleg egyre jobban összefonódó érdekeiket összetartozásuk meggyőződéssé fejleszthetik.

A folyamat minden bizonnyal szélesebb környezetükre is nagy hatással lenne. A nemzeti szabadság egy új felfogását terjeszthetné el. A nemzeti szabadság a felvilágo-

sodás óta elválík az egyénitől.²³ Azok a kormányzatok, amelyek az egyénit megadni, kiszélesíteni igyekeztek, kevés kivételtől eltekintve²⁴ nem tették ezt a nemzetivel. De fordítva is igaz. Azok a kormányzatok, amelyek korlátozták az egyéni szabadságot, a nemzetük tagjainak sajátos jogait többször kiharcolni igyekeznek, sőt azt esetenként el is érik.²⁵ Közép-Európában ez a különbség különösen nagyra nőtt. A térséget befolyása alá vonó nagyhatalmak kiszolgálása pedig tovább növelte. Akár az egyik, akár a másik bírálata ezért aránylag könnyű, hiszen vagy a demokráciahiány, vagy a nemzetietlenség a szemére vethető több nyilvánvaló argumentumot használva.

A megbékélés egyik szellemi feltétele e kettősség egészének a kritikája. Nem csak az egyik vagy a másik felének, tudniillik a kettősséget együtt teremtették meg, és éltetik mindmáig. Amennyiben a felek megérthetik mindkettő gyengéit és megteremtik pozitív elemeik összekapcsolásának elvrendszerét és szabályait, akkor túljuthatnak az elmúlt évszázadok értékrendjén. Megteremthetnek egy újat, amely összekapcsolja az emberi szabadságot a nemzetivel és az emberi jogokat a nemzeti jogokkal. Ha a felek közösen alkotják meg az újat, márpedig jellegénél fogva egymás nélkül nem is tehetik, akkor az eredménye is közös lesz.

Nevezetesen egy olyan identitás, amely éppen a korábbi nemzeti elválasztás kritikájára építve kapcsolja össze e feleket, közös, egymásban is fellelhető értékekkel építhet utat a jövőbe.

Irodalom

- Acton, Lord 1991. Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. I. köt.* Budapest, Atlantisz.
- Balibar, Étienne 2004. *We the People of Europe. Reflections on Transnational Citizenship.* Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Bibó István 1986. A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok II.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Daněk, Viktor 2024. 168 hodin | Česko-slovenské vztahy na bodu mrazu. *Europeum*, 25. března.
- Coudenhove-Kalergi Richard 2004. Páneurópa. In Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola.

23 A nemzetállam érdeke felülírhatja az emberi jogokat. Tehát más nemzetek tagjait nemzetileg elnyomhatja, sőt gyarmatosíthat is.

24 Ilyen állam Svájc.

25 Például a nyelv hivatalossá tételét. Vagy a nemzeti tudományosság megszületését. Valamint a nemzetállamot.

- Farkas Péter–Agócs Gergely 2019. Európa népeisége. In Székely András–Farkas Péter–Nyírády Adrienn–Agócs Gergely (szerk.): *Európai Családpolitikai Kitekintő*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 9–14. p.
- Jászi Oszkár 1989. Masaryk elnök tanításai. Az új Európáért. In Uő: *A kommunizmus kilátástalan-sága és a szocializmus reformációja*. Századvég Füzetek 1. Budapest, 283–291. p.
- Kaplan, Karel 1990. *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.
- Kedourie, Elie 2000. *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 140–141. p.
- Le Pen, Marine 2021. Az EU célja a totális irányítás. *Magyar Nemzet*, október 27.
- Szűcs Jenő 1974. *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat.
- Szűcs Jenő 1981. Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24. évf. 3. sz. 313–359. p. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf
- Weiss, Peter 2023. Zo slovensko-českých vzťahov sa vytratila srdečnosť. *Pravda*, 28. 11.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE DANGER OF CRITICISM

The paper examines some issues of Hungarian–Slovak national reconciliation. Above all, from the point of view of the fear that a critique of the internal contradictions of national identity, which examines the form of identity to which they owe their influence and power, can provoke in the bearers of traditional national identity. The paper also offers an alternative, building on the very rules and presumed outcome of this critique.

LISZKA JÓZSEF

Semmiségen nagy vár épül...

Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi hátteréhez*

A 120 éve született anyai nagyanyám emlékének

JÓZSEF LISZKA

A Great Castle Is Being Built on Nothing... On the International Background of a Joke Heard in Hungarian
Keywords: folklore; fairy tale; joke; wilful woman; ATU 1365C; southern Slovakia; Hungarians

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.02>

A neves svéd folklorista, Nils-Arvid Bringéus egy csodálatos tanulmányában azzal kísérletezett, hogy egy adott kulturális jelenséget, történetesen az angyalokról alkotott képünket nem külső forrásokra alapozva, hanem saját maga emlékeinek az elemzésével próbálta megközelíteni. (Bringéus 2000) A módszert *kulturális önanalízisnek* mondja, és azóta követői is akadtak. Ezen felbátorodva engedtessek meg nekem, hogy az alábbiakban egy, peredi nagyanyámtól¹ gyerekkoromban hallott tréfás történetet² idézzek föl, majd kíséreljem meg némiképpen értelmezni és szövegfolklorisztikai szempontból nemzetközi kontextusba helyezni.

* Jelen dolgozat részben a Magyar Tudományos Akadémia Domus programja keretében 2023 őszén elnyert és megvalósult, Párhuzamosságok és találkozások. Adalékok a 19. századi magyar és szlovák folklorisztikai kutatások kapcsolódási pontjaihoz című kutatói ösztöndíj során feltárt adatokon nyugszik.

- 1 Pered: mátyusföldi nagyközség (v. Pozsony m.), mai hivatalos neve: Tešedíkovo. Nagyanyám: Vincze Sándorné Szedlár Mária (1904–1992). Apja, Szedlár Bálint (1879–1936) orosz fogáságot megjárta, naplóíró parasztember volt, nagyanyám sokat olvasó paraszttasszony, az nem állítható, hogy teljesen bezárkózó, mindenesetre különösebben nem társasági ember volt.
- 2 Adoma, anekdota, facécia, tréfa, tréfás történet/elbeszélés, trufa stb. néven is emlegetett, gyakran egymásba simuló, mindamellett egymástól azért meg is különböztethető mesei műfajok formái, tartalmi és terminológiai kérdéseibe most az egyszerűsítés kedvéért nem mennék bele.

1.

Ahogy a legtöbb gyerek, lelkes mesehallgató voltam. Anyám néhány Grimm-mesével vagy általa kitalált, saját tanítómesékkal szórakoztatott és nevelt. Nagyanyám korai meséire nem emlékszem, pedig folyton mesélt. A most szóba hozandót valamivel később, amikor már magam is olvastam (és nem is feltétlenül meséket, sőt, azokat a legkevésbé), afféle tan- vagy szituációs meseként, voltaképpen inkább *igaz történetként* adta elő. Hogy ő kitől hallotta (esetleg olvasta?), értelemszerűen ezt akkor nem kérdeztem meg. Most meg már nem tudom. Jómagam emlékeim szerint ezt és a további történeteit soha nem mondtam el senkinek (miért?), tehát nagyjából hatvan éven át, afféle bűvópataként léteztek agyam valamelyik szegletében.

Illetve!

De nézzük először magát a történetet! Nagyanyám, amikor makacs módon nem akartam engedni a magam (vélt vagy valós) igazából, többször is, egy tanmeseszerűséggel (ő egyértelműen annak szánta) oktatott ki. Az alábbi textualizáció a szó szoros értelmében nem hiteles, hiszen nem szó szerint adja vissza (hogyan is tudná ezt, hatvanvalahány év távlatából! tenni?) nagyanyám meséjét, s noha a helyi dialektust (pontosabban nagyanyám szóhordozását) nagyjából rekonstruálni tudnám, de csak nagyjából, s épp ezért hitelesebbnek tartom, ha arra sem teszek kísérletet, hanem egyszerűen a történetet mondom el, lényegében annak szüzséjét, ahogy ma emlékszem rá:

Egy asszony a szomszéd gyereket tetvesnek nevezte, amire annak anyjával jól összekapott. Először csak szóban szidalmazták egymást, majd tettelegességre is sort került, míg nem a sértett belökte a kútba a családjukat (szerinte) rágalma-zót. Az, miután elmerült a vízben, két kezét a felszín fölé nyújtva, két hüvelykujja körme hátát egybedörzsölve, a serkéket elpusztító mozdulatot imitálva jelezte, hogy márpedig az a gyerek akkor is tetves.

Mintha Pereden³ megtörtént esetről lett volna szó, nagyanyám talán még név szerint is meg tudta volna nevezni a perpatvar szereplőit – gondoltam (vagy inkább éreztem) akkor, keresztkérdésekkel viszont (mivel eszembe sem jutottak), értelemszerűen nem terheltem. Egyszerűen olybá vettem, hogy valahol itt, a *Majorkertben* történt meg az eset.

Miközben egy, túlzás nélkül állítható, hogy világszerte elterjedt vándortörténettel van dolgunk, amit a nemzetközi mesekatalógus az ATU 1365 szám alatt, *Az akaratos asszony* néven tart nyilván.⁴ Jelen változat ennek a mesetípusboknak egy altípusa

3 Itt jegyzem meg, hogy a szintén peredi gyökerekkel rendelkező, sőt azokat irodalmilag is alaposan kiaknázó Száz Pált megkérdeztem, találkozott-e ott ezzel a történettel. Válasza, amit ezúton is köszönök, nemleges volt.

4 A *Magyar népmesekatalógus* hasonló módon: MNK 1365 formában jegyzi.

(ATU 1365C). Ám ne szaladjunk a dolgok elébe, mintegy belülről kifelé araszolgatva, nézzük először előfordulásait a magyar és a szomszédnépek szóbeliségében, majd korábbi, írásos formában rögzített változatait, s mindezzel párhuzamosan a maga történetiségében kíséreljük meg nemzetközi kontextusba is helyezni.

2.

Az Ortutay Gyula által szerkesztett reprezentatív(nak szánt) magyar mesegyűjtemény jegyzetírói (Dégh Linda és/vagy Kovács Ágnes) szerint a makacs (akaratos) asszonyról szóló történetípus „népi gyűjteményeinkben viszonylag kis számban fordul elő”. (Ortutay 1960, III: 1076. p.) Megjegyzendő, hogy ez a „kis szám” alighanem a gyűjtői érdeklődés hiányát is jelzi, hiszen az újabb mesegyűjteményekben egyre gyakrabban, több párhuzamos variáns formájában is felbukkan. A gyűjtői érdeklődés tudniillik predestinálja az eredményt, és a népköltési gyűjtés kezdeti korszakaiban a klasszikus, grimmi népmese (vagy mondjuk úgy: a tündér- vagy varázsmese) volt az etalon, a népmesegyűjtők alapvetően azt a zsánert keresték és – találták meg. Ág Tibor szokta emlegetni (hogy egy másik területről, a népzene gyűjtés köréből származó példát említsek), a jó énekesei pillanatok alatt kiismerték a „tanár urat”, azt, hogy valójában mi is érdeklő. Első körben a kérdésre, hogy *miket szoktak énekelni*, jobbra új stílusú népdalokat, operettmelódiákat, pesti kuplékat adtak elő, de amikor a gyűjtő egy példán keresztül rámutatott, hogy *és ilyesmit nem?*, attól a pillanattól kezdve tudták, hogy emlékezetükben mi után kajtassanak, amit meg is találtak. Előadták a régi stílusú népdalok, balladák számukra ismert variánsait. Ami persze végső soron torzította a képet azzal kapcsolatban, hogy „mit énekel a nép”, mit kedvelt, hiszen a gyűjtések eredményeként megjelent publikációk nyomán olybá tűnt, mintha csakis régi stílusú népdalokat. Hasonlóan lehetett tehát a mesegyűjtés során is, amit közvetve, ha nem is bizonyít, de legalábbis megerősíteni látszik, hogy a 20. század utolsó harmadától megsaporodtak a főleg pikáns, erotikus történeteket tartalmazó gyűjteményes kötetek,⁵ az ún. paraszt

5 Noha Jókai Mór már 1860-ban „ügyeletre sem méltatott, talán meg is vetett, mindenesetre kevésbé becsült” népadomákról beszél *A magyar néphumorról* tartott akadémiai székfoglaló előadásában (idézi: György 1932, 4. p.), az áttörésre még várni kellett. Nagy Olga az *Újabb paraszt dekameron* előszavában említi a kiadói-szerkesztői távolságtartó magatartást e műfajokkal, jelesen a tréfás mesékkal szemben, amelyekből (látszólag) olyan szemléletmód árad, „amely mélységesen aláássa azt a romantikus felfogást, amelyet a népről kialakítottak”. (Nagy O. 1983, 9–10. p.) Katarína Žeňuchová a szlovák Jozef Ignác Bajza tevékenysége kapcsán (amiről a következőkben még bőven lesz szó) jegyzi meg, hogy a folkloristák és irodalmárok sem vették hosszú ideig komolyan ezt a szóbeliség és az írott irodalom határán billegő műfajt. (Žeňuchová 2016a, 82. p.) A népmesegyűjtések romantikus szakaszában nem is tartották érdemesnek a szlovák gyűjtők ezeket följegyezni: „Príčinu nezachytenia sujetu by sme mohli hľadať aj v tom, že tieto žánre sa nezaznamenávajú v romantickom

dekameronok (magyar vonatkozásban legyen elég itt Balázs Lívia, Burány Béla, Kóka Rozália, Nagy Olga, Ujváry Zoltán, Vajda Mária, Villányi Péter vagy Vőő Gabriella nevét megemlíteni), de a népmesegyűjteményekben megjelenő egyéb tréfákat, anekdotákat tartalmazó blokkok egyre növekvő méretei is szembeötlőek. Villányi Péter legutóbbi monumentális galgamácsai mesegyűjtésében például a korábbi mesekötetekkel egybevetve imponálóan magas számú, közel 1200 (!) tréfás mese, anekdota található. (Villányi 2022, 1308–1847. p.)

Mai tudásunk szerint a szóban forgó tréfás mesének (ATU 1365C) bő tucatnyi adatolt és részben publikált magyar nyelvű változata ismeretes. Szűzsége a következő pontokba foglalható:

I. A feleség tetvesnek, semmirevalónak nevezi a férjét.

II. A férj, hogy rábírja őt véleménye megváltoztatására, vízbe, kútba eresztí egy derekára erősített kötél segítségével.

III. Az asszony nem tágít, a férj fokozatosan mindig lejjebb (térdig, derékig, nyakig) süllyeszti őt, mígnem fejét is ellepi a víz, s ekkor feltartott kezeivel, hüvelykujja körmeinek egymáshoz dörzsölésével a tetvek (serkék) elpusztítását imitáló mozdulatot tesz, amivel jelzi, hogy akkor is kitart meggyőződése mellett.

Nagyjából a lejegyzés (illetve publikálás) időrendjében haladva először a Szendrey Ákos nagyszalontai gyűjtőfüzetében olvasható, 1914-ben (vagy 1915-ben?) lejegyzett, tudomásom szerint publikálatlan mese standardizált⁶ nyelvi változatát közlöm, amely mindazokat az elemeket, motívumokat (pl. a kútba eresztés hármasságát) tartalmazza, amelyek a később és más nyelvi közegekben lejegyzett változatoknak is sajátjai:

období...” (Katarína Žeňuchovával e sorok szerzőjének írott, 2024. szeptember 29-i keltezésű leveléből.) Miközben, inkább az irodalomtudomány oldaláról, a 20. század elejétől a velük való igen intenzív és mély foglalatosság is jelen van. Legyen itt elég Albert Wesselski munkásságára utalni. (vö. Liszka 2024)

6 Szendrey Ákos (1902–1965), még gimnáziumi tanulóként a Folklore Fellow felhívása nyomán megvalósított, 1914–1915 közötti nagyszalontai (v. Bihar m., ma Románia) gyűjtése. A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában a jelzete: EA 616. Ms. 1. 192–193. p., 31. sz. Megjegyzem, hogy a 193. oldal egy utólag beragasztott lap, és innen kezdve mintha más kézírás is lenne... A szöveget igyekeztem betűhíven lemásolni, ám mivel a nyelvjárási sajátosságok meglehetősen hiteltelennek tűnnek, s ebben Szilágyi N. Sándor nyelvész véleménye is megerősített, az ő tanácsára is („a nagyon kezdő lejegyző boldogtalankodása csak félreviszi az olvasó figyelmét”, s jelenleg bennünket amúgy is a tartalmi vonatkozásai érdekelnek), inkább a mai magyar köznyelvbe való átültetés mellett döntöttem.

Volt egyszer egy ember, annak volt egy felesége, aki a férjét mindig azzal csúfolta, hogy: „Tetűs vagy, buci⁷ vagy!” Az ember meg is verte a feleségét, hogy erről leszoktassa, de nem ért el vele semmit, az mindig csak azt mondta jó urának: „Tetűs buci”. Egyszer aztán az ember ezt megsokallva az asszony hóna alá kötetelt kötött, majd megkérdezte: „Mondod még?” „Tetűs vagy, buci vagy!” – mondta az asszony. Akkor odavitte őt a kúthoz és beleeresztette. Mikor már félig a vízben volt az asszony, akkor is csak azt hajtogatta: „Tetűs vagy, buci vagy” Mikor már nyakig a vízbe volt, ismét kérdi tőle az ember: „Mondod még?” „Tetűs vagy, buci vagy!” – mondta az asszony. Az ember ekkor leeresztette az asszonyt a szájáig, de ő akkor is csak azt kiabálta: „Tetűs vagy, buci vagy!” Mikor már annyira leeresztette, hogy csak a feje teteje látszódott ki, kinyújtotta az asszony a kezét a vízből, úgy mutatta, hogy hogy ölik a tetűt. Akkor aztán leeresztette az ember egészen, aztán megfulladt az asszony.

Egy következő, rögzített variáns Ruszkovics Istvántól származik, aki édesanyja révén félig szlovák származású, de ő már egy teljesen (?) asszimilálódott, magyar anyanyelvű családba született az Ung megyei Gálocson 1867-ben. Meséit viszont az 1950-es években (a most bennünket érdeklő változatot 1957-ben) a Szabolcs-Szatmár megyei Baktalórántházán jegyezték fel tőle. Írni-olvasni – ahogy azt a gyűjtemény Ajánlásában olvashatjuk – soha meg nem tanult, „sem nyomtatott könyvvel semmiféle kapcsolatba nem került”, repertoárjában mégis feltűnően magas számban fordulnak elő nyomtatott forrásra utaló szövegek. (Kovács szerk. 1968, 4. p.) Magára a konkrét történetre, más összefüggésben a későbbiekben még visszatérek.

Egy további, népszerű változatot Vöő Gabriellának köszönhetünk, aki egy 1958-ban, Faragó József által, a moldvai Gyoszenyben lejegyzett történetet több alkalommal is közreadott (Vöő 1981, 271–272. p.), egyebek között a *Magyar népmese katalógus* általa is szerkesztett, megfelelő kötetében. (MNK 7/A, 1986, 177–178. p.) A szóban forgó típusnak egy, immár klasszikusnak nevezhető variánsáról van szó.

A Nagy Olga által közölt, 1959-ben lejegyzett következő, széki variáns az altípus szokványos szerkezetét mutatja, részletesen taglalva a kútba eresztés fokozatait is: lenyomta derékig, lenyomta nyakáig, lenyomta egészen. (Nagy O. 1976, 356–357. p.) A gyűjtő-közreadó a jegyzetekben a mese további, 1951-ben, majd 1960-ban, az erdélyi

7 Szilágyi N. Sándor szíves levélbeli közlése alapján „a buci szót ma is használják Biharban, de Szalontától délre is 'kövér', 'dagi' értelemben, leginkább 'dűckő' kisfiúkra. Valószínűleg erre megy vissza ez a cím is: <https://bucimaci.com/>.” (2024. október 4.) Az *Új Magyar Tájszótár* alapján a buci1-nek létezik 'pufók' jelentése, illetve a buci2-re a Nagyszalontától nem is messzire eső körösjánosfalvi és köröstárkányi adatokat hoz, 'részeg', 'részeges' értelemben. (ÚMT-1: 607. p.) Az adatokat, útbaigazítást Szilágyi N. Sándornak ezúton is köszönöm.

Széken lejegyzett variánsára utal, s az egész romániai magyar nyelvterületről további, legalább egy változat meglétét jelzi.⁸

A rátarti asszony

Megtörtént az egy emberpár között, hogy az asszony többször mind csak azt kiáltotta az urának:

– Tetves!

Egyszer megsokallta az ura, nagy eszpressz pofot lenyomott neki.

– Hát tetves?

– Tetves.

Még üti.

– Mégiscsak tetves?

– Tetves!

Sokáig fújja, de az asszony, akárhogy elveri, mégis mind csak ezt kiáltja az urának:

– Tetves! Tetves!

Akkor fogja az ura, s menyen, hogy belédobja a kútba.

– Te, beléöllek a kútba, ha mind azt mondod, hogy tetves. Csak tetves?

– Tetves.

Beléereszti térdiig.

– Tetves?

– Tetves, tetves.

– Te, mondd, amíg nem fojtalak belé, mert kihúzlak, csak mondd, hogy nem tetves.

– Tetves, tetves.

Lenyomja derékig.

– Tetves, tetves.

Lenyomja egész nyakáig.

– Tetves?

– Tetves, tetves.

8 Az általa felsorolt változatok sorában egyértelműen más (pl. 1365F*), illetve a cím alapján (pl. *A székely menyecske, A visszas asszony* stb.) pontosabban be nem azonosítható altípusok is megjelennek. (Nagy O. 1976, 461. p.) Megjegyzendő, hogy ugyanezt a szövegváltozatot, némi stílári és formai változtatásokkal közli a *Paraszt dekameron* című válogatásában is (Nagy O. 1977, 151–152. p.), valamint az *Újabb paraszt dekameron* szövegtörzsében. (Nagy O. 1983, 164–165. p.) Az csak bakiként értelmezhető, hogy az utóbbi tartalomjegyzékében a szóban forgó mese címe mögött a gyűjtés helyére és idejére vonatkozó adatok: Csíkverebes, 1962. Ugyanazon kötet egy másik áttekintésben (*A gyűjtésről*) viszont már korrekt módon Szék van feltüntetve a gyűjtés helyeként, utalással arra, hogy ugyanez a variáns már a korábbi dekameronkötetben is olvasható volt. (Nagy O. 1983, 404. p.)

Akkor lenyomja egészen, hogy a fejin kívül csak a víz.

– Tetves most is?

Akkor már szólni nem tudott. Kitartotta magasra a két karját, s a két hüvelykujján a körmit mind nyomta össze ölésre. Evvel fejezte ki, hogy tovább is, ha megdöglük is, csak:

– Tetves, tetves, tetves!

(Nagy O. 1976, 356–357. p.)

Erdész Sándor a Szabolcs-Szatmár megyei Szamosszegen ugyancsak 1959-ben jegyezte le híressé vált mesemondójától, Ámi Lajostól azt a történetet, ami a vadludak számában való nem egyezéssel indít, de gyorsan kibukik, hogy a feleség a férjét, miután az, saját igazságát megerősítendő, jól elpáholta őt, tetvesnek nevezi („én tudom, hogy tetves vótál életedbe, tetves vagy most is!”). A konfliktus ebből bonyolódik tovább, a férj az asszonyt egy, a derekára hurkolt kötéllel a kútba eresztí, és követeli tőle, vonja vissza az állítását. A nő makacsul ismételteti, s miután a fejét is elborította a víz, felemelt karjaival két körmet összerakva mutatta, hogy „ölöd a tetüt, tetves vagy!” (Erdész 1968, 184–185. p.)

Nagy Zoltán 1976-ban rögzítette a nógrádi Cereden (?) egy női adatközlőtől A makacs asszony címen közreadott történet két típus (ATU 1430 + ATU 1365C) kontaminációjából keletkezett variánsát. A most bennünket érdeklő szövegrészben a mese klasszikus szerkezetét, a kútba eresztés fokozatosságának a hangsúlyozását találjuk:

Élt egy bolondos házaspár. Nagyon szegények voltak. Egyszer az ember talált egy cseresznyemagot.

– *Jaj, asszony, de nagy kincset találtam! Ezt a magot elültetjük, szép fa nő belőle, terem rajta sok-sok cseresznye. Leszedjük, eladjuk, az árából kocsit szerzünk, lovat, majd azzal hordjuk eladni, ha megint terem.*

Azt mondja az asszony:

– *De én a parton fölfelé is ráülök a kocsira.*

– *Nem ülsz!*

– *De felülök!*

– *Nem ülsz!*

– *Hallgass tetves!*

– *Mi vagyok én?*

– *Tetves.*

– *Mondd még egyszer!*

– *Tetves, tetves!*

Megfogta az ember az asszonyt, egy vastag kötelet hurkolt a derekára, leengedte a kútba.

– *Mondod-e még?*

– Tetves, tetves!

Lejjebb engedte.

– Mondod-e még?

– Mondom. Tetves, tetves!

Még lejjebb, nyakig engedte a vízbe.

– Mondod-e még?

– Mondom. Tetves, tetves!

Lejjebb engedte, hogy az asszony teljesen elmerült.

– Mondod-e még?

Már akkor nem tudta mondani, csak felemelte a két kezét, összepattintotta a két ujjá körmét, hogy

– Tetves, tetves!

(Nagy Z. 1987, 234–235. p.)

Villányi Péter a korábban Gömör-Kishonhoz tartozó, a trianoni békeszerződést követő belső területi átszervezések következtében Nógrádhoz került Zabaron 1988-ban ugyanezen altípus alábbi variánsát rögzítette:

A rossz asszony

Vót itt egy család. Oszt nagyon rossz feleségi vót az embernek. Úgy hiták az embert, hogy Nagyignác, a feleségit meg Surgyi. Oszt ezt a Surgyi családot nagyon rossznak mondták. Úgyhogy olyan rossz asszony vót, hogy nem bírt vele az ura. Mindenféle tetyvesnek, mindennek elhordta az urát. Oszt gondolta az ura, hogy:

– Megá, majd kitolok veled!

Kötelet kötött a derekára, oszt bevetette a kútba. Oszt aszongya:

– Mondod-e mé, hogy tetyves?

Oszt az asszony csak mondta, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Az ember lejjebb engedte a kútba. Aszongya:

– Mondod-e mé, hogy tetyves?

Aszongya megín az asszony, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Végül lebocsájtotta úgy, hogy má a feji a vízbe vót az asszonynak. Má beszényi nem tudott. Oszt a kezit tartotta fel, oszt ölte a tetyűt. Hogy még akkor is mutatta a kezi, hogy:

– Tetyves, tetyves, tetyves!

Ha meffút vóna, akkor is azt mondta, hogy tetyves.

(Villányi 1992, 32. p.)

E tanulmány írása közbeni kérdezősködésekre reagálva Bodnár Mónika írta egy bejegyzésében a közösségi hálón (2024. október 12.), hogy tornaújfalui édesanyja neki gyerekkorában, de már Szepsiben, az 1960-as években többször is mesélte a szóban forgó történetet.

Szemlém végére hagytam az első ismert lejegyzést, amit Berze Nagy Jánosnak köszönhetünk, aki 1894-ben a Heves megyei Besenyőtelken rögzített egy szöveget, amely az akaratos feleség meséje típusbokrának több altípusát (ATU 1365B, C, A) is egy történetbe olvasztotta. *Magyar népmesekatalógusában* csak a szüzsét közli:

Házaspár szépen lekaszált mezőt lát. A férj: „De szépen lekaszálták!” Az asszony: „Biz azt nyírták!” Szóvita. A férj az asszonyt a kútba dobja. „Kaszáltak-e már?” Az asszony egyik kezét kinyújtja a vízből s két ujját ollószerűen mozgatva tovább is állítja, hogy nyírták. Kiveszi a kútból. Az asszony a férjet gorombaságáért elnevezi „tetyűete fi”-nek. A férj újra a kútba dobja, s kérdi, hogy annak nevezi-e még. Az asszony két hüvelyke körmének egymásra csapkodásával jelzi, hogy állítását fenntartja. A férj újra kiveszi, de most már a folyóvízbe veti. Ezt később megbánja s feleségének keresésére indul: nem vetette-e ki a víz valahol. Egy emberrel találkozik, kitől kérdezősködik: nem látta-e, hogy a víz kivetette a feleségét a partra, s egyúttal elmondja cívódásuk történetét. Azt mondja: „Ne lefelé, hanem felfelé (víz ellen) keresd, ha olya akaratos volt!”

(Berze Nagy 1957, II: 508–509. p.)

A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában két olyan Berze Nagy-dokumentumegyüttes is található,⁹ ahol feltételezhetnénk a keresett mese kéziratos fellelhetőségét, ám kutakodásom eredménytelen maradt. Berze Nagy János gyűjteményes kötetében, amely számos besenyőtelki lejegyzést tartalmaz ugyan, a kérdéses szöveg szintén nem lelhető fel. (Berze Nagy 1907) A fenti példa mutatja (számomra azért kérdés maradt, hogy ez a szöveg vajon valóban ebben a formában elhangzott-e népi elbeszélő szájából,¹⁰ vagy egyszerűen később a gyűjtő „kontaminálta”?), szóval a fenti szöveg mutatja azt az elbeszélésbokrót, amelynek része a kiindulópontunknak választott mese is. Az *akaratos asszony* meséjének a Berze Nagy által is egybegyűrt három altípusán túl azóta a kutatás még egy sor további altípust is elkülönít (vö. MNK 7/A, 56–57. p.), bennünket viszont a továbbiakban az ATU 1365C altípuson túlmenően a Berze

9 Berze Nagy János: *Régi magyar népmesék* (EA 6439), valamint Berze Nagy János: *Népköltési gyűjtemény a...* (EA 7396).

10 Mindamellet Elfriede Moser-Rath is említi, hogy a jelzett három altípus kontaminációja gyakran előfordul. (Moser-Rath 1981, 1079. p.)

Nagy által már fölvezetett 1365A és 1365B altípusok érdekelnek majd. Hogy miért, az a későbbiekből kiderül.

Első körben kicsit közelebről nézzük meg a *Nyírták vagy vágták* (ATU 1365B) címen közismertté vált szövegeinket. A *Magyar népmesekatalógus* három variánsát hozza (MNK 7A, 56–57. p.), ám azóta ez a szám értelemszerűen megnövekedett, amiket Villányi Péter a közelmúltban megjelent munkájában körültekintően számba is vett. (Villányi 2022, 2725–2726. p.) Az ő két újabb, saját lejegyzésű variánsával (Villányi 2022, 1325–1326. p.) együtt ily módon héttel emelkedett számuk. Úgy tűnik, ezek mennyisége viszonylag könnyen növelhető volna, hiszen hevenyészett körkérdésemre a válaszadók, ha homályosan is, zömében erre az altípusra emlékeztek. Silling István például érdeklődésemre egy, a bácskai Kupuszínából származó történetet küldött (2024. október 21.), amit 1918-ban született édesanyjától hallott valamikor, és így emlékszik rá:

A vágták vagy nyírták esetéről van szó. Veszekedett az asszony a férjével valaminek a szétválasztásán – már nem tudom, milyen anyagról van szó –, csak az asszony kötötte az ebet a karóhoz a maga igazáról, s azt mondta az urának, hogy ha a kútba dobsz, akkor is nyírták (vagy vágták?, nem emlékszem). Az ura mérgében bele is dobta a kútba, s amikor már fuldokolt, akkor is a kezét a vízből kinyújtva mutatta ujjával a cselekvést (nyírásnak kellene lennie). Na, csak ennyi a tudásom.

Balázs Livia a rábaközi Rábapordány tréfás elbeszélései közt szereplő, 1982-ban lejegyzett változat egy, első (!) ránézésre két altípusnak (ATU 1365B és 1365C) sajátos keverékét hozza. Érdemes egészében újraközölni és alaposabban szemrevételezni:

Még a kútból is

Vót a faluban egy házaspár. A leány gazdalan volt, a legín meg egy szegin szabónak a fia. Na olyan is lett a házasságuk.

Az embernek nemígen vót maradása, nap nap után mást se hallott a feleségitül, csak, hogy így meg úgy te kódís szabó.

Eccer aztán elég lett, ráordított:

– Mi vagyok én? Kódís szabó? Mondd mégegyszer!

– Mondom is! Kódís szabó, kódís szabó – pörút a felesége.

Bemírgesedett az ember, alkapta az asszonyt, belógatta a kútba.

– No, mondd mégegyszer, hogy kódís szabó!

– Kódís szabó, kódís szabó! – kiabát ki a felesége.

Még jobban elöntöttö a míreg a fírfít, elegengedte. Az asszo egy ideig kapálódzott, de még akkor is kiabáta:

– Kódís szabó!

Aztán amikor má kiabálni nem tudott, mert lesüllyedt a vízbe, kidugta a kezit, aztán a két ujjával mutatta, mint ahogy az olló vágja az anyagot. Inkább megfulladt, de nem hagyta.

Azóta monják a faluban a szájas asszonyokra:

– Na, ez is olyan, még a kútbul is mondja a magáét.

(Balázs 1991, 91–92. p.)

Balázs Lívia szíves levélbeli közléséből tudom, hogy később (1985-ben) a történetnek egy másik változatát is följegyezte 1922-ben, Kanadában született édesapjától, Balázs Mihálytól. Ez a variáns készülő gyűjteményes kötetében a közeljövőben meg fog jelenni, a lehetőséget, hogy itt közreadjam ezúton is köszönöm neki!

Az egyik faluban ollan szegínség vót suszterékná, hogy az egyik fiának ölöge lett a mestersígbül, ēment cselédnek egy igen gazdag nagygazdához. Aztán hogyan hogyan sem, valahogy összökeverettek a leánnal, hát elvette. A gazda nem is bánta, mer igen jódúgos gyerek vót, neki meg nem vót fia. Hanem a legín anná jobban bánta, mer a leánbul, mihelyt valami gond akadt köztük, kitért a gög, aztá azt csapkotta a fejihe hogy: Kódis! Kódis szabó! Na, a gyerek birta e darabig, de eccer aztá megkapta, odavüttö a kutho. Te – aszonta – ha még eccer lekódisszabózol, bedoblak a kutba! De a nő csak továbbpörűt: – Kódisszabó, kódisszabó! A gyerek zsupp, bele a kutba. – Ha abbahagyod, kihuzlak! – De a nő csak mondta, míg bírta szusszal, amikor meg má elsüllyedt, a kezivel mutogatta az ollót. Akkora vót a gög benne, inkább megfulladt!

Nos, ha jól megfigyeljük a szöveget, akkor az ollószerű ujjmozdulatok motívuma ellenére itt nem a nyírták vagy vágják (ATU 1365B) altípusról van szó, hanem *értelmileg* az asszony által a férjét semmibe vevő (tetyves, tetűette vagy kódisszabó: egyre megy) alapállásról. A gesztussal ezt fejezi ki: férje szegény származását, semmirekellőségét, makacs módon, s nem azt, hogy ollóval vágta bármit is. Ezeket a variánsokat, ahogy azt véleményem szerint nagyon helyesen Balázs Lívia is tette (Balázs 1991, 136. p.), magam is az ATU 1365C altípusként határozom meg. Analógiaként megemlíthető itt az az Alfred Cammann és Alfred Karasek által közreadott, egy, a baranyai Töttösről származó, a hesseni Taunussteinra telepített férfi adatközlő által 1977-ben magnóra mondott történet, amelynek az erős dialektus okán inkább csak magyar nyelvű szüzséjét hozom: A feleség folyamatosan szidalmazza a férjét, aki ezt megsokallva egy vödörbe ültette és leengedte a kútba. Az asszony onnan is minden semmirekellőnek, gazfickónak, senki fiának hordta le, mígnem a férj teljesen a víz alá bocsátotta. Ekkor a nő a vízből kinyújtotta karját és hüvelykujját a mutató- és gyűrűsujja közt előrebökve, a boszorkányok ellen is használatos védekező jelet, tehát *fűgét* mutatott a férje felé. (Cammann–

Karasek 1979, 315–316. p.) Kurt Ranke, aki a mesék típusjegyzékét készítette, teljes joggal az 1365C altípushoz sorolta a történetet. (Cammann–Karasek 1979, 519. p.)

Itt említek meg egy, Alfred Cammann és Alfred Karasek által közreadott, a Baranya megyei Nagypallról származó, 1974-ben rögzített, ugyancsak dunai sváb változatot, amely pontosan megfelel a fentebb már bőven taglalt ATU 1365C altípusnak. (Cammann–Karasek 1979, 60–61. p.)

3.

A továbbiakban nézzük a mese most vizsgált altípusának (ATU 1365C) előfordulásait más nációk folklórjában! A nemzetközi mesekatalógus mindösszesen huszonhat népszájhagyományából tudja adatolni ismeretét. Ezek a következők: az afroamerikai, belorusz, brazil, dán, finn, flamand, francia, francia-kanadai, fríz, görög, holland, indiai, ír, katalán, lengyel, litván, magyar, német,¹¹ olasz, orosz, Puerto Ricó-i, portugál, roma, román, spanyol és a svéd.

Feltűnő, hogy a jegyzékben sem szlovák, sem cseh adat nem szerepel. De vizsgáljuk meg ezt azért kicsit közelebről!

A szlovák meseanyagban a típust sem a korai kéziratos és részben publikált mesegyűjtéseken alapuló Polívka-féle szlovák mesekatalógus, sem a Frank Wollman-féle népmesegyűjteményre alapozott, Viera Gašparíková által összeállított jegyzék valóban nem tartja számon. Átlapozva a kurrens szlovák gyűjteményeket, csakugyan nyoma sincs a történetnek.¹² Itt említem meg azt a Will-Erich Peuckert által szerkesztett szlovákiai német népi elbeszélés-gyűjteményt, ahol a Hauerland térségéből, pontosan viszont be nem azonosítható lokalitásokból származó, mintegy kettő és félszáz szöveget (mondákat, tréfákat, tündérmeséket) közöl, standard német megszövegezésben, részben Alfred Karasek gyűjtéseire alapozva. A közreadott változatot, amelyben a szitkozódó feleséget a folyóba, nem pedig kútba veti a szidalmakat megelégtelt férje, az összeállító az 1365B és C altípusba sorolja. Megjegyzem, alaptalanul, hiszen a folyóba vetés típusához az a motívum is kellene, hogy a férj a víz áramlással ellenkező irányban keresse az asszonyt, aki annyira makacs volt életében, hogy még holtában is mindent

11 A német népmese-katalógus adatai szerint a szóban forgó típus valójában a német nyelvterület egészéről adatolható. (Uther 2015, 355. p.)

12 Helytakarékossági szempontból azoknak a kiadványoknak a könyvészeti adatait, ahol nem találtam a most bennünket érintő mesetípus variánsára, amúgy is közismertnek remélve őket, nem említem. Kérdésemre mind Hana Hlůšková, mind Gabriela Kiliánová és Katarína Žeňuchová nemleges választ adott. Úgy tűnik tehát, hogy az élő szlovák meserepertoárnak valóban nem lehetett része a történet. Itt jegyzem meg, hogy Viera Gašparíková egy reprezentatív gyűjteményében hozza a keresett történet 1365A altípusának egy variánsát, ami viszont Jozef Ignác Bajza egy korai közlésén alapul. (Gašparíková 1981, 28. p.) Utóbbira a későbbiekben majd még visszatérek.

ellenkező módon tesz. Ez itt teljesen hiányzik, viszont a folyóvízből mutatja a tetűölés gesztusát. A besorolás tehát egyértelműen 1365C.

208. Der Lauser

Bei uns war ein Mann, da hat sich die Frau zur Gewohnheit gemacht, ihren Mann immer den Lauser zu nennen. Trotz guter Zurede und Prügel hat sie es nicht lassen können. Bis er eines Tages sagte: Ach was! Werd' ich mich mit dir lange rumärgern! Packt sie, geht mit ihr an der Fluß, über die Brücke und wirft sie rein. Und sie hat im Untergehen immer noch geschrien: Lauser! Lauser! Und wie sie nicht mehr schreien konnte, hat sie die Hände rausgestreckt und mit den Fingern so geknippst, als wenn man eine Laus totdrücke auf dem Daumen. Und dann ist sie untergegangen.

(Peuckert 1959, 141–142. p.)

Ha jól értelmezem, akkor voltaképpen ugyanebből a térségből, Kuneschau (Kunešov) településről származik egy további variáns, amit a hatalmas, kétkötetes kárpáti német elbeszéléskorpuszban találunk. (Cammann–Karasek 1981. II: 277. p.)

Tekintettel arra, hogy a kérdéses mese magyar variánsainak markáns része éppen a nyelvtérület északi részéről származik, továbbá az adatközlők (ha gyenge, de mégis) szlovák kapcsolódásai, az egyik lokalitás (Zabar) szintén szlovák vonatkozásai is adva vannak, továbbá a kárpáti németek szóbeliségéből is adatolni lehet a típust, legalábbis meghökkenítő a szlovák orálisban mutatkozó (szinte) teljes abszencia.

A csehknél Jaroslav Otčenášek összegzése alapján a történet ismertnek tűnik, noha konkrét előfordulási helyeket nem említ,¹³ és a számomra hozzáférhető kurrens cseh mesekatalógusokban és -gyűjteményekben sem sikerült nyomára bukkannom. Úgy tűnik, a szudétanémetek körében (egy bizonytalan adatot leszámítva) szintén nem jegyezték fel egyetlen variánsát sem.

4.

Az Ortutay Gyula által szerkesztett, fentebb már említett magyar meseválogatás jegyzet-írói (Dégh Linda és/vagy Kovács Ágnes) szerint „a makacs asszonyról szóló történetek

13 A kérdéses altípusnál megjegyzi, hogy a feleség még fulladozás közben is szidalmazza férjét, ám konkrét forrást nem tüntet fel. (Otčenášek 2012, 257. p.) Jaroslav Otčenášek levélbeli megkeresésemre válaszolva az ATU 1365B altípusnak két csehországi (abból az egyik német nyelvű) variánsáról, valamint egy, a magyar anyagban ismeretlen altípus (ATU 1365E The Quarrelsome Couple) további két ismert változatáról tudott beszámolni. (2024. október 24.) E kézirat lezárásáig viszont magukat a konkrét szövegeket nem sikerült megszerezniem.

nyugati redakcióinak egy minden valószínűség szerint népkönyvi úton hozzánk eljutott” változatáról van szó. (Ortutay 1960, III: 1076. p.) A továbbiakban nézzük tehát, miként adatható a mese a korai írott európai kultúrában!

A középkori, reneszánsz és barokk kéziratos és nyomtatott példa, exemplum, tréfa, anekdota és facecia gyűjteményekről mára viszonylag sokat tudunk. A korábban latin, majd fokozatosan (és párhuzamosan) nemzeti nyelvekre is lefordított, íródott gyűjtemények mennyisége mind az egyes címeket, mind a kiadások számát s a példányszámokat tekintve irgalmatlanul magas. György Lajos, aki több munkájában is imponálóan széleskörű és mély tájékozottsággal tárgyalta az idegen nyelvű tréfa-gyűjtemények magyarországi lecsapódásait (vö. György 1929a; 1929b; 1931; 1932; 1933; 1934), több munkájában is részletesen adatholja a most szóban forgó történetbokor elterjedését, lehetséges forrásait. A *Nyelves asszony* kategóriájába sorolja, ami mai ismereteink szerint már nem tartható, ám ez lenyűgözően gazdag szemléjének értékéből semmit nem von le. (vö. György 1932, 38–40. p.) Ahogy azt a téma későbbi kutatói (Moser-Rath 1959; Moser-Rath 1981; Röhrich 1962–1967, II: 307–322., 486–488. p.) is adatholták, a történet a latin nyelvű irodalomban legalább a 12–13. századig követhető vissza. Megjelenik a korabeli kéziratos exemplumgyűjteményekben, majd nagyjából a reneszánsz ideje alatt, elsősorban Itáliában ismételt virágzásnak indul. A korszak (14–15. század) híres tréfamestereinek (Arlotto, Poggio stb.) a gyűjteményeiben ott van, átkerül angol, francia, spanyol és a német nyelvterületre. Utóbbi helyen a 16. századtól, a többi között Bebel és Pauli rendkívül népszerű, sok kiadást megért gyűjteményeiben köszön vissza. Virágkorát a 18–19. században éri el, amikor számos szerző (köztük nem egy magyar és szlovák) vállalkozott újabb és újabb átdolgozásokra, szűkített vagy éppen bővített gyűjtemények kiadására. Az akaratos asszony figurájának az európai, ezen belül a magyar irodalomban is számos megformálásával találkozunk. A végtelenül hosszú sorból legyen szabad itt La Fontaine, Christian Fürchtegott Gellert, Johann Peter Hebel vagy Tompa Mihály nevét említeni.¹⁴

Fókuszáljunk azonban szűkebb térségünkre, s induljunk ki az egyetlen (ha nem is a szóbeliségben, de mégiscsak létező!) szlovák nyelvű variánsból. A történet (ATU 1365C) ugyanis megvan Jozef Ignác Bajza, szlovák szempontból korának úttörő jelentőségű, 1795-ben, Nagyszombatban megjelent munkájában is. (Baiza 1795, 230. p.) Bajza könyvének modern kiadásához Jozef Minárik írt utószót és magyarázó jegyzeteket. Innen megtudjuk, hogy Bajza könyve a maga korában oly népszerű volt, hogy a szó szoros értelmében rongyossá olvasták. Minárik tudomása szerint mindössze négy példány maradt fenn belőle, kettő Turócszentmártonban (a szlovák nemzeti könyvtárban

14 E szakaszt, mivel egészen konkrétan nem érinti tárgyunkat, helyszűke miatt könyvészetileg részletesebben nem adatholom. Az érdeklődő a konkrét forrásokat is érintő továbbvezető irodalmat egyik korábbi dolgozatomban amúgy is megtalálja. (vö. Liszka 2024)

és egy magángyűjteményben), egy (amelynek létezése azóta legalábbis kérdéses) a szakolcai múzeumban és egy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban.¹⁵ (vö. Kotvan 1975, 128. p.)

Jozef Minárik általában a Bajza-gyűjtemény kapcsán az iskolai oktatás segítségével terjedő történetek hatásán túl, főleg a korszak népszerű latin nyelvű gyűjteményeit, köztük az alighanem először 1750 körül Amszterdamban kiadott, majd számos kiadást megért, 1770-ben *Democritus ridens* címen Pozsonyban is megjelent latin nyelvű anekdotagyűjteményt jelöli meg lehetséges forrásként, de nem zárja ki más idegen nyelvű (elsősorban spanyol, olasz, francia, angol, lengyel és főleg német) gyűjtemények hatását sem, feltehetően inkább másodkézből, német vagy lengyel közvetítéssel. A műfaj, aminek keretében Minárik véleményét, feltevéseit kifejti (egy könyv *utószava*) nem alkalmas a részletes filológiai bizonyításokra. Alighanem ezért inkább feltételezések sorának, semmint megalapozott és megállapodott következtetéseknek tekinthetőek Bajza lehetséges forrásaival kapcsolatos megjegyzései. (Minárik 1978, 282–283. p.)

Hasonló gyűjtemények ugyanis ebben az időben magyarul is napvilágot láttak. Csak kettő, felettébb gyanúsra legyen elég itt emlékeztetni: az egyik Kónyi János, először 1782-ben megjelent, aztán több kiadást is megélt gyűjteménye (Kónyi 1785), a másik Andrád Sámuel hasonló zsánerű, kétkötetes munkája. (Andrád 1789–1791) Katarína Žeňuchová kutatásaiból tudjuk, hogy abban az időben, amikor a székelyföldi származású, Bécsben orvosként praktizáló Andrád Sámuel kötetei a császárvárosban megjelentek, Bajza nagyon is intenzíven Bécsben tartózkodott.¹⁶ Életszerűnek tűnik, hogy ha az akkor szintén Bécsben élő Andrádot személyesen nem is, ott megjelent munkáját ismerhette. Nem lehet tehát kizárni, hogy bizonyos szövegeket Bajza egyene-

15 Minárik az új kiadásban található facsimile oldalak alapján nyilvánvalóan a budapesti példányt használta (ahogy Imrich Kotvan is), miközben rossz jelzetet adott meg: sign. 937. (Minárik 1978, 287. p.) Sem az OSZK online-katalógusában, sem a hagyományos cédulakatalógusában nem található meg a kötet, viszont a régi, eddig nem digitalizált, ún. müncheni katalógusban (P.O.rel.150 jelzet alatt) igen. S ennek segédelmével maga a kötet is kézbe vehető... Az olvasószolgálat könyvtárosának, Borbély Mónikának találekony és eredménydús segítőkészségét ezúton is köszönöm.

16 „Bajza bol 8. septembra 1779 na sviatok Narodenia Božej Matky vo Viedni v Kaplnke sv. Kataríny ordinovaný za diakona; za kňaza ho vysvätili 18. septembra 1779 vo viedenskom Dóme svätého Štefana. J. I. Bajza bol vysvätený za kňaza v roku 1779 ešte pred absolvovaním 4. ročníka teológie, ktorý ukončil až v roku 1780. Obidve vysviacky prijal z rúk Edmunda Mariu grófa z Artzu a Lassay (Edmund Maria Graf von Artz und Vassegg), teoského titulárneho biskupa a svätiaceho biskupa a generálneho vikára Viedenskej arcidiecézy.” (Žeňuchová 2016b, 75. p.)

sen Andrád gyűjteményéből emelhetett át,¹⁷ viszont, ahogy abban a korban mindenki, egyéb forrásokkal is dolgoz(hat)ott.

Még mielőtt jelen írás kiindulási pontjául szolgáló szövegére fordulnék (mert az azért nem ennyire egyszerű eset!), nézzük a történetbokor egy másik altípusát (ATU 1365A), amely megvan Andrádnál is, és Bajza is közli:¹⁸

<p>63. A' vizzel szembe keresl feleségét. <i>Belé-esék és hala a' vizbe egy embernek a' felesége, kit a' belé-esésnek helyén kezdvén fel-felé a' vizzel szembe keresett. A' kik ott állottanak, azt kérdék, hogy hát ő megbolondult e? hiszem a' vizzel szembe nem mehetett. Melyre ő felele: A' míg élt-is, mindent visszason (fonákul) tselekedett, azért méltán vélekedhettem úgy, hogy halálában-is ellenkezőleg tselekedett.</i> (Andrád 1789–1790, II: 58–59. p.)</p>	<p>LXXI. Vzdicki protivno činiła <i>Padla nekteriho manžela manželka do potoka, i utopila sá w něm. Kd'ž manželowi misto, kd'e padla, ukázené gest, on odtúd' né dole, než hore proti potoku telo hledal; a kd'ž mu powed'eli: čo, zdáliš blazni sá; odpowed'el: pokúd' žiwá bila, vzdicki protivno činiła, držim techdi za to, že ag po smrti proti wod'e tenúla.</i> (Baiza 1795, 49. p.)</p>
--	--

Itt akár tehát Andrád Sámuel gyűjteménye is lehet a forrás, miközben Poggiót vagy Kónyit sem zárhatjuk ki:

17 A kutatás jelenlegi szakaszában nem állt módomban teljes körű összehasonlítást végezni, illetve garantálni, de a szűrőpróbaszerű vizsgálódásaim eredményeként a következő szövegekről (itt nem részletezendő érvek alapján) megalapozottan feltételezhető, hogy Bajza kiindulási pontként Andrádra támaszkodott: I: 19. p. Fél szemű és a' pupos hátú – LX. Gednooky, a hrbaty; I: 20. p. A' kis konyha nagy gazdaság – LXI. Malá kuchiňa welké hospodárstwj; I: 95. p. Miért zöld a vére? – Pre čo má zelenú krew?; I: 101. p. Szem-üveget vásárol a' paraszt - CCLVII. Očné sklá kupuje sedlák; I: 334. p. Lampsacust hogy tartja meg Anaximenes? – CCCXL. Gako zadržal Lampsak Anaksimenes?; I: 366. p. N. Sándor és Diomedes – CCCLXXI. Welký Sándor, a Diomédés; II: 265. p. Mint a' légy a' téjben – CXLV. Gako mucha w mléce; II: 373. p. Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó – CCXXX. Né cwilčefe, než drozdi. ...és akkor mindehhez hozzá kell azért fűzni a Pais Dezső által híressé tett zárómondatot: *De más megoldás is elképzelhető!* György Lajos ugyanis alapos vizsgálat alá vonta Andrád Sámuel gyűjteményét, s megállapította, hogy szövegeinek tetemes része egy népszerű, sok kiadást megért, hatalmas, több mint 3000 anekdotát tartalmazó német gyűjteményből származik. (Vade Mecum 1764–1792) Tétélesen felsorolja az egyező szövegeket. (György 1929a, 28–35. p.) A fenti példák egy kivételtől eltekintve szerepelnek mind Andrádnál, mind Bajzánál és mind a *Vade Mecumban*, mi több, egyikük a *Democritus ridens*-ben is (vö. Minárik 1978, 282. p.). A német szöveggyűjteményhez egyelőre nem sikerült hozzáfutnom, azzal tehát nem tudom összevetni a Bajza-szövegeket, de továbbra is inkább afelé hajlok, hogy Bajza Andrád alapján (is) dolgozott. Ennek megalapozottabb és részletesebb kifejtésére (bizonyítására vagy visszavonására) azonban más alkalommal térek vissza.

18 Alighanem egymástól függetlenül, mai szlovák nyelvbe áttéve Michal Eliáš és Jozef Minárik is közreadja ugyanabban az évben a szöveget, illetve előbbi kissé módosított változatát egy válogatásban Viera Gašparíková is közli, majd a Minárik-féle átköltés ismét megjelenik Bajza gyűjteményes kötetében. (Bajza 1978, 41. p.; Eliáš 1978, 48. p.; Gašparíková 1981, 28. p.; Bajza 2009, 303. p.) És még hogy a szóbeliségre jellemző a variánsokban történő élés...

<p>Poggio 1552</p> <p>Egy emberről, aki vízbefúlt feleségét kereste</p> <p>Egy ember, kinek felesége belefúlt valamelyik folyóba, a víz folyása ellenében kereste a holttestét. Mikor valaki, aki ezen nagyon csodálkozott, azt ajánlotta neki, hogy a folyás irányában kutasson, így szólott:</p> <p>– Ha úgy tennék, mintahogy te mondd, sohasem tudnék ráakadni, mert míg élt, annyira makacs és nyakas volt s annyira ellenkezőjét tette mindig a szokásosnak, hogy halála után is egész bizonyosan az ár ellen úszott. [1552]</p> <p>(Poggio 1936, 36–37. p. Vö. Poggio 1906, 64–65. p.)</p>	<p>Kónyi János 1785</p> <p>Egy Olasznak a' felesége a' vízben esett, melyet az Úrának hirül vivén, ki-is azontúl szaladott, hogy őtet ki-keresse és a' víznek ellenébe ment. De úgy ugyan meg-nem találod, úgy mondának a' nézők, hiszem a' víznek alá-felé kellett őtet hozni, nem fel-felé. Bizonyára nem, felele ő, mert ő tellyes életében visszálkodó vala, úgy hogy mindenkor az ellenkezőt tselekette.</p> <p>(Kónyi 1786, 103. p.)</p>
--	--

Miközben természetesen az is elképzelhető, hogy akár több forrásból is ismerhette...

És most még egy kiterő.

Egészen véletlenül, Bajza Országos Széchényi Könyvtár-beli példányához hozzákötve bukkantam egy Prágában, 1796-ban, tehát egy évvel a Bajza-gyűjtemény után (!) megjelent kiadványra,¹⁹ amely tartalmazza az akaratos asszony ATU 1365A altípusának egy variánsát:

183. Sedlák swau ženu dobře znal.

Sedlka padla do řeky, a vtopila se. Muž gégí (aby ho kat spral) ochotně pospi-chal, gakoby gí pomocy chtěl. Když přissel k mistu, kdež do wody padla, ssel nahoru proti řece, a pilě gí hledal. Lidé, genž tus táli, bláznů mu nadali, a pohaněli ho naneyweyš. – O wy nesmyslnj! odpowěděl sedlák, takélit gá swé ženy neznám – ona gak žiwa wssecko naopak dělala, a rowně nynj ssla proti wodě.

(Žert a Prawda 1796, 103. p.)

¹⁹ Iva Bydžovskánek, a prágai Nemzeti Múzeum könyvtára réginyomtatvány-specialistájának szíves levélbeli közléséből (2024. október 10.) megtudtam, az ő állományukban is megtalálható a szóban forgó kötet, mégpedig kolligátumként egy másik, hasonló tematikájú kiadványhoz (Borový 1792) kötve. Mellesleg az OSZK-példányok (Baiza 1795 és Žert a Prawda 1796) is kolligátum. Szövegfilológiai vizsgálatuk még érdekes eredményeket hozhat. Másrészt mind a Bajza-kötet, mind a prágai kiadvány (Žert a Prawda 1796) OSZK-beli példányainak belső címlapjain, nyilván az egykori tulajdonos (hiszen birtokos esetben!) Jiří Ribay aláírása található. Aki Jur[aj] Ribay (1754–1812) szlovák evangélikus lelkésszel, szlavistával, korai néprajzi gyűjtővel, valamint kézirat- és könyvgyűjtővel azonosítható. (vö. Havrán 1902; Urbancová 1987, 57–61. p.) A jövőben, ezen a vonalon elindulva még izgalmas összefüggések derülhetnek ki. Most viszont ezt a szálát is kénytelen vagyok elengedni...

Beřelč
 Učink, a Stečn,
 kterč
 k strávenu trčchlivčch hodin

Sebral, a vidčl

JOS. IGN. BAIZA.

Farčr Dolno = Dubovřtř.

Jiřko Kibay

BEŘENICE,
 u Wáčlawa Gelinka priv. knihotlačara
 1795.

Láthatjuk, nagyon emlékeztet a Bajza-féle szövegre, az is lehet, hogy az ismeretlen cseh szerző tőle vette át (áttételesen tehát akár Andrád Sámueltól is), de az sem egy ördögtől való feltételezés, hogy egy közös (latin? német?) forrásból dolgoztak... A kérdés egyelőre teljesen nyitott.

Rátérve a kiindulásul választott szövegtípushoz (ATU 1365C), megállapíthatjuk, hogy az viszont nincs meg Andrád Sámuel gyűjteményében. Bajza forrása ebben az esetben tehát egyértelműen más volt. Az egyes variánsok (fordítások, átdolgozások, parafrázisok) oly közel vannak egymáshoz, hogy egyelőre csak lehetőségként vetem fel az alábbi három változat összekapcsolhatóságát:

Johannes Pauli, 1552	Kónyi János, 1786	Jozef Ignác Bajza, 1795
<p>Lüßkneller nant eine iren Man</p> <p>Es was ein Man, der hete in böß Frau. Wan sie über in zornig ward, so hieß sie in ein Lüßkneller: Das verdroß den Man, und etwan vor fremden Lüten hieß sie in auch also. Der Man verbot ir bei großer Straff, das sie von dem schantlichen Wort lassen solt. Sie ließ es nit, und uff einmal nant sie in aber also, da warff er sie in ein Weier in seinem Garten. Da sie ertrincken wolt und nit me reden mocht, da strackt sie beid Arm zu dem Wasser uß und truckt beide Dumen zusammen und thet dergleichen, als wolt sie Lüß knellen. Das sie mit den Worten nit uß mocht sprechen, das thet sie mit den Wercken.</p> <p>(Pauli 1924, 334–335. p.)</p>	<p>Egy Aszszonynak kitsiny termetű Ura vala, mellyért őtet a' felesége, ha meg-haragudott, mindenkor tetű ette fijának tsűfolta. Az Ura ezt tellyességgel nem akarta szenvedni és szokásban venni, azért a' feleségét gyakorta meg kongatta ezért a' szóért. De mivel semmi verés sem akart néki használni, tehát az Ura azzal fenyegette, hogy a' kútba veti, ha erről a' gyalázatos tsűfolkodástól el-nem szokik. Ettől sem ijedt meg az Aszszony, sőt, ha meg-haragudott, annál jobban kiáltotta az Urának: tetves, tetű ette, tetves, tetű ette. Az Ura már nem szenvedhette, hanem a' derekára kötelet kötött, és a' kútba leeresztette egész nyakig; de ekkor-is tsak kiabálta: tetves, tetves. Az Ura alább eresztí egész az ajakáig; de ekkor-is feltartotta a' száját, és csak tetvest kiáltott. Azután az Ura egészen le-bocsátotta. Akkor-ismét az Aszszony, mivel nem szólhatott, tehát tsak a kezeit tartotta-fel, és a' körmeit öszve nyomdosta, mintha tetűt őlt vólna. Látjátok ugyan szép maszlag lehetett ez; melly szép volna, ha ilyen madár sok teremne.</p> <p>(Kónyi 1786, 101–102. p.)</p>	<p>CCCVI. Ženská vůle zalomenost'</p> <p>Gistá manželka, kolikrát sa nahnewala na manžela, wždicki ho wšiwavím naziwala. Čo nestrpice manžel bil gu, mnohoráz až do pokrwaweňá; ale darmo bilo. Lebo on ged'iňe wšiwavý zustáwal w ústach gég. Gednúc príliš nahnewaný zatopeňím gég w studňi sá hrozil, gak mu tég potupi mluwiťi neprestaňe, ag powázal, a spűšťal, abi nastrašil gu; ona však stale kričala wšiwavý! wšiwavý! Techdi zahrűzil gu až wiše hláwy: kedi kričati guž nemohúce, ruki, koliko mohla nad hláwu witiskala, a nechti palcuw skladagice, tak znamenala, že wšiwavý gest.</p> <p>(Baiza 1795, 230. p.)</p>

Végezetül itt is utalok egy további lehetséges recepcióra. Kovács Ágnes a Ruzskovics István meséit tartalmazó kötet jegyzeteiben észrevételezi: „Ruzskovics szövege pontosan megegyezik Kónyiéval.” (Kovács szerk. 1968, 262. p.) Ha a „pontosan” szófordulat eufemizmusnak tűnik is, talán nem érdektelen az előzőekhez ezt a 20. századi szájnyomágyból lejegyzett változatot is hozzáolvasni:

A feleség úgy hívja az embert, hogy tetves

Hon vót, vót egy ember. A felesége mindig úgy hította, hogy „tetves”. Ez meg mit cselekedett utoljára? Az ember. Megfogta, oszt leeresztette a kútba. Mindig eresztette lejjebb, mindig kiabálta neki, hogy:

– Tetves, tetves, tetves!

Mikor mán leeresztette nyakig, még akkor is kiabálta, hogy:

– Tetves!

Ú meg mit cselekedett vele? Mikor mán lebecsátotta, csak a kezit felnyújtotta az asszony, akkor is ölte, hogy:

– Tetves, tetves!

A meg fogta, beleeresztette a kútba. Odamaradt.

(Kovács szerk. 1968, 171. p.)

5.

Felvethető és felvetendő a kérdés, miközben természetesen nem én vagyok az első, aki ezt megteszi, hogy az ördögben tudtak viszonylag kötött szövegek, még ha azok egy motívumon alapszanak is, hosszú évszázadok során, irdatlanul hatalmas földrajzi kiterjedésben fennmaradni a szájhagyományban? Tehát az emberi emlékezetben. Ráadásul különféle nyelveken, szinte szó szerint ugyanazok a szövegek! A példaként hozott, az akaratos asszony mesetípust közel ezer éven tudjuk adatolni az eurázsiai mesehagyományban, a régieket természetesen írott formában. Ezek a szerzők (szerzők? vagy csak lejegyzők?) időnként megemlítik, hogy ettől vagy attól, itt és itt hallottam,²⁰ de ránk mégiscsak azokban az adott írásos formákban maradt. S ezeket az ír-

20 Albert Wesselski gyűjteményes munkája megfelelő passzusaiiban ezeknek a megjegyzéseknek számos példáját hozza már a 13. századból (Wesselski 1909), de számomra a legtanulságosabbak a fél évszázadon keresztül, nyolc pápát kiszolgáló, mai fejlettségű olvasva meghökkentően szabad szájú, a Szentszék apostoli titkáráként működő Poggiónak (1380–1459) mondandóját hitelesítő (az XY, rendkívül tanult és megbízható embertől hallottam típusú) megjegyzései (Poggio 1906), illetve az előreformátor Heinrich Bebel (1472–1518) történeteinek gyakran meghökkentően precíz adatolása. Csak néhány példa, találomra: „So hat mir Andreas Matthias Bäck erzählt, Wirt in Huttern, das ein klein Dörflein ist unter der Burg von Justingen” (in Wesselski 1907, I: 18. p.); „Es soll die Geschichte wahr sein, wie mir gesagt hat Bernhard Hüßlin” (in Wesselski 1907, I: 84. p.); „Die Histori bezeugt Jörg Weselin von Schorndorf an der Rems” (in Wesselski 1907, II: 71. p.) Ez természetesen ne zavarjon meg bennünket: őket nem a mai értelemben vett kutató hitelesség sarkallta, hanem a történeteik *hihetőségére* való törekvés. Poggio mindezt még azzal is megfajeli (némielég önmagának mondva ellent), hogy a 273 történetet tartalmazó gyűjteményéhez egy zárszót csatol, amelyben (néhány jeles viccmesélőt név szerint is megemlítve) leírja a helyszínt (a történetmondás „színpadát”), a pápai udvar titkárságának várótermét (*Bugiale* = hazugságyár), ahol mindig adódott alkalom igaz és kevésbe igaz történetek előadására. (Poggio 1906, 271–272. p. Vö. Bachorski 2001)

ELMÉS
ÉS
MULATSÁGOS RÖVID
ANEKDOTÁK.
MELYEKET
ÍMÍNNEK AMONNAN VÁLLOGATVA
EGYBE-GYÜJTÖTT ÉS MAGYAR
NYELVEN KÍ-ADOTT
ANDRÁD SÁMUEL.

I. Darab.

BÉTSBEN

Nyomtattatott 1789-dik Észtenőben.

DEMOCRITUS
RIDENS.
SIVE
CAMPUS
RECREATIONUM
HONESTARUM
Cum
EXORCISMO
MELANCHOLIE

PRESBURG,

Sumptibus Joann Doll Bibliopole. MDCCLXX.

sokat korokban is olvasták az írni és olvasni tudók, főleg papok, majd paptanítók, idővel világi tanítók, akik szóban nyilván továbbadták a prédikációikban, iskolában a tanítványaiknak, de akár kötetlen beszélgetések, eszem-iszomok keretében, vagy egy-egy házvezetőnének, sekrestyésnek, harangozónak, kocsisnak elmesélve.²¹ Ily módon azok be- vagy visszakerültek a szájhagyományba, mígnem valaki ismét lejegyezte őket, Gutenberg óta nyomtatásban is megjelentek, egész gyűjtemények (exemplumok: a prédikációk során a papok számára felhasználható rövid, csattanós és tanulságos történetek), meglehetősen magas példányszámokban (már amennyire ezt tudni lehet), valamint sok-sok kiadásban, továbbá először latinul, idővel folyamatosan nem-

21 Heinrich Bebel némi büszkeséggel jegyzi meg, hogy egy történet csattanója, mégpedig általa, közmondássá vált: „Auch das ist bei uns, und durch mich, ins Sprichwort kommen...” (in Wesselski 1907, I: 76. p.)

zeti nyelvekre (németre, angolra, franciára, olaszra, spanyolra, később magyarra, csehre, szlovákra stb.) történt fordításokban is. Ezeket szintén olvasták a papok, tanítók, szóban továbbadták, sőt saját, nemzeti nyelveken megfogalmazott (igen gyakran inkább: összelopkodott) gyűjteményeket adtak ki. Az írás-olvasás elterjedésével ezek afféle népkönyvek, ponyvanyomtatványok formájában terjedtek, olvasták és – szóban is továbbadták őket. Nehéz tehát megmondani, hogy az egészből mi a műese és mi a népmese. Ami népinek tűnik, annak szerzője a tudományos, filológiai kutatásnak köszönhetően egyszer csak napvilágra kerülhet. Ami pedig műmesének tűnik, arról bebizonyosodhat, hogy a szerző csak a nevét adta hozzá, illetve az adott textualizált formát köszönhetjük neki, ám maga a történet lehet, hogy évezredes múltra tekint vissza. Nos, ezeket a korai textualizációkat, szóval ezeket az írásos lenyomatokat *közösségi emlékezetmankónak* nevezem. A már épp elkopott, elszürkült, igen: megromlott, sokszor értelmét veszített szövegek felfrissítéséhez, az emlékezetbe való újra beemeléséhez járulnak hozzá ezek a mankók, ezek az írott (és/vagy nyomtatott) szövegek. Ez közösségi szinten, tehát hosszabb időbeli távlatokban, de egyéni szinten is működik.

És most visszatérnék a korábban említett, nagyanyám által több mint fél évszázada elmesélt történethez. Ahhoz a bizonyos, ha még emlékeznek rá, „Illetve!” fölkiáltással megszakított fonalhoz...

Arra tehát nem emlékszem, hogy ezt a nagyanyámtól hallott történetet bármikor is elmeséltem volna valakinek. Néhány hete jutott az eszembe, s most éppen ezt a tanulmányt írom vele kapcsolatban, arról, hogy egy magyar paraszti környezetben létező történetke (tréfa, adoma stb.) milyen mély és szerteágazó nemzetközi kontextusba helyezhető. És ismételten feltehető a kérdés, az egyén szintjén, tehát jómagam viszonylatában is: miként maradt meg ez ennyi idő után, afféle bűvópatakaként, emlékezetemben?

Ehhez alighanem egy másik típusú emlékezetmankó járult hozzá. Anyámmal tudniillik, aki szintén ismeri a történetet (ő is anyjától, tehát az én nagyanyámtól hallotta), ha valamelyikünk nevetséges makacsságot tanúsított, a szentnek sem akarva engedni a maga igazából, az utolsó szó jogából, előretolt kezekkel, a másik két hüvelykujja körmeinek összedörzsölésével nevetve mutatta a tetűserke elpusztításának ősi mozdulatát. Nem kellett tehát a történetet elbeszélni, egy apró gesztusból tudtuk, miről van szó. Én ezt is afféle emlékezetmankónak nevezem, hiszen a történetnek az emlékezetben való megszilárdulását segítette. Katarína Žeňuchová a jelenséget, amit ő szűkebb pátriájában, Zemplénben figyelt meg, mint afféle survivalt értékeli: a történet szüzséje a néphagyományban ily módon fennmaradt, ha ebben a töredékes formában is.²²

²² Katarína Žeňuchová egy, e sorok szerzőjéhez intézett levelében említi, hogy Zemplénben, ahol felnőtt, a mai napig él ez a gesztus: „Ak je niekto tvrdohlavý a neustále presadzuje svoje, tak sa ukazuje dvoma palcami k sebe, ako keď sa vši ískajú.... Na to som sa pýtala aj

Leopold Schmidt egy, a gesztusok, mozdulatok, mimika kommunikációs jelentőségét taglaló tanulmányát a most szóban forgó történetbokr egyik, a *nyírták vagy vágták* címen ismert altípusának (ATU 1365B) a bemutatásával kezdi, kiemelve, hogy a végső érv, amikor az már verbálisan nem kivitelezhető, az ollószerű ujjmozdulatok bemutatása. (vö. Schmidt 1953) Gondolatmenetét nem viszi tovább, mert alighanem ilyesmire nincs példája, hogy a későbbiekben az egész történet mondanivalóját (tehát azt, hogy *akkor is nekem van igazam*) tudja-e helyettesíteni pusztán az ollószerű ujjmozgatás? Gece Annabella, érdeklődésemre, a gömöri Baraca vonatkozásában írja, hogy szülei, akik 53 éve házasok, hasonló „lezárhatatlan viták” során a mutató és a középső ujj ollószerű mozgatásával figyelmeztetik egymást a *nyírták vagy vágták* történetre, illetve így vetnek véget a disputának: „Tudom, nyírták.”²³ Nem kell hozzá túl erős fantázia, hogy feltételezzük a hasonló adatok további felbukkanásának az esélyét. Nyilván a szemiotikai szakirodalomban is eredménnyel kutathatnánk hasonló jelenségek után, de ezt a szálát most kénytelen vagyok elengedni.

Egy kutatást befejezni nem, legfeljebb abbahagyni lehet. Ez a helyzet most is. Kérdések további kérdéseket vetnek fel, ezekre majd még vissza kell térni. Hogy mást ne mondjak, Jozef Ignác Bajza forrásainak alapos feltárásához. Azt hiszem, nyomot fogtam, de követése további munkát igényel...

A jelen dolgozat címéül választott sor Tompa Mihály egyik, az akaratos asszony motívumának egy altípusát megéneklő verséből (*Három daru*) való, a sorral a lényegét jelezve: egy apróságból, semmiségből is micsoda hatalmas perpatvar keletkezhet. Viszont áttételesen is van értelme a három szónak, hiszen a fentiekben egy alig félperces, tanmeseként előadott történetnek próbáltam meg a tér-, nyelv- és időbeli összefüggéseit bemutatni. És talán, egy aprócska példán keresztül azt is sikerült érzékeltetni, hogy mi, magyarok, a kultúránk azért nem annyira elszigetelt itt, Európa közepén, mint azt egyesek nekünk minduntalan sugallani szeretnék...

babky a presne to mi hovorila, že aj keď umierať bude, tak sa tej svojej myšlienky neopustí. Suet sa teda podľa mňa v ľudovej tradícii zachoval, hoci už veľmi oklieštený.” (2024. szeptember 28.)

23 2024. október 12-i keltezésű levelét ezúton is köszönöm.

Irodalom

- Andrád Sámuel 1789–1790. *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket íminnen amonnan válogatva egybe-gyűjtött és magyar nyelven kí-adott Andrád Sámuel I–II. Darab.* Béts, k.n.
- ATU: Uther, Hans Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography.* Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part II. Tales of the stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part III. Appandices. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications, 284–286./
- Bachorski, Hans-Jürgen 2001. Poggios Facetien und das Problem der Performativität des toten Witzes. *Zeitschrift für Germanistik*, 11. évf. 318–335. p.
- Baiza, Jos. Ign. 1795. *Weselé Učinki, a Rečeňj, které k stráveňu trúchliwích hod'ín Zebrał, a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský.* W Trnawe, u Wácława Gelinka privil. Knihotláčara.
- Bajza, Jozef Ignác 1978. *Veselé príbehy a výroky.* Doslov napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Minárik. Bratislava, Tatran.
- Bajza, Jozef Ignác 2009. *Dielo.* Výber zostavila, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Erika Brtáňová. Bratislava, Kalligram–Ústav slovenskej literatúry SAV /Knižnica slovenskej literatúry/
- Balázs Lívia 1991. *Rábaközi paraszt dekameron. Válogatás rábapordányi tréfákból és elbeszélésekből.* Csorna, Rábaközi Művelődési Egyesület.
- Berze Nagy János 1907. *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből.* Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest, Athenaeum Részvény-társulat /Magyar Népköltési Gyűjtemény, 9./
- Berze Nagy János 1957. *Magyar népmesetípusok I–II.* Pécs, Baranya Megye Tanácsa.
- Borový, Antonín 1792. *Zrcadlo Possetilosti. Aneb: Nowé y staré, pěkné y daremné, prawdiwé y neprawdiwé Powjdačky neb Hystorye, gichžto gest asy čtyři sta.* Pro vyraženj mysli wssem milownjkům na swětlo wydané od Antonjna Borowého, sskolnjho Včitele w Zlaté Koruně. W Praze, 1792. k dostánj u zlatého půlkola wedlé železných dweřj.
- Bringéus, Nils-Arvid 2000. Engel zu Gast. In Uő: *Volksfrömmigkeit. Schwedische Religions-ethnologische Studien.* Münster–New York–München–Berlin, Waxmann, 64–89. p. /Münsterer Schriften zur Volkskunde/Europäische Ethnologie, 4./
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred 1979. *Donauschwaben erzählen 4.* Marburg, N. G. Elwert Verlag /Schriftenreihe der Kommission für Ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, 20./
- Cammann, Alfred–Karasek, Alfred 1981. *Volkserzählungen der Kapatendeutschen. Slowakei 1–2.* Marburg, N. G. Elwert Verlag /Schriftenreihe der Kommission für Ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, 24–25./
- Democritus 1770. *Democritus ridens, sive campus recreationum honestarum cum exorcismo melancholie.* Presburg, Subtibus Joann Doll Bibliopole.
- Eliáš, Michal 1978. *Kratochvílne historyky.* Martin, Osveta.

- Erdész Sándor 1968. *Ámi Lajos meséi I–III*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest, Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIII–XV./
- Gašparíková, Viera szerk. 1981. *Ostrovtipné príbehy i veliké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu*. Bratislava, Tatran.
- György Lajos 1929a. *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.
- György Lajos 1929b. Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdotairodalomban. *Budapesti Szemle*, 214. évf. 620. sz. 56–90. p.
- György Lajos 1931. Eulenspiegel magyar nyomai. *Erdélyi Múzeum*, 36. évf. 355–390. p.
- György Lajos 1932. *Kónyi János Demokritusa*. Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1931. március 2-i ülésén. Budapest, A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága.
- György Lajos 1933. Magyar anekdotáink Naszreddin kapcsolatai. *Erdélyi Múzeum*, 38. évf. 65–85. p.
- György Lajos 1934. *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai*. Budapest, A „Studium” kiadása.
- György Lajos 1996. *Világjáró anekdoták*. [Budapest], Custos Kiadó.
- Havrán Dániel 1902. Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle*, 10. évf. 3–4. sz. 352–361. p.
- Hebel, J[ohann] P[eter] é. n. [1887–1890?] *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes*. Leipzig und Wien, Bibliographisches Institut /Meyers Volksbücher/
- Kónyi János 1785. *A' mindenkor nevető Democritus' folytatása avagy okos leleményu furtsa történetek. Végre hozzá tétetett Diogenes, Anacharsis és Anaxagorasnak görög böltseknek élete. Mellyeket öszve szedegetett Kónyi János*. Második rész. Buda, Nyomtatott Landerer Katalin költségével.
- Kónyi János 1786. *A' mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményü furtsa történetek, mellyeket a' bánatjokat felejteni kívánó jámborok' kedvéért szedegetett öszve Kónyi János*. Buda, Landerer Katalin betűivel.
- Kotvan, Imrich 1975. *Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Kovács Ágnes szerk. 1968. *Ruszkovics István meséi*. A kötet anyagát gyűjtötte: Erdész Sándor és Halmos István. A mesemondó életrajzát írta: Nyárády Mihály. A tájszavak magyarázatát és a nyelvészeti megjegyzéseket írta: Balogh Lajos. A kötetet szerkesztette és jegyzetelte: Kovács Ágnes. Budapest–Nyíregyháza, Néprajzi Múzeum–Jósa András Múzeum /A Magyar Népmesekatalógus Füzetek, 4./
- Liszka József 2024. A szóbeliségtől az írásbeliségig – és vissza? Jegyzetek Albert Wesselski korai munkássága kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 65–92. p.
- Minárik, Jozef 1978. Bajzova kniha humoru. In Bajza, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava, Tatran, 273–285. p.
- MNK 7/A: Vő Gabriella 1986. *Magyar népmesekatalógus 7/A. A magyar népmesék tréfakatalógusa*. Összeállította és a bevezetőt írta Vő Gabriella, Vehrmas Marja adatainak felhasználásával. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

- Moser-Rath, Elfriede 1959. Das streitsüchtige Eheweib. Erzählformen des 17. Jahrhunderts zum Schwanktyp ATH 1365. *Rheinische Jahrbuch für Volkskunde*, 10. évf. 40–50. p.
- Moser-Rath, Elfriede 1981. Ehefrau (Die widerspenstige Ehefrau). In *Enzyklopädie des Märchens* 3. Berlin–New York, De Gruyter, 1077–1082. h.
- Nagy Olga 1976. *Széki népmesék*. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Nagy Olga. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Nagy Olga 1977. *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Nagy Olga 1983. *Újabb paraszt dekameron. A szerelemről és a házasságról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Nagy Zoltán 1987. *Póruházi szerelmesek. Tréfás palóc mesék*. Salgótarján, Nógrád megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya /Palócföld könyvek/
- Ortutay Gyula et al. 1960. *Magyar népmesék I–III*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Otčenášek, Jaroslav 2012. *Antropologie narativy. Problematika české pohádky*. Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Pauli, Johannes 1924. *Schimpf und Ernst. 1. Theil. Die älteste Ausgabe von 1522*. Bolte, Johannes szerk. Berlin, Herbert Stubenrauch Verlagsbuchhandlung /Alter Erzähler, 1./
- Peuckert, Will-Erich szerk. 1959. *Hochwies. Sagen, Schwänke und Märchen mit Beiträgen von Alfred Karasek*. Göttingen, Schwartz /Denkmäler deutscher Volksdichtung, 4./
- Poggio 1906. *Die Facezien des Poggio Fiorentino*. Aus dem Lateinischen übersetzt und eingeleitet von Hanns Floerke. Mit einem literaturwissenschaftlichen Anhang von Albert Wesselski. Privatdruck. München, Georg Müller.
- Poggio Bracciolini [1936]. *Pajkos történetek*. Bevezette és fordította Roboz Andor. Budapest, Rózsavölgyi és Társa kiadása /Magyar Elzevirek. Pajkos történetek/
- Röhrich, Lutz szerk. 1962–1967. *Erzählungen des späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. Sagen, Märchen, Exempel und Schwanke mit einem Kommentar herausgegeben von Lutz Röhrich. I–II*. Bern–München, Francke Verlag.
- Schmidt, Leopold 1953. Die volkstümlichen Grundlagen der Gebärdesprache. In *Beiträge zur sprachlichen Überlieferung*. Berlin, Akademie Verlag, 233–249. p. /Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen der Kommission für Volkskunde, 2./
- Ujváry Zoltán 1988. *Adomák Gömörből*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza, 13./
- ÚMT–1 1979. *Új Magyar Tájszótár. Első kötet A–D*. B. Lőrinczy Éva főszerk. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Urbančová, Viera 1988. *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin, Matica slovenská.
- Uther, Hans-Jörg 2015. *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster–New York, Waxmann.
- Vade Mecum 1764–1792. *Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witzige Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten*

- Schriftstellern zusammengetragen.* Berlin I. 1764; II. 1768; III. 1767; IV. 1768; V. 1770; VI. 1772; VII. 1771; VIII. 1781; IX. 1783; X. 1792. [A kiadványt nem állott módban ellenőrizi, a könyvészeti adatokat György Lajos nyomán hozom: György 1929a, 38. p.]
- Villányi Péter 1992. *Zabari mesék és mondák.* Debrecen, Kossuth Lajos Egyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza, 34./
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó /ÚMNGy, XXVII./
- Vöö Gabriella 1981. *Tréfás népi elbeszélések.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Wesselski, Albert szerk. 1907. *Heinrich Bebels Schwänke 1–2.* Zum ersten Male in vollständiger Übertragung herausgegeben von Albert Wesselski. München–Leipzig, bei Georg Müller.
- Wesselski, Albert 1909. *Mönchsatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts.* Leipzig, bei Wilhelm Heims.
- Žeňuchová, Katarína 2016a. Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom. In *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.* Žeňuchová, Katarína szerk. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Slavistický ústav Jána Slanislava SAV–Slovenské komitét slavistov–Obec Dolné Dubové, 79–96. p.
- Žeňuchová, Katarína 2016b. Z archívnych prameňov a najnovších výskumov o J. I. Bajzovi. *Slavica Slovaca*, 51. évf. 1. sz. 71–79. p.
- Žert a Prawda 1796. *Žert a Prawda. To gest: welmi pěkně smyslené, utessněné Hystorye a Rozprávky w několika stech, kteréž se pro vyraženj mysli a pro zasmánj při dlouhé chwjli, y w každé veselé společnosti, časem také y drobet pro wybrausenj rozumu dobře vžjwati mohou.* Wydané podlé rukopisu Hylarya, Jokosa, Astucha. Gakožto II. Djl k Zrcadlu Possetilostj. Kraméryusowým nákladem. W Praze, 1796. k dostánj w České Expedycý w Dominykánské ulicy, v Hrabů w Nře 373.

JÓZSEF LISZKA

A GREAT CASTLE IS BEING BUILT ON NOTHING... ON THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF A JOKE
HEARD IN HUNGARIAN

The paper searches for the international context and historical roots of a humorous story recorded in Tešedíkovo (Pered), southwestern Slovakia. The story (ATU 1365C: The Wife Insults the Husband as Lousy-Head), which is considered a subtype of the wilful wife in the international catalogue of tales, has been known in the oral tradition of Hungarian and European peoples since folklore records from the 19th century onwards. However, our written sources point much further back, to at least the 12th century, and warn that oral and written culture, mutually fertilizing and reinforcing each other, could keep such stories alive for up to a thousand years. An examination of the interconnectedness of stories also provides an opportunity to highlight the broad international embeddedness of the fairy tale genres in their variants in national languages.

A szlovákiai magyarság demográfiai változásai 2001–2020¹

Házasságkötési és válási mozgalom

LÁSZLÓ GYURGYÍK

Demographic Changes of the Hungarian Population in Slovakia 2001–2020. Marriage and Divorce Movement

Keywords: Slovakia; Hungarian minority; marriages; mixed marriages; divorces; dissolution of mixed marriages

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.03>

Tanulmányunk első részében a mai Szlovákia területén élő magyar kisebbségi közösség születési és halálozási mozgalmának alakulását vizsgáltuk 2001-től 2020-ig. Mivel a magyar lakosság népesedési folyamatai csak az országos adatokkal egybevetve értelmezhetők, ezért dolgozatunkban is a magyarság demográfiai folyamatait az országos adatokkal egybevetve elemezzük. Tanulmányunknak ebben a második részében a házasságkötések és válások alakulásával foglalkozunk.

Első lépésben a szlovákiai magyarság számának alakulását tekintjük át az utolsó három népszámlálás adatai alapján. Az évtizedenként megrendezett népszámlálások nemzetiségi adatai jelentik azokat a „biztos pontokat”, amelyekhez viszonyítva értelmezhetjük az egy adott időszakban zajló népmozgalmi változásokat.

A szlovákiai magyar lakosság száma 2001 és 2021 között 520 528-ról 422 065-re, azaz 98 463 fővel, 18,9%-kal csökkent. Ugyanezen idő alatt Szlovákia lakosainak a száma 5 379 455-ről 5 449 270-re, 69 815 fővel, 1,3%-kal növekedett. A szlovák nemzetiségűek regisztrált száma is kismértékben, 1,0%-kal apadt 4 614 854-ről 4 567 547-re.

1 A tanulmány a „Szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projekt keretében készült. A tanulmány elkészítését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta.

1. táblázat. A magyar és szlovák lakosság száma, aránya Szlovákiában 2001–2021, %

Év	Összesen	Ebből Szlovákok	%	Ebből Magyarok	%
2001	5379455	4614854	85,8	520528	9,7
2011	5397036	4352775	80,7	458467	8,5
2021	5449270	4567547	83,8	422065	7,8

E három népszámlálás alkalmával a nemzetiségek, így a magyarok és a szlovákok számának változásával kapcsolatban is egy korábban nem vagy alig létező problémával kellett szembesülnünk. Míg az 1980. évi és a korábbi népszámlálások időpontjaiban statisztikailag elhanyagolható volt az ismeretlenek, azaz a nemzetiségi hovatartozást be nem vallók aránya, 1991-ben 8782 fő; 2001-ben 54 502 fő, a lakosság 1%-a, 2011-ben 382 493 fő, a lakosság 7%-a, 2021-ben 295 558 főt tett ki az ismeretlenek száma, azaz a lakosság 5,4%-a nem vallotta be nemzetiségi hovatartozását. Ennek hátterében kell értelmeznünk a szlovák lakosság kis mértékű apadását is. Amennyiben az ismeretleneket, a nemzeti hovatartozásukat be nem vallókat az egyes nemzetiségek aránya szerint szétosztjuk az egyes nemzetiségek között, a szlovákok száma jelentősen emelkedett az elmúlt időszakban.

A magyar lakosság esetében ezzel ellentétes folyamatok zajlottak le. A magyarok fogyatkozását elsősorban a természetes szaporodást felváltó fogyás, a magyar–szlovák asszimilációs folyamatok, és a (rejtett) migráció határozta meg. (Gyurgyík (2006) Ezek a tényezők a rendelkezésre álló statisztikai adatok szintjén nem mindig különíthetők el. A rejtett migrációval kapcsolatban pedig csak becslésekbe bocsátkozhatunk. A magyarok regisztrált számának csökkenéséhez a nem válaszolók, ismeretlenek is hozzájárultak.

A magyar lakosság demográfiai változásainak vizsgálatánál alkalmazott egyes mutatók kiszámításánál a magyarság számát a magyar nemzetiségűek számával adjuk meg.

1. A házasságkötések

1.1. Országos szint

A népmozgalmi folyamatok vizsgálatát a házasságkötések számának alakulásával kezdjük. A házasulók száma meghatározó mértékben hat a vizsgált népesség termékenységének alakulására. A házasságkötések számának alakulását a házasulandó korosztályok nagysága, de a mindenkori társadalmi-gazdasági körülmények is erősen befolyásolják. Az évenként megkötött házasságok száma eléggé nagy szóródást mutat, ezért a házassági mozgalom dinamikáját hosszabb távon, több évtizedre visszamenőleg, öt éves átlagértékek segítségével is megvizsgáljuk.

A szlovákiai házasságkötések száma a vizsgált két évtizedben nem kis mértékben növekedett. A változások tendenciája jobban megfigyelhető, ha a házasságkötések számának először ötéves átlagait tekintjük át. 2001 és 2005 között átlagosan 25 779 házasságot kötöttek, a következő 5 év átlaga több mint 900-zal, 26 688-ra növekedett. A 2011–2015 közötti évek átlaga kissé csökkent 26 526-ra, de a 2016–2020-as években igen nagy mértékben, 29 190-re, több mint 2600-zal megnőtt a házasságkötések száma, annak ellenére, hogy az utolsó vizsgált évben, 2020-ban a Covid-járvány következtében jelentősen visszaesett a házasságkötések száma. Az éves szintű változásokat az F1. táblázat szemlélteti.

Az éves szintű adatoknál megfigyelhetjük, hogy a 2001. évi 23 795 házasságkötésnél csak a 2020-as adat volt alacsonyabb, 23 753, ez utóbbi pedig, mint már említettük a Covid-járvány következménye. A legtöbb házasságot, 31 309-et, 2017-ben kötötték.

A házasságkötési mozgalom alakulását (első megközelítésben) a nyers házasságkötési arányszámok (az ezer lakosra jutó házasságkötések száma) segítségével vizsgáljuk meg. A nyers házasságkötési arányszám az ötéves átlagok szintjén 2001 és 2005 között 4,8 ezrelék, 2006 és 2010, valamint 2011 és 2015 között is 4,9 ezrelék volt. Jelentősebb növekedés csak a 2010-es évek második felében figyelhető meg: 5,4 ezrelék. Éves szintű adatok esetében a legalacsonyabb érték 2001-ben és 2020-ban volt kimutatható: 4,4 ezrelék, a legmagasabb 2017-ben: 5,8 ezrelék.

A magyar házasságkötések száma a vizsgált 20 év során nem kis mértékben ingadozott. Legkevesebb házasságot 2009-ben, 1620-at, legtöbbet 2018-ban, 2228-at kötöttek. 2001 és 2005 között átlagosan 1877, 2006 és 2010 között 1725, 2011 és 2015 között 1825 házasságot kötöttek. A magyar házasságok számának jelentősebb növekedésére a 2016–2020 közötti években került sor, átlagosan 2060 házasságkötésre annak ellenére, hogy 2020-ban a már említett okok miatt nagymértékben, 1720-ra esett vissza a házasságkötések száma. Az egyes nemzetiségek – így a magyarok – nyers házasságkötési arányszámai kevésbé pontosak az összlakosságéinál, mivel a nemzetiségek, így a magyar népesség évközepi számai csak a népszámlálások éveiben tekinthetők pontosnak, a következő népszámlálásig terjedő években egyre jobban eltérnek a várható valós értékektől.² A magyarok nyers házasságkötési arányszámai ötéves átlagainak eltérései a 2001–2005, 2006–2010, 2011–2015-ös években nem voltak különösebben jelentősek: 3,6, 3,4, 4,0 ezrelék. A 2016–2020 közötti években már nem elhanyagolható növekmény volt kimutatható: 4,6 ezrelék. (F1. táblázat)

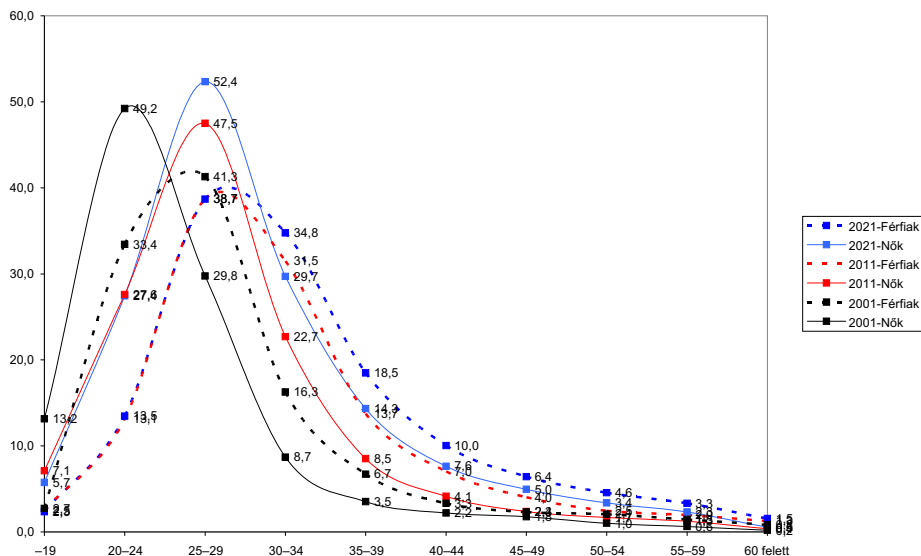
2 A magyar lakosság évközepi száma évente nagyobb mértékben csökkent a kimutatott értékeknél, a kimutatott évközepi számok nem tartalmazzák és nem is tartalmazhatják a nemzetiségváltásból adódó csökkenést.

A magyarok nyers házasságkötési arányszámai jelentősen alacsonyabbak a szlovákiai értékeknél. Ugyanakkor az eltérés a 2010-es években jelentősen csökkent.

A 2001–2005 közötti években közel 24,3%-kal volt alacsonyabb a magyar házasságkötési arányszám az országosnál. A 2006–2010-es években az eltérés tovább növekedett 32,0%-ra. A 2010-es években viszont jelentős mértékben csökkent. 2011–2015-ben 18,6%, 2016–2020-ban 14,8%. A csökkenés módszertani okokra vezethető vissza. (Lásd 2. lábjegyzet)

A házasságkötések számának alakulása korcsoportok szerint a három népszámlálás időpontjában jelentősen különbözik. Csak az országos adatok vizsgálatára van módunk, nemzetiségi adatok nem állnak rendelkezésre.

1. ábra. A férfiak és nők korszpecifikus házasságkötési arányszámai Szlovákiában 2001, 2011, 2021

Az adatokból láthatjuk, hogy a házasságkötés időpontja életkor szerint egyre jobban kitolódik. 2001-ben a legtöbb házasságot a 20–24 éves nők és a 25–29 éves férfiak kötötték. A 20–24 éves nők a házasságra lépők 49,2%-át, a 25–29 éves férfiak 41,3%-át tették ki. 2021-ben a 25–29 éves nők tették ki a házasságra lépők többségét, 52,4%-ot, a férfiak esetében a 25–29 évesek 38,7%-a, a 30–34 évesek közel annyian voltak, 34,8%.

A magyar lakosságra vonatkozólag nem lettek közzétéve korcsoportok szerinti házasságkötési adatok, de mivel a magyar lakosság az országosnál elöregedettebb, ezért a legnagyobb arányban házasságot kötő korcsoportja, a 25–34 évesek kisebb arányban kötnek házasságot az országos értékeknél.

1.2. Vegyes házasságok

A továbbiakban a házasságkötések alakulásának egyik sajátos területét, a vegyes házasságkötések számának, arányának alakulását tekintjük át. (F2. táblázat)

A házasságkötési statisztikában feltüntetett vegyes házasságkötések számának értelmezéséhez előzetesen egy megjegyzést kell fűznünk. A vegyes házasságkötések oszlopában megadott értékek nem a valóban megkötött házasságok számát adják meg. A ténylegesen megkötött házasságok száma a megadott érték kétszerese. (A házasságkötések nemzetiségek szerint kimutatott számának egyeznie kell a Szlovákiában megkötött házasságok számával.) A homogén házasságkötések tényleges és kimutatott száma azonos, a vegyes házasságkötéseknél a házasságra lépők számát nemzetiségenként osztják kettővel.

Például a 2002. évre vonatkozó adatok azt fejezik ki, hogy az 1830 magyar házasságkötés kétszer ekkora, azaz 3660 magyar nemzetiségű házasságot kötő felet jelent, ebből a homogén házasságkötések száma 1335. A 495 kimutatott magyar párú vegyes házasságkötés (1830-1335=495) a valóságban 990 megkötött házasságot jelent, de e házasságkötések fele jelenik csak meg a magyar házasságkötések oszlopában, a másik fele pedig megoszlik a nem magyar nemzetiségű házasságok között. A jelzett időpontban eszerint ténylegesen 2325 magyar párú (homogén és vegyes) házasság kötött összesen, ebből 990 házasságkötésnél volt az egyik fél nem magyar nemzetiségű. A „magyar párú házasságkötésekre jutó vegyes házasságkötések aránya 42,6%, a homogén magyar házasságokra jutó magyar párú vegyes házasságok aránya 74,2% volt. Lásd F1. és F2. táblázat.

Országosan a vegyes házasságkötések száma a vizsgált időszakban nagymértékben, több mint kétszeresére növekedett. Ötéves átlagok szerint vizsgálva is megfigyelhető a folyamatos növekedés. A 3. évezred első öt évében átlagosan 3822 vegyes házasságot kötöttek. Ez a szlovákiai házasságkötések 14,8%-át tette ki. A következő öt év átlaga 4726 vegyes házasságkötés. A 2010-es évek első felében 5005, második felében 5495 vegyes házasságkötésre került sor. Átlagos arányuk is folyamatosan emelkedett. Csak az utolsó öt év átlaga – a Covid miatt – volt egy picit alacsonyabb: 2005–2009: 17,7%, 2010–2014: 18,9%, 2015–2020: 18,8%. Ami az egyes évek adatait illeti, a legkevesebb vegyes házasságot 2001-ben kötöttek, 2597-et. A legtöbbet 2018-ban, 6149-et. (F2. táblázat) Arányait tekintve a legalacsonyabb érték 2001-ben volt: 10,9%, a legmagasabb 2018-ban 19,7%.

A magyar párú vegyes házasságkötések számának alakulása kevésbé volt látványos: 2001 és 2005 között átlagosan 500, a következő öt évben 2-vel kevesebb, a 2010-es években viszont sokkal dinamikusabban emelkedett a vegyes házasságkötések száma. A 2010-es évek első felében 585, a második felében 702 vegyes házasságkötésre került sor. Arányait tekintve is a növekedés folyamatos: 26,7%, 28,9%, 32,1%, 34,0%. A legkevesebb vegyes házasságot 2001-ben kötöttek: 488-at, a legtöbbet

2018-ban: 751 vegyes házasságot. Arányait tekintve a legalacsonyabb 2001-ben 25,5%, a legmagasabb 2020-ban 36,4% volt.

A vegyes házasságok számának növekedéséhez igen jelentős mértékben hozzájárult az egyéb és ismeretlen kategóriába besorolt házaspárok számának növekedése. A rendszerváltást követő időszakban a nemzetközi „házassági piac” megnyílt, igen nagy mértékben megnőtt a külföldiekkel kötött házasságok száma, aminek nagy valószínűség szerint csak egy nagyon kis része volt nemzetiségileg homogén házasság, a döntő többsége nemzetiségileg vegyes házasság volt.

Mint az F5. táblázatból láthatjuk, 2001 és 2020 között az egyéb és ismeretlen kategóriába tartozók száma csaknem folyamatosan, három-négyszeresére növekedett. 2001-ben 849, 2020-ban 2299 egyéb és ismeretlen nemzetiségű kötött házasságot, de 2018-ban számuk már 3874 főt tett ki. (Jelentősen alacsonyabb volt a számuk és arányuk a 2020-as covidos esztendőben.) A házasságot kötő felek közötti arányuk is 1,8%-ról 6,2%-ra növekedett. A szlovákiai vegyes házasságkötések esetében 2001-ben a vegyes házasságra lépő felek 16,3%-át tették ki, a 2010-es évek közepén, második felében arányuk egyes években meghaladta a 30%-ot.

A magyar párú vegyes házasságok számának, arányának növekedésében is jelentős szerepe volt az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek kategóriájába tartozó házaspároknak. Ugyan számuk szinte folyamatosan növekedett, arányuk a 2000-es évek első évtizedében messze elmaradt az országostól, ennél mintegy két-háromszor alacsonyabb. Számuk a 2000-es évek első évtizedében nem éri el a 100 főt, 2001-ben 33, 2009-ben 59 fő, a 2010-es években növekedésük mellett a számuk jelentősen megnőtt: 112 és 295 között mozgott. 2001-ben a vegyes házasságokon belüli arányuk 3,4%-ot tett ki, de 2010-től meghaladta a 10%-ot, 2014-ben és 2015-ben a 20%-ot is. (F5. táblázat)

2001-ben országosan a vegyes házasságra lépő felek közel fele, 47,8%-a szlovák, 18,8%-a magyar, 10,1%-a cseh, 4,1%-a német, 1,8%-a ukrán, további 1%-nál kisebb arányú a nevesített nemzetiségek aránya 1,1% (0,17% roma, 0,58% lengyel 0,35% ruszin). 16,3%-a egyéb és ismeretlen.

2011-re jelentősebb eltolódások figyelhetők meg a vegyes házasságot kötők nemzetiségi összetételében: csökkent a szlovákok 46,8%, a magyarok 10,5%, az ukránok 1,7%, a romák aránya 0,1%, növekedett a csehek 13,20%, a németek aránya 2,7%. A ruszinok aránya 0,3%-ot, a lengyeleké 1,5%-ot tett ki. Legnagyobb mértékben gyarapodott az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek aránya 23,3%.

2020-ban tovább csökkent a szlovákok aránya, 45,8%, a magyarok aránya 15,0%-ra növekedett. A csehek aránya 7,0%-ot, a németeké 1,1%-ot, az ukránoké 2,2%-ot, lengyeleké 0,9%-ot, ruszinoké 0,4%-ot tett ki. Viszont látványosan tovább emelkedett az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek aránya 27,6%. Feltételezhetjük, hogy az utóbbi csoport meghatározó részét külföldi állampolgárok teszik ki, de nem zárható ki az sem, hogy a házasságkötést regisztráló adatlapokon növekvő mértékben marad el a nemze-

tiség feltüntetése. A külföldi állampolgárokkal kötött vegyes házasságok számának, arányának az elmúlt években igen nagy mértékű növekedése jelentősen eltér a házassági mozgalom korábbi évtizedekben megfigyelt trendjeitől.

A magyar párú vegyes házasságok zömét a szlovák féllel kötött házasságok teszik ki. Ezek aránya 2001-ben 93,2%-ot tett ki. Egészen 2009-ig arányuk 90% és 95% között, 2010 és 2013 között 80% és 90% között, 2014-től 75% és 85% között mozgott. A magyar–cseh vegyes házasságok aránya a vizsgált időszakban 1% és 4% között mozgott. Viszont az egyéb és ismeretlenekkel kötött házasságok aránya igen tág keretek között ingadozott. 2001-ben 3,4%, 2010-ben 11,9%, 2014-ben 20,3%. 2020-ban 14,1%.

1.2.1. Vegyes házasságok kerületek szerint

A továbbiakban a magyar nemzetiségűek vegyes házasságkötéseinek alakulását kerületek szerint vizsgáljuk meg. A házasságot kötő felek nagyobb része többnyire a saját kerületéből származó partnerrel köt házasságot, egy részük távolabbi régiókból választ társat. Ezért a területi egységek szerinti vegyes házasságkötések változásainak vizsgálatánál két megközelítési móddal találkozhatunk.

1. A Szlovák Statisztikai Hivatal által publikált népmozgalmi adattáblák a házasságok kerületek szerinti nemzetiségi összetételénél csak azokat a házasságokat mutatják ki, amelyeknél mindkét házaspár ugyanabból a kerületből származott.³ Ily módon a házasságok egy nem elhanyagolható része, ahol a házasuló felek különböző kerületekből származnak, nem kerültek be az elemzésbe. 2001-ben 86,4%-ot tett ki az azonos kerületből származók között kötött házasságok aránya. A 2000-es években a területi homogámia mértéke csökkent, a 2010-es években lényegesen nem változott. 2011-ben és 2021-ben is 84,5%-ot tett ki.⁴ Ezért ennél a vizsgálati módszernél nem elhanyagolható mértékű torzítással, pontatlansággal kell számolnunk.

2. A vegyes házasságkötések összetételének vizsgálatánál a korábbiakban az előzőtől eltérő számítási eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy az egyes területi egy-

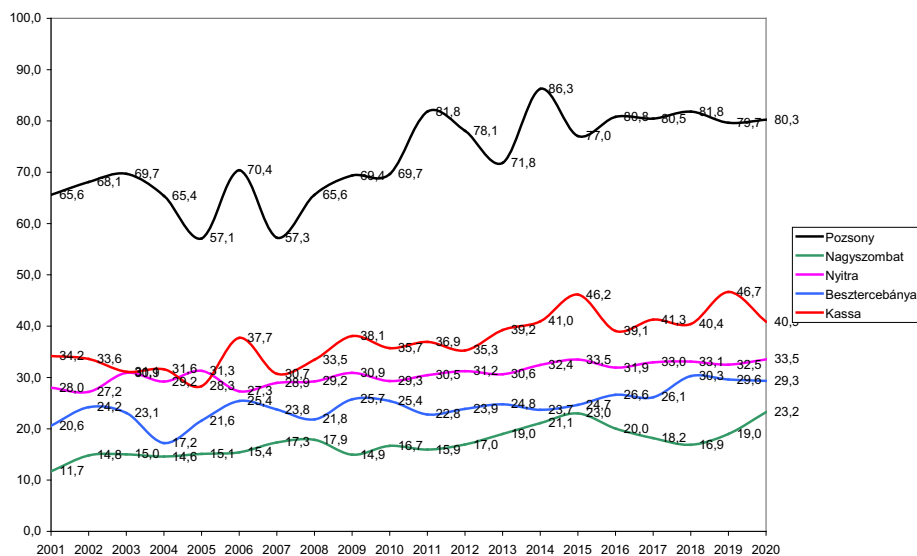
3 Lásd az SŠÚ honlapján: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6674> Pramenné dielo 2001-2020/Sobáše/Tab. B12 Sobáše podľa národnosti snúbencov

4 Az azonos kerületből származó házasulók aránya kerületenként különbözik. 2001-ben a házasulók között kimutatott legkisebb mértékű területi homogámia a Pozsonyi kerületben (81,4%) és a további nyugat-szlovákiai (Nagyszombati, Trencsényi, Nyitrai) kerületekben (83,2%, 86,2%, 86,5%) volt. A legnagyobb mértékű területi homogámia a Zsolnai kerületben volt (89,3%). A további közép- és kelet-szlovákiai kerületekben a területi homogámia mértéke csaknem azonos volt, 87,4 és 87,8% között mozgott. A területi homogámia eltérése 2020-ban az egyes kerületekben hasonló volt, mint 2001-ben. Továbbra is Pozsonyban volt a legalacsonyabb: 79,8%, ezt követte a Nagyszombati és Trencsényi kerület (82,0, 84,4%). A legnagyobb mértékű területi homogámia Zsolnán volt kimutatható (87,2%), a többi kerületben 84,4% és 86,2% között mozgott.

ségekből (kerületekből, járásokból) valamennyi házassuló adatait bevontuk a vizsgálatba. Az egyes területi egységekből származó férfiak és nők házasságkötéseinek számát átlagoltuk. Ugyanígy jártunk el a nemzetiség szerinti házasságkötések vizsgálata esetében is.⁵ Ennél a vizsgálatnál a Szlovák Statisztikai Hivataltól vásárolt adatállomány adatait dolgoztuk fel, mely az 1997 és 2010 közötti évekre vonatkozó adatokat tartalmazott.

Jelen tanulmányunkban csak az első megközelítés alapján van módunkban vizsgálni. (A 2010-es évekre vonatkozólag nem rendelkezünk részletes statisztikai adatállománnyal.) Szlovákia kerületei közül a magyarok lakta kerületeket vontuk be a vizsgálatunkba. Azokat a kerületeket – Trencsén, Zsolna, Eperjes –, ahol a magyarság szórványban él, nem vontuk be a vizsgálatunkba. Így módon a 8 kerület közül 5 adatait vizsgáljuk: Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Besztercebánya, Kassa.

2 ábra. A magyar párú vegyes házasságkötések aránya Szlovákia magyarok lakta kerületeiben 2001–2020

5 Lásd: Gyurgyík 2014. Számítási eljárásunkat egy konkrét példa alapján ismertetjük. 2011-ben a Nagyszombati kerületből 2500 férfi és 2478 nő kötött házasságot. Ez 2489 „statisztikai” házasságkötést jelent. $(2500+2478)/2=2489$. A vizsgált kerületből származók házasságkötéseinek tényleges száma 2042 (ha mindkét fél a Nagyszombati kerületből származott). Azaz a kerületen belüli területi homogámia 82,0%. Saját számításainkat a Szlovák Statisztikai Hivataltól vásárolt adatbázis alapján végeztük el, mely a házasságot kötők egyéni adatait tartalmazza az 1997 és 2010 közötti évekre vonatkozólag.

A kerületek szerinti adatokból is látható, hogy a magyar lakosság vegyes házasságkötéseinek az aránya nem növekszik lineárisan. Arányuk annál nagyobb, minél kisebb számban, arányban élnek magyarok az egyes kerületekben. (Lásd F4. táblázat)

2001 és 2020 között a magyar párú heterogén házasságkötések aránya Szlovákiában 25,7%-ról 36,4%-ra emelkedett. Az adatokból látható, hogy legnagyobb arányban a Pozsonyi kerületben élő magyarok kötnek vegyes házasságot. 2001-ben 65,6%, 2010-ben 69,7, 2020-ban 80,3%. A kerületből származó magyar házassulók száma viszonylag alacsony volt (2001-ben 93, 2010-ben 145, 2020-ban 152 magyar nemzetiségű kötött házasságot).⁶ Az egyes években a magyar párú heterogén házasságok aránya is jelentős mértékben szóródott. Ezzel szemben legalacsonyabb a Nagyszombati kerületben élő magyar párú vegyes házasságkötések aránya (2001-ben 11,7%, 2010-ben 16,7%, 2020-ban 23,2%). A vizsgált időszakban arányuk jelentős mértékben növekedett, az egyes években a heterogén házasságkötések rátája kevésbé szóródott. A második legmagasabb a magyar párú vegyes házasságkötések aránya a Kassai kerületben, és a növekedésük is jelentős a kerületből származó magyarok esetében (34,2–40,9%). Megjegyezzük, hogy 2019-ben a ráta ennél jóval magasabb, 46,7% volt. Közepesen magas az arányuk a Nyitrai kerületben, s a növekedés is viszonylag mérsékelt (28,0%-ról 33,5%-ra). Ez utóbbinál a növekedés jelentősen alacsonyabb a Besztercebányai kerületben (20,6%-ról 29,3%-ra).

2. Válások

A házasságok megszűnésének formái közül csak a válást tudjuk a népmozgalmi statisztikai adatok alapján nemzetiségek szerint is vizsgálni. A válások száma Szlovákiában a 2000-es évek első évtizedében némileg még emelkedett. 2001 és 2005 között átlagosan 11 381, az évtized második felében 12 450 válásra került sor. A 2010-es éveket a válások számának csökkenése jellemezte. Az évtized első felében 10 659, a másodikban 9245 válásra került sor. Az évtized második felében a válások számának mérsékléséhez a covidos 2019-es év adata is nem kis mértékben hozzájárult. 2001-ben a válások száma még nem érte el a 10 000-et, (9817), 2002-ben és 2003-ban megközelítette a 11 ezret, a legnagyobb számú válást 2006-ban regisztrálták, 12 716-ot. Ezt követően a válások száma érzékelhetően csökkent. 2015-ben 10 000 alá esik. 2020-ban nem éri el a 9000 ezret. A válási arányszám is hasonló tendenciát mutat: a 2001. évi 1,8 ezrelékről 2004-re 2,6 ezrelékre növekszik, majd egy nem folyamatos csökkenés során 2012-ben 2,0 ezrelékre, 2020-ban 1,5 ezrelékre esik vissza.

⁶ Mint a korábbiakban már említettük, csak azoknak a házassulóknak az adataival számolhatunk, akik mindketten ugyanabban a kerületben élnek.

A felbontott magyar házasságok száma az országoshoz hasonló tendenciát mutat. (F3. táblázat) A 2000-es évek első felében átlagosan 1047, a második felében kissé magasabb, 1073 házasságot bontottak fel. Ezt követően jelentős csökkenés figyelhető meg: a 2010-es évek első felében 846, a második felében 684 házasságot bontottak fel. 2001-ben még nem érte az 1000-et (977) 2002 és 2009 között 1000 felett volt. A legtöbb válásra 2006-ban került sor: 1188, 2010-től szinte folyamatos csökkenés figyelhető meg. 2020-ban 618 válás volt kimutatható.

A magyar lakosság nyers válási arányszámai egész jól közelítenek az országos értékekhez, kisebb az eltérés, mint a házasságkötési arányszámok esetében. Ugyanakkor a szórás, az országos értékektől való eltérés nagysága sokkal nagyobb. A legtöbb évben a magyar arányszámok alacsonyabbak az országos értékeknél, de 2001 és 2003 között meghaladják azokat. A legmagasabb magyar többletet 2002-ben regisztrálták, ekkor 6,2%-kal haladta meg a magyar válási arányszám az országosat. 2001-ben és 2003-ban ennél jóval kisebb értéket mértek (3,0% és 0,9%). Az országos értéktől legnagyobb mértékben 20,4%-kal 2004-ben maradt el a magyarok arányszáma (2,6 ezrelék és 2,0 ezrelék) de 10%-nál nagyobb eltérés még néhány további évben is kimutatható volt. Tendenciáit tekintve a 2001 és 2005 közötti évek átlagában volt az eltérés a legalacsonyabb: 4,4%, a 2000-es évek második felében ennek több mint kétszerese, 9,3% volt. 2011–2015 között 6,1%, az évtized második felében 10,8%. Itt is tekintetbe kell vennünk azt, amit már az előbbieken említettünk, a magyarok regisztrált adatok alapján kiszámított válási arányszámai és várható számai a két népszámlálás közötti időszakban egyre jobban eltérnek egymástól, azaz a regisztrált szám a reális értékeknél egyre magasabb, mivel a magyarok évközepe népeiségének a száma ezekben az években eltér a várhatótól. Azaz az arányszámok is a reális értékeknél egyre magasabbak.⁷

A 100 házasságkötésre jutó válások száma a válási statisztika igen gyakran alkalmazott, „közkedvelt” mutatója. Kifejezi, hogy az adott évben felbontott házasságok az (adott évben megkötött) házasságok hány százalékát teszik ki. Tekintetbe kell vennünk, hogy a lakosság egyre növekvő része – legalábbis időlegesen – nem köt formálisan házasságot. Ily módon a házasságot kötők száma kisebb a tényleges párkapcsolatban (házastársi és élettársi kapcsolatban) élők számánál, másrészt az élettársi kapcsolatban élők száma, aránya nemzetiségenként is különbözik. E mutató alkalmazásánál tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a házasságkötések száma országosan a vizsgált időszakban növekedett, a válásoké pedig csökkent. A magyarság esetében a házasságkötések száma az első 14 évben inkább stagnált, a 2010-es évek második felében jelentősebb mértékben növekedett, a válásoké pedig a vizsgált időszak egészében csökkent.

7 Lásd a 2. lábjegyzetet.

Az adatokból láthatjuk, hogy Szlovákiában a 100 házasságkötésre jutó válások száma a vizsgált időszakban csökkent. Ugyanakkor a magyarok mutatói messze magasabbak az országos értékeknél, de a 2010-es években a magyarok mutatói egyre jobban közelítenek a szlovákiai értékekhez. Átlagosan a 2001 és 2005 közötti időszakban a magyarok körében 55,8, az összlakosság esetében 44,1 válás jutott 100 házasságkötésre. A 2000-es évek második felének az átlagai még nagyobb mértékben különböztek az előző öt év átlagaitól: 62,2 és 46,7 válás jutott 100 főre. A 2010-es években jelentősen csökkent a különbség az országos és a magyar adatok között: a 2011–2015 közötti évek átlaga 6,2-vel, a 2016–2020 között a különbség 1,5-re csökkent.

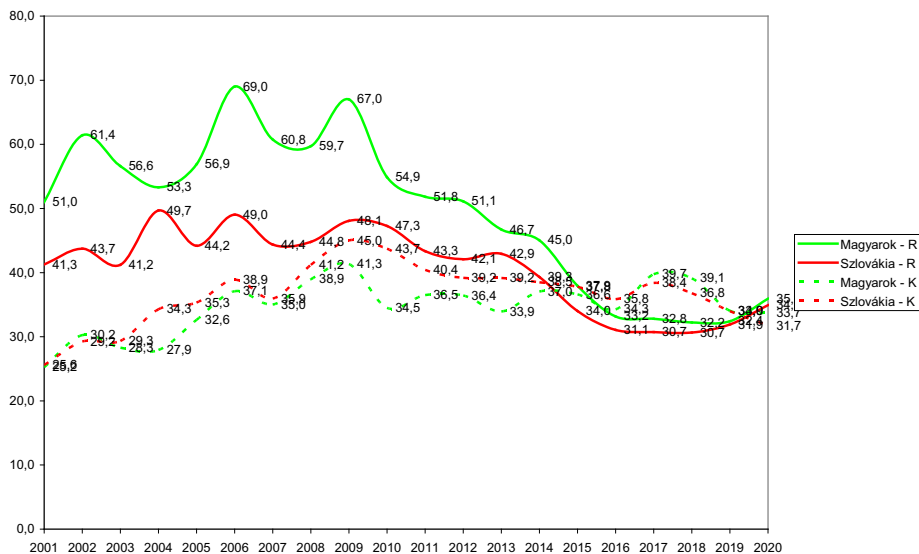
A magyar és az országos értékek alakulásának vizsgálatánál tekintetbe kell venni néhány mozzanatot: egyrészt a válással végződő házasságok „élettartama” 2001 és 2020 között kismértékben növekedett. A 2001–2005 években átlagosan 13,9 év volt a válással végződő házasságok élettartama. A következő öt év átlaga nem kis mértékben magasabb, 14,8 év, a 2010-es évek átlaga 15,3 év. Legrövidebb élettartamúak a 2001-ben és 2002-ben felbontott házasságok voltak 13,6 év. Leghosszabbak pedig a 2017-ben felbontottak: 15,6 év.

Ezért pontosabb adatokat kapunk, ha az egy-egy évben kimutatott válások számát a 14–16 évvel korábban megkötött házasságok számához viszonyítjuk. (Lásd 3. ábra) Az adatokból láthatjuk, hogy amennyiben a válások számát nem az adott naptári évben kötött házasságok számához, hanem a válással végződő házasságok élettartamával csökkentett évek adataihoz viszonyítjuk, akkor már sokkal kisebbek az eltérések a magyar lakosság és az országos mutatók között.⁸ Sőt azt tapasztaljuk, hogy ebben a megközelítésben az országos értékek az évek többségében még némileg magasabbak is a magyar értékeknél. Csak 2002-ben és a négy utolsó vizsgált évben – 2017 és 2020 között – volt magasabb a magyar nemzetiségűek esetében a 100 házasságra jutó válások száma.

A szlovákiai magyarok házasságkötési és válási arányszámainak eltérésénél látnunk kell, hogy a magyarok száma – ellentétben Szlovákia összlakosságával – folyamatosan csökken, a magyarok átlagéletkora 3-4 évvel magasabb az országosnál, a legnagyobb arányban házasságra lépő korcsoportok (a 25–34 évesek) aránya alacsonyabb az országosnál.

8 R – regisztrált adat: A válások száma az adott naptári évben kötött házasságok számához viszonyítva. K – korrigált adat: A válások számát az adott naptári év mínusz a válással végződő házasságok élettartamának megfelelő évhez viszonyítjuk. Pld. A 2017-ben felbontott házasságok élettartama 15,6 év. Ezért a 2017. évi válási adatokat a 2017-16=2001. évi házasságkötési adatokhoz viszonyítjuk.

3. ábra. A magyar nemzetiségűek 100 házasságkötésre jutó válásainak a száma a regisztrált (R) és a korrigált (K) adatok alapján Szlovákiában, 2001–2020

2.1. A vegyes házasságok felbomlása

A továbbiakban tekintsük át, milyenek voltak a vegyes házasságok felbomlásának tendenciái. Vajon milyen mértékben térnek el a vegyes házasságok felbomlásának adatai a magyar nemzetiségűek válási adataitól.⁹

Továbbá a házasságok felbomlásának kérdését a nemzetiségileg vegyes házasságok szempontjából is meg kell vizsgálnunk. Felmerül a kérdés, hogy van-e különbség a házasságok tartósságát illetően a magyar nemzetiségűek által kötött házasságok és a magyar párú vegyes házasságok között. Az F6. táblázat alapján láthatjuk, hogy a vizsgált időszakban mennyire térnek el a vegyes házasságok felbomlásának adatai az országos és a magyarok válási trendjeitől. Az előzőekben már a 100 házasságkötésre jutó válások számának alakulását az országos és a magyar népesség vonatkozásában áttekintettük. Most vizsgáljuk meg, milyen mértékben térnek el a 100 vegyes házasságkötésre jutó vegyes házasságok felbomlásának adataitól. Láthatjuk, hogy a 100 házasságkötésre jutó válások száma a vegyes házasságok esetében sokkal alacsonyabb, mint az országos adatok esetében. Az adatokból azt látjuk, hogy 2013-ig az

⁹ A továbbiakban a házasság felbomlása és a válás fogalmakat az összes (szlovákiai és magyar nemzetiségűek) házasság felbomlására vonatkoztatjuk. Ezáltal elkerüljük a vegyes házasságok és a házasság fogalmának felcserélését.

országos mutató értéke meghaladta a 40-et, ezt követően 31 és 39 között mozgott. A vegyes házasságok felbomlása esetében ennél sokkal kisebb értékeket kapunk. A 100 vegyes házasságkötésre jutó válások, vegyes házasságok felbomlásának száma az első néhány év kivételével több mint kétszer kisebb, mint az előző mutató esetében. A mutató értéke szinte folyamatosan csökkent. 2001-ben 32,2, 2011-ben 17,9, 2020-ban csupán 15,1 volt.

A száz házasságkötésre jutó válások száma a magyar nemzetiségűek esetében is magasabb a magyar párú vegyes házasságok felbomlásának az adatainál, de az eltérések sokkal kisebbek, mint az országos adatok esetében. Ugyanakkor a két adat közti különbség növekszik. Míg 2001-ben a magyarok körében 100 házasságkötésre 51,0, 100 vegyes házasságkötésre 49,8 válás jutott. Ezzel szemben a két mutató közötti eltérés 2020-ra jelentősen megnőtt: 35,9 és 21,6. Megfigyelhetjük, hogy az adataink között akad olyan év is, amikor a magyar párú vegyes házasságok felbomlása mutatójának értéke magasabb a magyarok nemzetiségűek válásainál. A korábbiakban azt feltételeztük, hogy a vegyes házasságok kevésbé stabilak az összesített házassági adatoknál. 1980 és 1995 között a felbomlott vegyes házasságok részaránya szinte minden évben magasabb volt, mint a megkötött vegyes házasságok részaránya. (Gyurgyík 2006) (F6. táblázat)

A következő lépésben vizsgáljuk meg, hogyan alakult a házasságokra jutó válások száma, ha nem az adott évben megkötött és felbontott házasságok adatait vetjük össze, hanem tekintetbe vesszük a felbontott házasságok élettartamát is, azaz egy adott év válási adatait a 14–16 évvel korábban megkötött házasságok adataival vetjük egybe, azaz az ún. korrigált adatokkal dolgozunk.¹⁰

A korábbiakban kimutattuk, hogy a 100 házasságra jutó válások korrigált száma az országos és a magyar adatok esetében az egyes években alig különbözik egymástól. Vizsgáljuk meg, hogy a vegyes házasságok felbomlásának korrigált adatai hogyan alakultak magyar és országos viszonylatban.

Országos szinten a 100 vegyes házasságkötésre jutó felbontott vegyes házasságok korrigált száma a 2000-es évek első évtizedében növekedett, a második évtizedben viszont csökkent. Ugyanakkor a magyar nemzetiségűek esetében szinte minden évben magasabb a mutató értéke. (F7. táblázat) A szlovákiai vegyes házasságok esetében a mutató értéke 2001-ben 18,6, a magyarpárú vegyes házasságkötések esetében 23,1 volt. A magyar és az országos mutató közti eltérés nagysága a 2000-es években többnyire 4 és 6 között mozgott, a 2010. év kivételével: a magyarok mutatója volt alacsonyabb (31,2 és 33,3). Országos szinten a mutató 2009-ben volt a legmagasabb: 34,2, a magyarok esetében 2009-ben és 2011-ben volt a legmagasabb: 38,1. A 2010-es években az országos és a magyar mutató közti eltérés nagysága megnőtt: 2015-ben

¹⁰ Lásd az előző részt.

meghaladja a 10-et, majd 2017-től 13-14 között mozog. Mind az országos, mind a magyar korrigált mutatók esetében is megfigyelhető, hogy a 100 házasságkötésre jutó válások számánál a 100 vegyes házasságkötésre jutó vegyes házasságok felbontásának a száma alacsonyabb. Mire vezethető ez vissza?

Már az 1960-as években Ziegenfuss cseh demográfus kimutatta, hogy a vegyes házasságok egy részében etnikai homogenizációra kerül sor, azaz az egyik fél nemzeti hovatartozása legalábbis formálisan megváltozik, az esetek döntő többségében a többségi nemzet irányába. (Ziegenfuss 1966) Azaz a korábban vegyes házasságokként regisztrált házasságok egy része a válás időpontjára már statisztikailag homogén házasságként kerül a statisztikákba, ily módon a vegyes házasságkötésekre jutó vegyes házasságok felbomlásának az aránya csökken. Ennek nagyságát nincs módunkban a rendelkezésre álló népmozgalmi adatok alapján megvizsgálni. (Más szavakkal azt, hogy a korábban vegyes házasságként megkötött házasságok 14–16 évvel később mekkora része tekinthető még vegyesnek.) Ezért az elmozdulás nem (csak) a házasságot felbontó felek nemzetiségi összetételében mutatkozik meg, hanem a házasságokon belül a vegyestől a homogén felé történő elmozdulásban is. Azaz változik az egyes házasságot kötő kohorszok (nemzedékek) összetétele. Másként fogalmazva: egy adott évben a házasságot kötő felek kohorszán belül a vegyes házasságok aránya a 14–16 év alatt lecsökken, legalábbis statisztikailag, homogén házassággá válik. E házasságok felbontásakor a vegyes házasságok aránya kisebb lesz, mint amilyen volt az arányuk a vegyes házasságok megkötésekor. Abban az esetben is, ha nem különbözik a vegyes és nem vegyes házasságok felbontásának az aránya.

Jelenlegi ismereteink szerint még egy további szempontot is tekintetbe kell vennünk: a vegyes házasságot kötő felek között jelentős számban vannak jelen különböző nemzetiségű nem szlovák állampolgárok is. Feltételezhetjük, hogy a házasságkötés után e házaspároknak egy nem kis része a későbbiekben nem Szlovákiában, hanem külföldön telepszik le, ezáltal egy a későbbiekben bekövetkező esetleges válás esetében a házasságuk felbomlása már nem a szlovák statisztikákban jelenik meg, Ez is a válással végződő vegyes házasságok regisztrált számának csökkenését eredményezheti.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyar lakosság 2001 és 2020 közötti házasságkötési és válási mozgalmának változásait elemeztük a szlovákiai házasságkötési és válási mozgalom hátterében. Vizsgálatunk során regisztrált és korrigált adatokkal dolgoztunk. E korrigált adatok vizsgálata alapján a szlovákiai magyarság házasságkötési és válási folyamatai a regisztrált adatoktól jelentős mértékben eltérő tendenciái bontakoznak ki.

A szlovák állami keretek között élő magyar lakosság házasságkötési arányszámai a vizsgált időszakban az országosnál kedvezőtlenebbek (alacsonyabbak) voltak, a válá-

si arányszámok viszont kedvezőbbek (alacsonyabbak). A magyar házasságkötési és válási arányszámok az országos értékeknél alacsonyabbak voltak. A magyarok körében a vegyes házasságkötések aránya magasabb az országosnál, hasonló módon a vegyes válásoké is. Ugyanakkor a korrigált adatok alapján az eltérések jelentősen kisebbek, mint a regisztrált adatok alapján.

Irodalom

- Gyurgyík László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001 – A szlovákiai magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2014. *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig. Különös tekintettel 2001-től napjainkig tartó időszakra*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Klinger András (szerk.) 1996. *Demográfia*. Budapest, KSH.
- Konečná, Alena 1977. Národnostní homogamie a heterogamie v ČSSR. *Demografie* 1. sz. 1–10. p.
- Metodika sčítania obyvateľov z hľadiska ich príslušnosti k národnosti alebo etniku so zreteľom na materinský jazyk. Bratislava, SÚ SR, 2018, 27. p. <https://www.scitanie.sk/o-scitani/zakladne-informacie-o-scitani-2021#i6>
- Pramenné dielo 2001-2020*. <http://www.statistics.sk/>
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. *Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.
- Ziegenfuss, Vladimír 1966. Národnostní smíšenost manželství v ČSSR. *Demografie*, 1. sz. 28–35. p.
- <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/pocet-obyvatelov/SR/SK0/SR>
- <https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/vzor-formularahu.pdf>
- <http://portal.statistics.sk>

Függelék

F1. táblázat. A magyar nemzetiségűek házasságkötéseinek a száma és nyers házasságkötési arányszáma Szlovákiában, 2001–2020

Év	Szlovákia	%	Magyarok	%
2001	23795	4,4	1916	3,7
2002	25062	4,7	1830	3,5
2003	26002	4,8	1835	3,5
2004	27885	5,2	1970	3,8
2005	26149	4,9	1836	3,6
2006	25939	4,8	1721	3,3
2007	27437	5,1	1789	3,5
2008	28293	5,2	1799	3,5
2009	26356	4,9	1620	3,2
2010	25415	4,7	1697	3,3
2011	25621	4,7	1747	3,8
2012	26006	4,8	1780	3,9
2013	25491	4,7	1814	4,0
2014	26737	4,9	1852	4,1
2015	28775	5,3	1931	4,2
2016	29897	5,5	2068	4,5
2017	31309	5,8	2216	4,9
2018	31177	5,7	2228	4,9
2019	29664	5,4	2069	4,6
2020	23753	4,4	1720	3,8

F2. táblázat. A vegyes házasságkötések száma és aránya a magyarok körében és Szlovákiában 2001–2020

Év	Szlovákia	%	Magyarok	%
2001	2597	10,9	488	25,5
2002	3396	13,6	495	27,1
2003	4080	15,7	514	28,0
2004	4220	15,1	507	25,8
2005	4818	18,4	499	27,2
2006	4622	17,8	493	28,7
2007	4666	17,0	498	27,8
2008	4818	17,0	497	27,6
2009	4911	18,6	482	29,8
2010	4613	18,2	520	30,6
2011	4932	19,3	520	29,8
2012	4680	18,0	540	30,3
2013	4859	19,1	571	31,5
2014	4987	18,7	614	33,2
2015	5569	19,4	682	35,3
2016	5472	18,3	693	33,5
2017	6121	19,6	731	33,0
2018	6149	19,7	751	33,7
2019	5567	18,8	715	34,5
2020	4167	17,5	626	36,4

F3. táblázat. A magyar nemzetiségűek válási számainak és arányszámainak alakulása Szlovákiában, 2001–2020

Év	Szlovákia	%	Magyarok	%
2001	9817	1,8	977	1,9
2002	10960	2,0	1124	2,2
2003	10716	2,0	1039	2,0
2004	13857	2,6	1050	2,0
2005	11553	2,1	1045	2,0
2006	12716	2,4	1188	2,3
2007	12174	2,3	1087	2,1
2008	12675	2,3	1075	2,1
2009	12671	2,3	1086	2,1
2010	12015	2,2	931	1,8
2011	11102	2,1	905	2,0
2012	10948	2,0	910	2,0
2013	10946	2,0	848	1,9
2014	10514	1,9	834	1,8
2015	9786	1,8	733	1,6
2016	9286	1,7	686	1,5
2017	9618	1,8	727	1,6
2018	9560	1,8	718	1,6
2019	9466	1,7	671	1,5
2020	8295	1,5	618	1,4

F4. táblázat. A szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság számának változása 2001 és 2021 között

Kerület	2001		2011		2021		Magyarok-változás. 2001–2021	
	Szlovákia	Magyar nemz.	Szlovákia	Magyar nemz.	Szlovákia	Magyar nemz.	Szám szerint	%
Pozsony	599015	27434	602436	23888	719537	20657	-6777	-24,7
Nagyszombat	551003	130740	554741	120784	566008	115831	-14909	-11,4
Trencsén	605582	1058	594328	797	577464	841	-217	-20,5
Nyitra	713422	196609	689867	169460	677900	151213	-45396	-23,1
Zsolna	692332	660	688851	553	691613	639	-21	-3,2
Besztercebánya	662121	77795	660563	67596	625601	65865	-11930	-15,3
Eperjes	789968	817	814527	646	808931	809	-8	-1,0
Kassa	766012	85415	791723	74743	782216	66210	-19205	-22,5
Összesen	5379455	520528	5397036	458467	5449270	422065	-98463	-18,9

F5. táblázat. Az egyéb és ismeretlen nemzetiségű házasságot kötő felek száma, aránya a magyar párú vegyes házasságoknál és Szlovákiában, 2001–2020

Év	Szlovákia			Magyarok		
	Egyéb és ismeretlen(ek)			Egyéb és ismeretlen(ek)		
	Száma	Házasságra lépők aránya	Vegyes házasságra lépők aránya	Száma	Házasságra lépők aránya	Vegyes házasságra lépők aránya
2001	849	1,8	16,3	33	0,9	3,4
2002	1288	2,6	19,0	40	1,1	4,0
2003	1664	3,2	20,4	45	1,2	4,4
2004	1960	3,5	23,2	35	0,9	3,5
2005	2048	3,9	21,3	43	1,2	4,3
2006	1996	3,8	21,6	31	0,9	3,1
2007	2087	3,7	21,7	41	1,1	4,1
2008	2087	3,7	21,7	39	1,1	3,9
2009	2153	4,1	21,9	59	1,8	6,1
2010	2085	4,1	22,6	124	3,7	11,9
2011	2296	4,5	23,3	132	3,8	12,7
2012	2109	4,1	22,5	112	3,1	10,4
2013	2183	4,3	22,5	147	4,1	12,9
2014	3194	6,0	32,0	249	6,7	20,3
2015	3743	6,5	33,6	295	7,6	21,6
2016	2610	4,4	23,8	163	3,9	11,8
2017	3333	5,3	27,2	230	5,2	15,7
2018	3874	6,2	31,5	289	6,5	19,3
2019	3369	5,7	30,3	256	6,2	17,9
2020	2299	4,8	27,6	177	5,1	14,1

F6. táblázat. A magyar nemzetiségűek 100 házasságkötésre és vegyes házasságkötésre jutó válásainak a száma Szlovákiában a regisztrált adatok alapján, 2001–2020

Év	Szlovákia - 100 HKTV*	Szlovákia - 100 VHKTV**	Magyarok - 100 HKTV*	Magyarok - 100 VHKTV**
2001	41,3	32,2	51,0	49,8
2002	43,7	27,3	61,4	56,5
2003	41,2	22,5	56,6	49,7
2004	49,7	23,2	53,3	56,6
2005	44,2	20,1	56,9	58,1
2006	49,0	22,0	69,0	55,9
2007	44,4	22,0	60,8	58,2
2008	44,8	18,0	59,7	49,4
2009	48,1	18,2	67,0	55,1
2010	47,3	18,4	54,9	44,1
2011	43,3	17,9	51,8	45,8
2012	42,1	17,9	51,1	40,3
2013	42,9	15,1	46,7	32,0
2014	39,3	15,5	45,0	29,5
2015	34,0	13,5	37,9	26,2
2016	31,1	13,1	33,2	23,7
2017	30,7	12,2	32,8	23,9
2018	30,7	12,1	32,2	22,3
2019	31,9	12,9	32,4	21,3
2020	34,9	15,1	35,9	21,6

*100 HKTV: 100 házasságkötésre jutó válások száma

**100 VHKTV: 100 vegyes házasságkötésre jutó válások száma

F7. táblázat. A magyar nemzetiségűek 100 házasságkötésre és vegyes házasságkötésre jutó válásainak a száma Szlovákiában a korrigált (K) adatok alapján, 2001–2020

Év	Szlovákia – 100 HKTV–K	Szlovákia – 100 VHKT–K	Magyarok – 100 HKTV–K	Magyarok – 100 VHKT–K
2001	25,6	18,6	25,2	23,1
2002	29,2	20,2	30,2	26,8
2003	29,3	20,8	28,3	24,8
2004	34,3	21,3	27,9	27,5
2005	35,3	25,2	32,6	31,6
2006	38,9	26,4	37,1	30,1
2007	35,9	26,8	35,0	32,9
2008	41,2	27,5	38,9	32,6
2009	45,0	34,2	41,3	38,1
2010	43,7	33,3	34,5	31,2
2011	40,4	31,2	36,5	38,1
2012	39,2	26,8	36,4	32,5
2013	39,2	23,5	33,9	27,2
2014	38,5	23,8	37,0	31,0
2015	37,8	23,2	36,6	33,7
2016	35,8	22,2	34,3	31,0
2017	38,4	22,0	39,7	35,4
2018	36,8	18,1	39,1	32,6
2019	33,9	17,1	34,0	30,1
2020	31,7	13,0	33,7	27,1

LÁSZLÓ GYURGYÍK

DEMOGRAPHIC CHANGES OF THE HUNGARIAN POPULATION IN SLOVAKIA 2001–2020. MARRIAGE AND DIVORCE MOVEMENT

In our study, we analyse the changes in the marriage and divorce movement of the Hungarian population in Slovakia between 2001 and 2020 against the background of the marriage and divorce movement in Slovakia as a whole. We use registered and adjusted data for our analysis. The analysis of these adjusted data reveals trends in the marriage and divorce movements of the Hungarian population in Slovakia that differ significantly from the registered data. The marriage rates of the Hungarian population living within the Slovak state framework were less favourable (lower) than the national rates during the period under review, while the divorce rates were more favourable (lower). The Hungarian marriage and divorce rates were lower than the national rates. The mixed marriage rate among Hungarians is higher than the national rate, as is the mixed divorce rate. At the same time, the differences are significantly smaller on the basis of adjusted data than on the basis of registered data.

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrajnai jogalkotás rövid foglalatja (1989–2023)

CSILLA FEDINEC

Short Overview of Legislation on National Minorities in Ukraine (1989–2023)

Keywords: Ukrainian nation; indigenous peoples; autochthonous peoples; national minorities; legislation

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.04>

Az állam és a nemzeti kisebbségek viszonya aszimmetrikus, állapítják meg az európai nemzeti kisebbségekről szóló kézikönyv szerzői. Példának hozzák fel a volt Jugoszláviát, a Kaukázust, Csecsenföldet, a palesztin- és a kurdkérdést, valamint Ukrajnát is. „A hatalom újraelosztásának problémája az államok és a nemzeti kisebbségek közötti kapcsolatok csúcspontján áll. A nemzeti kisebbségeknek nyújtott védelmi jogok ugyanis azt jelentik, hogy az államoknak le kell mondaniuk bizonyos hatalmi pozíciókról, míg fordítva, a kisebbségek a konkrét védelmi jogok révén új hatalmi pozíciókat nyernek. Az államok és a kisebbségek között következésképpen ellentétes érdekek helyzete áll fenn, mert olyan hatalmi pozíciókról van szó, amelyeket mindkét fél fenntart, és amelyekről egyik fél sem akar lemondani.”¹

Az oroszországi politika által táplált sztereotípiák és mítoszok tarthatatlansága, amelyek szerint Ukrajna és az ukránok nagyobb hűséget mutatnak az orosz világhoz (*Russzkij Mir*), mint Ukrajnához és az ukrán patriotizmushoz,² különösen az Ukrajna elleni teljes körű orosz invázió, 2022. február 24. óta vált nyilvánvalóvá. Moszkva az orosz invázióval kapcsolatban az orosz nemzetiségű és nemzetiségétől függetlenül az orosz anyanyelvű lakosság üdvözlő vagy legalábbis semleges válaszára számított. Ez a várakozás azon a számos nyugati politikus és elemző által is osztott véleményen ala-

1 Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle–Videsott, Paul: *National Minorities in Europe*. (European National Minorities, 1.) Wien, Verlag Österreich, 2018, 7. p.

2 Kuzio, Taras: Russian stereotypes and myths of Ukraine and Ukrainians and why Novorossiya failed. *Communist and Post-Communist Studies*, 2019, 4. 297–309. p.

pult, hogy Ukrajnát mélyen megosztott csoportok alkotják, s különösen mély ez a megosztottság az ukránok és az oroszok között, a más etnikai eredetű orosz anyanyelvűek is közelebb állnak az oroszokhoz, mint az ukrán anyanyelvű ukránokhoz, következésképpen ellenzik az ukrán állam Nyugat-barát és nacionalizáló politikáját. A tapasztalat azonban ennek az ellenkezőjét mutatta, különösen úgy, hogy az orosz megszállás a kelet- és dél-ukrajnai országrészt érintette, ahol túlnyomórészt orosz ajkúak élnek. Mind több jele van annak, hogy az ukrán identitás immár nem egy meghatározott etnikai csoport jellemzője, hanem minden jel szerint a társadalmat átfogó nemzeti identitássá formálódik.³

A nyelvtörvények (1989, 1999, 2003, 2012, 2019)

A világ államai eltérő formában szabályozzák a nyelvi jogokat. Önálló nyelvtörvény megalkotása igazi közép- és kelet-európai sajátosság. Példaként említhetjük Lengyelországot, Szlovákiát, Romániát, a szovjet utódállamok közül Észtországot, Lettországot, Litvániát, Belaruszt, Oroszországot, Moldovát és természetesen Ukrajnát.

Az ukrán társadalom etnikai összetétele Közép- és Kelet-Európára jellemzőnek tekinthető, ahol a különböző etnikai csoportok sok évszázadon keresztül keveredtek, és meglehetősen nagy kisebbségi csoportok jöttek létre az első világháború után létrejövő új nemzetállamokban. A mai Ukrajna területén az egyértelmű ukrán többség mellett több kisebbség is évszázadok óta egyazon területen és többé-kevésbé tömbben él, a 100 ezret meghaladó kisebbségek közül a moldovánok, bolgárok, magyarok és románok anyaországukkal határos területen. Két másik etnikai csoport, a lengyelek és a zsidók náluk történelmileg lényegesen nagyobb közösségeket alkottak, de számuk drasztikusan csökkent az évszázadok folyamán a deportálások, etnikai tisztogatások és az elvándorlás következtében. Ugyanakkor az egykori Szovjetunió több népcsoportja, különösen az oroszoké jelentősen megnövekedett a szovjet rezsim által támogatott migráció következtében.

A szovjet birodalom legsúlyosabb öröksége volt a posztszovjet államokban, így Ukrajnában is a tituláris nemzet nagyarányú nyelvi és kulturális oroszosítása.⁴ Ezzel összefüggésben az etnopolitika, különösen a nyelvre vonatkozóan mindig megosztó kérdés volt Ukrajnában, ahol az ukrán és az orosz nyelv ingatag egyensúlyban élt egymás mellett. Sokan látták úgy már az 1990-es években, hogy az orosz és az ukrán nyelv közötti választás két politikai és kulturális sarkalatos vonalat szimbolizál: az

3 Kulyk, Volodymyr: Is Ukraine a Multiethnic Country? *Slavic Review*, 2022, 2. 299–323. p.

4 Kulyk, Volodymyr: *Revisiting a Success Story: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Ukraine, 1994–2001.* /CORE Working Paper, 6./ Hamburg, Centre for OSCE Research, 2002, 10–11. p.

Oroszországhoz, vagy Európához és a Nyugathoz való tartozást. Az ukrán nyelv népszerűsítése – az országban soha egyetlen jogszabály sem tért el attól, hogy az ukrán az egyetlen államnyelv – az orosz nyelvnek való történelmi alárendeltségét volt hivatott ellensúlyozni.⁵ A nyelvi változatosságnak azért is volt döntő szerepe az ország 1991-es függetlenedése után, mert diskurzus tárgyát képezte nemcsak a kisebbségek, hanem a tituláris nemzet esetében is a nyelvfejlődés, a nyelv helye és szerepe az államban.⁶

Az első nyelvtörvénynek tartott, még a szovjet időben elfogadott 1989-es jogszabály (1989. évi 8312-11. sz. törvény az Ukrán SZSZK nyelveiről)⁷ nem tartalmazott tétel felsorolást, az „összes” nemzeti kisebbség nyelvét védelemben részesítette. A törvény államnyelvként definiálta az ukrán nyelvet, a népek közötti érintkezés nyelveként az orosz, szavatolta az anyanyelv és bármely más nyelv használatát, az oktatás és a nevelés nyelvének szabad megválasztását. Ezenkívül lehetővé tette a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát az államnyelv mellett a regionális és helyi közigazgatásban, az önkormányzatok munkájában azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselői többséget alkottak (50%-os küszöbhez kötve).

A nyelvtörvények közé sorolhatjuk a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának ratifikálását is. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1995. évi 190. számú állásfoglalása Ukrajna tagfelvételéről⁸ megfogalmazta egyebek között a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (1992) ratifikálásának szükségességét, amire 1999-ben került sor az 1999. évi 1350-XIV. sz. törvénnyel. Parlamenti képviselők egy csoportja azonban az Alkotmánybírósághoz fordult, amelyik 9-rp/2000. sz. határozatában⁹ alkotmányellenességre hivatkozva érvénytelenítette a törvényt. A Karta újbóli ratifikálására 2003-ban került sor (2003. évi 802-IV. sz. törvény a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának ratifikálásáról),¹⁰ amely azonban csak 2006-tól lépett hatályba. Ebben Ukrajna kevesebb kötelezettséget vállalt, mint 1999-ben, viszont ugyanannak a tizenhárom nemzeti kisebbségnek (belarusz, bolgár, gagauz, görög, krími tatár, lengyel, magyar, moldován, német, orosz, román,

5 Bilaniuk, Laada–Melnyk, Svitlana: A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2008, 3–4. 340–372. p.

6 Cserniczkó, István–Fedinec, Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2016, 4. 560–582. p.

7 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

8 Parliamentary Assembly Opinion 190 (1995). Application by Ukraine for membership of the Council of Europe.

9 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00#Text>

10 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>

szlovák, zsidó) a nyelvét helyezte a védelme alá, mint a korábbi, hatálytalanított törvény.¹¹

A következő jogszabály, a 2012-es nyelvtörvény (2012. évi 5029-VI. sz. törvény az állami nyelvpolitika alapjairól)¹² tételesen felsorolt 18 kisebbségi nyelvet (belarusz, bolgár, cigány, gagauz, görög, jiddis, karaim, krimcsak, krími tatár, lengyel, magyar, moldován, német, orosz, örmény, román, ruszin, szlovák). A felsorolásban szerepelt a ruszin is, miközben a ruszinokat Ukrajna soha nem ismerte el önálló nemzetiségnek, valamint a cigány nyelv, amely nem önálló nyelv, hanem összefoglaló kategória. Ez a jogszabály, amely egyedülként regionális jogokat biztosított azoknak a kisebbségi nyelveknek, amelyek beszélői az adott régióban meghaladják a 10%-ot. Ugyanakkor a törvényt számos bíráló érte nemzetközi szinten is. Többek között az EBESZ nemzeti kisebbségekért felelős főbiztosa „mélyen megosztónak” nevezte a törvényt, amiért aránytalanul előnyben részesíti az orosz nyelvet, miközben „megszünteti az ukrán nyelv tanulására vagy használatára irányuló ösztönzők többségét”.¹³ A Velencei Bizottság a jogszabályt előzetesen véleményezte, s lényegében azt állapította meg, amit az ellenzék folyamatosan hangoztatott: a tervezet nem kiegyensúlyozott, mivel aránytalanul megerősíti az orosz nyelv pozícióit anélkül, hogy alátámasztaná az ukrán nyelvet mint államnyelvet, amely a társadalom integrálásának fontos eszköze.¹⁴

2014. február 22-én az államelnök, Viktor Janukovics elmenekült az országból, másnap a parlament megszavazta a nyelvtörvény eltörlését. Azonban a társadalom erősen ukrán érzelmű része is tiltakozott a szerintük nem demokratikus lépés ellen, aminek hatására az Alkotmány szerint az ideiglenes elnöki posztot betöltő Olekszandr Turcsinov házelnök nem írta alá a dokumentumot, így az nem lépett hatályba. Megkezdődött viszont egy új nyelvtörvény előkészítése, eredménytelenül.¹⁵ A jogszabályt – a 2012-es nyelvtörvényt – végül az Alkotmánybíróság semmisítette meg 2-r/2018. sz. határozatában,¹⁶ az elfogadás körülményeivel kapcsolatos formai okokra hivatkozva. Ezzel jogi hiátus keletkezett a következő nyelvtörvény elfogadásáig.

11 Bowring, Bill–Antonovych, Miroslava: Ukraine’s long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In *The European Charter for Regional and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008, 157–182. p.

12 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>

13 Human Rights Watch: World Report 2013: Ukraine. Events of 2012. <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/ukraine#>

14 Venice Commission: Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. CDL-AD(2011)008.

15 Fedinec Csilla–Csernicskó István: *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó, 2020, 137–142. p.

16 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>

A ma hatályos 2019-es (állam)nyelvtörvény (2019. évi 2704-VIII. sz. törvény az ukrán nyelvnek államnyelvként való funkcionálásáról)¹⁷ nem sorolta fel, de megkülönböztette az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek nyelveit, jogi hiátust keletkeztetve, hiszen megelőző törvények nem definiálták ezeket a fogalmakat. Ez a jogszabály az előzőektől eltérően nem tekinthető általános nyelv törvénynek, hanem az államnyelvet védő törvény, a magánbeszélgetések és az egyházi szertartások kivételével kizárólagossá tette az államnyelv használatát az államigazgatásban, a közéletben, a kultúrában és a sportban, valamint korlátozta a kisebbségi nyelvek használatát a tömegtájékoztatásban és az oktatásban. Ezzel jogszabályi formát nyert az államnyelvnek az a megközelítése, amely addig egyedül az Alkotmánybíróság gyakorlatában volt következtes.¹⁸

Ezt a jogszabályt a Velencei Bizottság utólag értékelte,¹⁹ rámutatva, hogy teljes mértékben elismeri, hogy minden állam legitím célja az államnyelv megerősítése, ugyanakkor méltányos egyensúlyt kell teremteni egyrészt az államnyelv mint a társadalmi integráció eszköze megőrzése és előmozdítása, másrészt a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak védelme között, az intézkedések nem korlátozhatják indokolatlanul a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogait. Ugyanakkor a Bizottság utalt arra is, hogy tudomásul veszi az ukrán Alkotmánybíróság 1-r/2021. sz. határozatát,²⁰ amelyben az Alkotmánybírósága kimondta, hogy a nyelvek preferenciális kezelése nemzeti kisebbségek olyan nyelveinek előnyben részesítése, amelyek egyben az Európai Unió hivatalos nyelvei is, nem minősül az ukrán alkotmányba ütköző megkülönböztetésnek.

Az oktatási kerettörvény (2017)

Az ukrán parlament 2017. szeptember 5-én, néhány nappal az EU és Ukrajna közötti társulási megállapodás szeptember 1-jei hatályba lépése után szavazta meg az oktatásról szóló 2017. évi 2145-VIII. sz. törvényt,²¹ melyet az államfő az általában megszokottnál később, szeptember 25-én írt alá, és szeptember 27-én lépett hatályba. A kerettörvény általános oktatási reformot irányozott elő, melynek tartalmával alig foglalkoztak a szakértők és a közvélemény, az érdeklődés fókuszába a 7., nyelvi cikke került (emiatt

17 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

18 Fedinec Csilla–Cserniczkó István: A nyelvkérdés Ukrajnában a parlament és az Alkotmánybíróság döntéshozatalában, 1997–2019. *Parlamenti Szemle*, 2020, 2. 85–110. p.

19 Venice Commission: Opinion on the Law on supporting the functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032.

20 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

21 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/#Text>

például a magyar sajtóban tévesen nyelvtörvényként is emlegették), amelyet a végszavazás előtt közvetlenül változtattak meg, így maguk a képviselők sem lehettek vele tisztában, és nem egyezett azzal a szövegváltozattal, amelyet a nemzetiségek képviselőivel egyeztettek. A jogszabály szerint: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv.” Ezenkívül az érintettek négy kategóriáját állapítja meg: a tituláris nemzet, az óslakos népek, a nemzeti kisebbségek („az Európai Unió valamely hivatalos nyelvén beszélők”), és nincsenek nevesítve, de az utóbbiból következően külön kategóriát képeznek az oroszok. A különbségtételnek nemcsak szimbolikus, hanem tényszerű jelentősége van, lévén a törvény az egyes kategóriákhoz eltérő jogokat társít.²²

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2017. október 12-i 2189 (2017) sürgősségi határozata²³ az ukrán oktatási kerettörvénnyel kapcsolatban egyebek között arra mutatott rá, hogy felül kell vizsgálni az oktatási törvény nyelvi cikkét, hogy különbségtétel nélkül rendelkezzen az óslakos népek és a nemzeti kisebbségek minden tagjára nézve. A határozat megállapítja egyebek között: „az, hogy egy állam hivatalos nyelvének (nyelveinek) ismerete a társadalmi kohézió és integráció tényezője, és jogos, hogy az államok támogassák hivatalos nyelve(i) tanulását, és kérik, hogy az államnyelv(ek) legyen az oktatás nyelve(i) mindenki számára” (4. pont), „ahol az államok intézkedéseket tesznek a hivatalos nyelv(ek) népszerűsítésére, ezeknek együtt kell járniuk a nemzeti kisebbségek nyelvének védelmét és népszerűsítését célzó intézkedésekkel. Ha ez nem történik meg, az eredmény asszimiláció lesz, nem integráció.” (5. pont), valamint felhívja a figyelmet a megkülönböztetés tilalmának elvére (6. pont). Mindezek alapján a törvény „nem teremt megfelelő egyensúlyt a hivatalos nyelv és a nemzeti kisebbségek nyelvei között” (8. pont), az oktatás nyelve tekintetében a törvény szerzett jogokat von el a nemzeti kisebbségektől, ami nem kedvez az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménye fenti elvekre épülő „együttélés” koncepciójának.

Ugyanígy a törvénnyel kapcsolatban a Velencei Bizottság 2017. december 11-i véleménye²⁴ leszögezte egyrészt azt, hogy az oktatási kerettörvény nyelvi cikke merőben eltér a kisebbségekkel egyeztetett tervezettől, másrészt azt, hogy aránytalan bea-

22 Cserniczkó, István: Languages in Conflict Situations in the Context of the Law of Ukraine „On Education” (2017). In Wingender, Monika–Müller, Daniel (eds.): *Language Politics, Language Situations and Conflicts in Multilingual Societies. Case Studies from Contemporary Russia, Ukraine and Belarus*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2021, 137–152. p.

23 Parliamentary Assembly Opinion 190 (1995). Application by Ukraine for membership of the Council of Europe.

24 Venice Commission: Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. CDL-AD(2017)030.

vatkozást jelent a kisebbségekhez tartozó személyek meglévő jogaiba. Különösen figyelemre méltó elemzett tárgyunk szempontjából az őslakoskérdéssel kapcsolatos megállapítás: „a törvény különbséget tesz Ukrajna »nemzeti kisebbségei« és »őslakos népei« között. [...] A kijevi látogatás során a Velencei Bizottság küldöttsége megértette, hogy »Ukrajna őslakos népei« azok a kisebbségek, amelyeknek nincs anyaország. Konkrétan utaltak a krími tatár, a karaim és a krimcsak kisebbségekre, de feltehetően ebbe a kategóriába tartozna a gagauz és a roma kisebbség is.”

A 2017-es oktatási kerettörvény és a 2019-es nyelvtörvény etnikai kategorizációi egyértelműen ellentétben álltak az 1992-es kisebbségi törvénnyel, amelyet két új törvénnyel – az őslakosokról, valamint a nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szólóval váltottak ki. Nézzük meg ezt az 1992-es kisebbségi törvényt, valamint a két újabb jogszabályt, az őslakosokról (2021) és a nemzeti kisebbségekről (közösségekről) (2022).

A kisebbségekről szóló törvények (1992, 2021, 2022)

A Szovjetunió felbomlását megelőző időszak emelkedő nemzeti érzülete az ukrán társadalomban lényegesen alábbhagyott a függetlenség elnyerése után, aminek legfőbb okozója a bekövetkező gazdasági összeomlás volt.²⁵ Ezzel a problémával minden utódállamnak meg kellett küzdenie, s ennek a problémának a kezelési módjai eredményezték a különböző állammodelleket is. 1991-ben a térségben csak Azerbajdzsán, Grúzia, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán volt szegényebb Ukrajnánál. A gazdaság egész az ezredfordulóig évről évre zsugorodott. Ukrajna legnagyobb problémájává vált, hogy a demokratikus választásokra épülő politikai rendszer mögött egy a posztsovjett nomenklatúrából és új tulajdonosokból alakult oligarchikus gazdasági rendszer jött létre, amely mindeközben az ezredforduló után pozitív irányba tudta fordítani a gazdaság fejlődését és egyre inkább helyet követelt magának a politikában is. A 2004-es narancsos forradalommal (első Majdan), még inkább a 2013–14-es méltóság forradalmával (második Majdan) a társadalmi nyomás kikényszerítette a határozott választást a szuverén, nemzetállami Ukrajna létét burkoltan, majd egyre nyilvánvalóbban kétségbe vonó Oroszország és az Európai Unióval azonosított Európa között.

A nehézségek ellenére a korai jogalkotás széles demokratikus alapokra helyezkedett. Az 1992-ben elfogadott 2494-XII. sz. törvény a nemzeti kisebbségekről²⁶ az addigi „nemzetiség” (*nationality*) fogalom helyett bevezette a „nemzeti kisebbség” (*national minorities*) fogalmat, amelyet a 3. cikkben a következőképpen definiált: „A nemzeti kisebbségekhez Ukrajna azon állampolgárainak csoportjai tartoznak, akik nemzetisé-

25 Shulman, Stephen: The Role of Economic Performance in Ukrainian Nationalism. *Europe-Asia Studies*, 2003, 2. 217. p.

26 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>

gük szerint nem ukránok, kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és az egymáshoz való viszonyban közösségtudatukat.”

A hatálya alatt kevés változáson átesett törvény egyebek között egyenlő politikai, szociális, gazdasági és kulturális jogokat és szabadságokat biztosított minden állampolgárnak, támogatta a nemzeti öntudat fejlesztését, védelemben részesítette az állam szuverenitását és területi egységét, az ukrán nép és minden nemzeti kisebbség nyelvét, kultúráját, hagyományait, szokásait, vallási hovatartozását, biztosította a jogot a nemzetiségi hagyományoknak megfelelő névhasználatához, tiltotta a diszkriminációt nemzetiségi alapon, a nemzetiségi jogokkal élést egyéni és kollektív szinten is elismerte. A jogszabály a kisebbségi jogokat az alapvető emberi jogok részének tekintette (1. cikk), szavatolta minden nemzeti kisebbség számára a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot (6. cikk), ami a következőket jelentette: az anyanyelv használata és anyanyelven tanulás vagy az anyanyelv tanulása állami oktatási intézményekben vagy nemzeti kulturális társaságok révén, a nemzeti kulturális hagyományok fejlesztése, a nemzeti szimbólumok használata, a nemzeti ünnepek megünneplése, vallásgyakorlás, az irodalom, a művészet, a tömegtájékoztatás iránti igények kielégítése, nemzeti kulturális és oktatási intézmények létrehozása és minden más olyan tevékenység, amely nem ellentétes a hatályos jogszabállyal. Ugyanakkor a jogszabály nem rendelkezett például „nemzeti közigazgatási egységek” (*national administrative units*), a sokat emlegetett területi autonómiák létrehozásáról.²⁷ A törvénynek megfelelően 1993-tól a kisebbségek ügyeivel külön Nemzetiségi Minisztérium foglalkozott, amelyet 1996-ban Állami Bizottsággá szerveztek át, 2014-től kezdve pedig változó minisztériumi határkörbe került.²⁸

Ukrajna Alkotmánya²⁹ 1996-os elfogadása óta változatlan formában három etnikai kategóriát ismer: „ukrán nemzet” (*Ukrainian nation*), „őslakos népek” (*indigenous peoples*) és „nemzeti kisebbségek” (*national minorities*). A 11. cikk szerint: „Az állam elősegíti az ukrán nemzet történelmi tudatának, hagyományainak és kultúrájának megszilárdítását és fejlesztését, valamint Ukrajna valamennyi őshonos népe és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztését.”

Az „őslakos népek” kategória 2014-ig, az Alkotmányon kívül, egyetlen más jogszabályban sem szerepelt. Európa területén sokáig egyedül a négy országban –

27 Filippini, Caterina: The Legal Protection of National Minorities in Ukraine from a Comparative Perspective. In Bocale, Paola–Brigadoi Colonna, Daniele–Panzeri, Lino (eds.): *Minorities in the Post-Soviet Space Thirty Years After the Dissolution of the USSR*. Milano, Ledizioni Publishing, 2022, 113. p.

28 Cserniczkó István–Tóth Mihály: *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2021, 14. p.

29 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Finnország, Svédország, Norvégia és Oroszország – élő számikat tartották őslakosoknak,³⁰ és egyetlen olyan ország van, Ukrajna, amely külön törvényt alkotott az őslakosokról.

A krími tatár elit és külföldi, elsősorban törökországi támogatóik Ukrajna függetlenedésétől kezdve nemzetközi szinten is jelentős erőfeszítéseket tettek az őslakos státusz elismertetése érdekében, ám sokáig sikertelenül. A változást a 2013–14-es Majdan eseményei hozták el. A krími tatárok támogatták az európai értékeket védelmébe vevő forradalmat, és tiltakoztak a félsziget orosz megszállása, majd annektálása ellen. Az orosz hatalom koholt terrorizmus vádjával üldözni kezdte a krími tatár aktivistákat, majd 2016-ban az Orosz Föderáció Legfelsőbb Bírósága mint „szélsőséges szervezet” betiltotta a történelmi Medzsliszt.³¹ Ukrajnában pedig, amely immár nem tudta gyakorolni joghatóságát a félsziget fölött, ahol a negyedmillió krími tatárság majdnem száz százaléka élt, megindult a krími tatárokkal kapcsolatos proaktív törvényalkotás.

2014. március 20-án az ukrán Legfelsőbb Tanács parlamenti határozat formájában nyilatkozatot fogadott el a krími tatár nép jogainak szavatolásáról az ukrán államban (2014. március 20-án kelt 1140-VII. sz. határozat).³² A határozat szerint Ukrajna garantálja a krími tatár nép mint őslakos nép és Ukrajna valamennyi nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzését és fejlődését, a krími tatár nép elidegeníthetetlen önrendelkezési jogának védelmét és megvalósítását, elismeri a Medzsliszt és a Kurultajt, elismeri az ENSZ nyilatkozatát az őslakos népek jogairól, és felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul terjessze a parlament elé a krími tatárok mint őslakos nép jogállását meghatározó és megerősítő jogszabályok tervezetét.

Az ENSZ Közgyűlésének 2007-es Nyilatkozata az őslakos népek jogairól, amely nem tartalmazott őslakosdefiníciót, az őslakos népeket immár nemcsak egyénekként, hanem kollektív alanyként ismerte el. Míg a második ILO egyezmény (1989) az integrációra, ezzel szemben az ENSZ Nyilatkozat az őslakos csoportok sajátosságainak védelmére helyezte a hangsúlyt.³³ Az ENSZ Nyilatkozat a nemzetközi *soft law* részét képezi, azaz nem bír kötelező erővel az államokra nézve, hacsak azok nem emelik át belső jogrendszerükbe.³⁴ A dokumentum végleges szövegét az ENSZ közgyűlése 2007. szeptember 13-án fogadta el 143 állam támogatásával, 11 állam tartózkodott, 4 állam pedig

30 Kent, Neil: *The Sámi Peoples of the North: A Social and Cultural History*. London, Hurst Publishers, 2014.

31 Sadovskaya, Polina–Pfeilschifter, Veronika: *From Stalin to Putin: The Crimean Tatars face a new era of Kremlin persecution*. Atlantic Council, 2020. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/from-stalin-to-putin-the-crimean-tatars-face-a-new-era-of-kremlin-persecution/>

32 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-18#Text>

33 Körtvélyesi Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate*, 2009, Ősz. 10–30. p.

34 Toki, Valmaine: Az őslakos népek jogainak kibontása. *Pro Minoritate*, 2018, Nyár. 78–79. p.

ellenezte. Akkor még a tartózkodó államok között volt Ukrajna is (valamint Azerbajdzsán, Banglades, Bhután, Burundi, Grúzia, Kenya, Kolumbia, Nigéria, Oroszország és Szamoa).³⁵

A parlamenti határozat általi elismeréssel az ENSZ Nyilatkozatot az őslakos népek jogairól Ukrajna a belső jogrend részévé, azaz a maga számára kötelezővé tette. Mivel a nyilatkozat a hatályos nemzetközi jog szerinti meghatározásnak megfelelően értelmezi az őslakos fogalmat, ennek alapján feltételezhető, hogy Ukrajna az őslakos nép fogalmát az ILO 169. sz. Egyezményében foglaltakra alapozta. Az I. rész 1. cikk 1. pont szerint az Egyezmény vonatkozik: „(a) a független országokban élő törzsi népekre, akiknek társadalmi, kulturális és gazdasági körülményei megkülönböztetik őket a nemzetközösség más csoportjaitól, és akiknek helyzetét teljesen vagy részben saját szokásaik, illetve tradícióik, külön törvények vagy rendelkezések szabályozzák, (b) független országokban élő népekre, akiket azon az alapon kell bennszülött népeknek tekinteni, hogy annak a népességnek leszármazottai, akik a hódítás vagy gyarmatosítás, illetve a jelen államhatárok kialakítása idején az országot, vagy azt a földrajzi régiót lakták, amelyhez az ország tartozik, és akik jogi helyzetüktől függetlenül fenntartják néhány vagy összes társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai intézményüket.”³⁶ Maga a parlamenti határozat azonban nem definiálta az őslakos fogalmat. A parlamenti határozat alacsonyabb rendű a törvénynél, s az Alkotmány szerint kizárólag törvény rendelkezhet az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek jogairól (92. cikk 3) pont).

Röviddel a fenti parlamenti határozat után, 2014. április 17-én a Legfelsőbb Tanács 1223-VII. számmal törvényt alkotott a nemzetiségi alapon deportált személyek jogainak reparálásáról.³⁷ A jogszabály definiálta a deportálás fogalmát: „népek, nemzeti kisebbségek és személyek nemzetiségi alapon történő erőszakos áttelepítése állandó lakóhelyükről a volt Szovjetunió vagy a szövetségi köztársaságok állami hatóságai által hozott határozatok alapján” (1. cikk). A törvény hatálya alá eső személyek „a krími tatár nép, más nemzetiségek képviselői (a volt Szovjetunió állampolgárai)” lehetnek, akik megfelelnek a törvényben felsorolt feltételeknek (4. cikk).

A fent említett 2014. március 20-i parlamenti határozat ugyan az őslakos törvény „haladéktalan” előkészítésére utasította a kormányt, azonban az őslakos nép fogalma a szóban forgó parlamenti határozattól kezdve több jogszabályban megjelent amolyan íratlan „szokásjog” alapján, ahogy fent említettük, például az oktatási kerettörvényben is.

A vonatkozó jogszabályalkotás utolsó szakaszában Volodimir Zelenszkij ukrán elnök 2021. május 18-án, a krími tatár nép 1944-es deportálásának emléknapiján sürgősség-

35 Uo. 71. p.

36 Magyarul az Egyezmény szövegét lásd uo. 74. p.

37 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18#Text>

gel terjesztette be az „Ukrajna őslakos népeiről” szóló törvény tervezetét.³⁸ A parlament a törvényt július 1-jén szavazta meg, július 8-án aláírta a parlament elnöke, július 22-én pedig az államfő, s ezzel életbe lépett a 2021. évi 1616-IX. sz. törvény „Ukrajna őslakos népeiről”.³⁹ A törvény tartalmazza az őslakos (*indigenous*) nép definícióját – legfontosabb eleme, hogy olyan őshonos (*autochton*) etnikai közösséget ért alatta, amely Ukrajnán belül etnikai kisebbséget alkot és Ukrajna határain kívül nem rendelkezik saját államalakulattal. Újítás az ukrán jogrendben, hogy az önrendelkezés egyúttal a politikai jogállás meghatározásához való jogot, illetve a szociális-kulturális fejlődés mellett a gazdasági önállóságra és jövedelemszerzésre való jogot is biztosítja.⁴⁰

Oroszország részéről felháborodás fogadta a törvényt, az őslakosok kategória bevezetését Vlagyimir Putyin orosz elnök úgy értékelte, hogy első, második stb. osztályú emberekre tagolja a társadalmat.⁴¹ A magyar kritika legfőbbképpen az volt, hogy korlátozza az őshonos (*autochton*) kisebbségek körét, a magyarokat, románokat, oroszokat stb. nem ismeri el őshonosnak, az államnak a nemzetközileg elismert kisebbségi jogi eszközök iránti elkötelezettségét azzal próbálja kijátszani, hogy „kisebbségek” helyett „közösségeket” említ.⁴² Mindazonáltal az őshonosként való tételes elismerés nem változtatna a jogokhoz való hozzáférés körén, az egyéb törvények az őslakosok körét juttatják többletjogokhoz, a nemzeti kisebbségektől pedig (szerzett) jogokat vonnak meg. Ez viszont kétségtelenül felvet megválaszolatlan kérdéseket a kisebbségek egyenlő bánásmódjával és védelmével kapcsolatban.⁴³

Volodimir Zelenszkij, Ukrajna elnöke 2021 júliusában jelentette be, hogy az őslakos népekről szóló törvénnyel párhuzamosan előkészületben van az új kisebbségi törvény is. 2022 augusztusában Volodimir Kulik, az egyik legtekintélyesebb szakértő a sajtóban igen élesen támadta a tervezetet mind a fogalmi egyenetlenség, mind pedig a nem megfogható normák tekintetében. A kisebbség vagy közösség körüli szélverést a szavakkal való értelmetlen zsonglőrködésnek nevezte és felhánytorgatta, hogy a készülő tervezetet nem küldték meg az illetékes kutatóintézeteknek, például az akadémia Politikai és Etnikai-nemzeti Tanulmányok Intézetének sem, valamint hozzátette, őszintén meg kell mondani a kisebbségek képviselőinek, hogy „az állam mely kívánságait

38 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5506&skl=10

39 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

40 Fedinec Csilla: Az őslakosokról szóló ukrajnai törvény. *Pro Minoritate*, 2023, Tavasz. 56. p.

41 Terzyan, Aram: Minority Rights in Ukraine After the Maidan Revolution: Change or Continuity? *Open Political Sciences*, 2022, 1. 8. p.

42 Uo. Vö. Hungarian Human Rights Foundation: Ukraine’s Minorities: an Appeal to Presidents Biden & Zelensky, 2021. <https://hhf.org/2021/09/01/ukraines-minorities-an-appeal-to-presidents-biden-zelensky/>

43 Terzyan (2022) i. m. 8. p.

hajlandó teljesíteni, és melyeket nem, ahelyett, hogy a 'mindenkinek minden jót' hamis látszatát keltenék".⁴⁴

A 2022. évi 2827-IX. sz. törvény az ukrajnai nemzeti kisebbségekről (közösségekről)⁴⁵ az év november 24-én került a parlament elé, amely gyorsított eljárásban december 1-jén első, december 13-án második olvasatban megszavazta. A dokumentumot az államfő december 29-én írta alá és december 31-én jelent meg a hivatalos közlönyben.

Már a törvény címéből is kiderül, hogy nem dőlt el a vita a „nemzeti kisebbség” vagy „nemzeti közösség” fogalmáról, a jogszabály mindkettőt alkalmazza, identikus értelemben. Az Alkotmányban, ahogy említettük, a „nemzeti kisebbség” fogalom szerepel. A fogalom definíciója tekintetében nem különbözik lényegét tekintve az 1992-es és 2022-es kisebbségi törvény, annak ellenére, hogy utóbbiban ez a definíció jóval terjedelmesebb. A törvény hivatkozik az ukrajnai nemzetiségek jogainak nyilatkozatára⁴⁶ – kimondja egyebek között kompakt nemzetiségi területeken a nemzetiségi nyelvnek az államnyelvvél egyenlő szintű használatát –, ám kihagyja a kulturális autonómia fogalmát. A jogszabály ugyanakkor beépíti az 2017-es oktatási kerettörvény és a 2019-es (állam)nyelvtörvény vonatkozó követelményeit.⁴⁷

A Velencei Bizottság a törvénnyel kapcsolatos véleményében⁴⁸ külön kiemelte, hogy a törvény kulcsfogalma a „társadalom integrálása” (*Integration of society*), a társadalom többségi és kisebbségi szegmenseit egyaránt megszólítják az integráció érdekében, ugyanakkor visszautalt az ukrajnai kisebbségeket érintő korábbi törvényekkel kapcsolatban kifejtett véleményére is, kifejezetten ajánlva egyebek között az oktatási reform azok mentén való átgondolását. Figyelemre méltó, hogy a Bizottság utalt a kisebbségi nyelvű oktatásra vonatkozó lettországi törvény módosításával kapcsolatos 2020-as véleményére, amiben elfogadta az EU hivatalos nyelveit beszélő és egyéb nemzeti kisebbségek közti különbségtételt. Lényeges különbség azonban, hogy a lett alkotmány nem biztosítja kifejezetten semmilyen kisebbségi nyelv védelmét, az ukrán alkotmány viszont ilyen védelemben részesíti az orosz. A Bizottság szerint az Ukrajna elleni brutális agresszióra figyelemmel jogilag igazolható lenne, ha Ukrajna egy időre felfüggesztené ezt az alkotmányos előírást. Ez azért is érdekes, mert az orosz kisebbség kérdésében a posztszovjet térségben a legkevésbé engedékenyek a balti államok,

44 Кулик, Володимир: Законопроект про „національні спільноти”: неякісний товар у гарному пакуванні. *Українська правда* 09.08.2022. <https://www.prawda.com.ua/columns/2022/08/9/7362359/>

45 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

46 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>

47 Fedinec Csilla: A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló ukrajnai törvény: tartalmi elemzés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2023, 2. 10. p.

48 Venice Commission: Opinion on the Law on National Minorities (Communities). CDL-AD(2023)021.

amelyek 2004 óta az EU és a NATO tagjai, és amelyekre Ukrajna példaként tekint. A Kreml revizionista politikájának megnyilvánulásai azt bizonyítják, hogy a balti államok által 1991-ben választott politikai stratégiát illetően minden eszköz helyes és hatékony.⁴⁹

A kisebbségekkel kapcsolatos törvények módosítása 2023-ban

2014 után Ukrajnában annak voltunk a tanúi, hogy a kisebbségi jogok és a nemzetbiztonsági megfontolások gyakran kerültek egymással konfliktusba annak hatására,⁵⁰ hogy az Oroszország által folytatott hibrid hadviselés elsősorban Ukrajna, de az egész térség számára rendszerszintű problémává vált.⁵¹ Oroszország Ukrajnát (és Belaruszt) mindig is ön maga részének tekintette, integritásának garanciájaként fogta fel. Történelmileg Oroszország egyik legfontosabb védelmi stratégiája a „mélység” (*depth*) volt.⁵² Ennek legitimációs eszköztárába tartozott az is, hogy Belarusz ma már döntő részben orosz nyelvű, s csak formálisan független Oroszországtól, Ukrajna pedig folyamatosan küzdött azzal, hogy ne váljon politikailag és nyelvileg is orosz provinciává. Oroszország Ukrajna elleni inváziója a kisebbségi kérdés biztonságiasítását immár a nemzetközi jogalkotásnak is részévé teheti.

Ugyanakkor látni kell, hogy az Ukrajna és Oroszország közötti retorikai és politikai eskaláció csak első pillantásra egy posztkoloniális nemzetiesítő államot, egy etnikai kisebbséget és a külső hazát érintő konfliktus. A katonai eskaláció a két posztszovjet ország között megelőzte Ukrajna 2014 utáni nemzetiesítő jogszabályait és politikáját, így az az ukrajnai orosz ajkúak nevében végrehajtott orosz fegyveres beavatkozás reakciója, nem pedig oka.⁵³

-
- 49 Jundo-Kaliszewska, Barbara–Włodarska-Frykowska, Agata: National and ethnic minorities and the image of the state in international public relations: a comparative study of Lithuania and Estonia. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 2021, 3. 179. p.
- 50 Fiala-Butora, János: The Controversy Over Ukraine’s New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues*, 2020, 257. p.; Csernicskó István: Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2022, 2. 22–25. p. stb.
- 51 Dumitru, Ilie-Răsvan: Ukraine between Peace and War with Russia. *Bulletin of „Carol I” National Defence University*, 2021, 2. 95–106. p.
- 52 Bērziņš, Jānis: Russia’s New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy. *National Defence Academy of Latvia: Policy Paper*, 2014, 2. 1. p.
- 53 Fedorenko, Kostiantyn–Umland, Andreas: A Triadic Nexus Conflict? Ukraine’s Nationalizing Policies, Russia’s Homeland Nationalism, and the Dynamics of Escalation in 2014–2019. In Aasland, Aadne–Kropp, Sabine (eds.): *The Accommodation of Regional and Ethno-cultural Diversity in Ukraine*. Cham, Palgrave Macmillan, 2021, 53–82. p.

Mindezek figyelembevételével tagadhatatlan, hogy a 2017-es oktatási törvénytől kezdődően a kisebbségi jogok szűkültek. A fenti jogalkotási folyamatot, azon belül elsősorban a kétnyelvű oktatást kifogásolta folyamatosan Magyarország kormánya, aminek láthatóan a leghatékonyabb eszköze a NATO-Ukrajna Bizottság tevékenységének blokkolása volt, ami folytatódott az orosz invázió 2022 eleji megindulása után is, egész addig, míg a vilniusi NATO-csúcson a Bizottság helyett létrejött a NATO-Ukrajna Tanács.⁵⁴ Magyarország továbbra is fenntartotta annak hangsúlyozását, hogy nem támogatja Ukrajna semmilyen integrációs törekvését, amíg a kárpátaljai magyarok vissza nem kapják jogait. A kárpátaljai magyar politikusok elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a kárpátaljai magyaroknak is meg kell kapniuk az őshonos (*autochton peoples*) státust, s ezzel megoldódnak a problémák (miután rájuk nem vonatkozik a kétnyelvű oktatás). Ebben azonban fennállt az a fogalmi probléma, ami a magyarországi közvéleményt is megzavarta, hogy ezzel a joggal az őslakosok (*indigenous peoples*) rendelkeztek.

Az Európai Tanács 2022. június 23-án megadta Ukrajna tagjelölt státuszát, és felkérte az Európai Bizottságot, hogy kövesse nyomon azon reformok végrehajtását, amelyek ahhoz szükségesek, hogy Ukrajna teljesítse a tagfelvételi kérelem benyújtásához szükséges feltételeket. A hét kritérium között szerepelt a nemzeti kisebbségekre vonatkozó jogszabályok felülvizsgálata is. Bár részleteket nem közöltek róla, a tárgyalások nyílt színen folytak Budapesten is. 2023. szeptember 15-én Magyar Levente, a Külgazdasági és Külügyminisztérium parlamenti államtitkára az oktatási vegyes bizottság ülése kapcsán elismételte az MTI-nek, hogy „Ukrajna EU-hoz és NATO-hoz való csatlakozása, közeledése” akkor támogatható, ha Ukrajna nem korlátozza a kárpátaljai magyarság anyanyelven való tanulásának a jogát.⁵⁵

2023. december 8-án az ukrán parlament csomagban szavazott nyolc vonatkozó jogszabálynak a nemzeti kisebbségek oktatási és nyelvi jogaira vonatkozó cikkei módosításáról, egyebek között a Velencei Bizottság ajánlásaival összhangban (2023. évi 3504-IX. sz. törvény Ukrajna egyes törvényeinek módosításáról az Európa Tanács és szervei által a nemzeti kisebbségek [közösségek] jogairól egyes területeken kiadott szakértői vélemények figyelembevételével kapcsolatosan).⁵⁶ Így, egyebek között, az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét beszélő kisebbségek számára: megmarad az egynyelvű oktatás a 2018 előtt az iskolarendszerbe lépőknek, illetve csak az ukrán történelem (és a honvédelmi oktatás) lesz államnyelven a 2018 után belépőknek.

54 https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_217652.htm

55 A kárpátaljai magyarság jogainak rendezéséről tárgyal a magyar–ukrán tárcaközi munkacsoport. <https://kormany.hu/hirek/a-karpataljai-magyarsag-jogainak-rendezeserol-targyal-a-magyar-ukran-tarckozoi-munkacsoport>

56 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text>

A 2023. december 14–15-i EU-csúcson megszületett a döntés, hogy Ukrajna (és Moldova) megkezdheti-e a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val. Erről Magyarország nem szavazott, de lehetővé tette a megszavazását, aminek módja történelmi kis színes: Olaf Scholz német kancellár kitessékelte Orbán Viktort kávézni.⁵⁷ A döntést a miniszterelnök úgy kommentálta, hogy teljesen értelmetlen, irracionális és helytelen döntés Ukrajna csatlakozási tárgyalásainak megkezdése, amiben Magyarország nem kíván részt venni; ellenben ha 26 másik tagállam ragaszkodott ehhez, akkor „menjenek a maguk útján”.⁵⁸

Magyarországgal ellentétes politikát gyakorol az Ukrájnában élő nemzettársaival kapcsolatosan Románia. Az Európai Unión belül Románia következetes politikát folytat a nyugati partnereivel (elsősorban Németországgal és Franciaországgal) a párbeszéd fenntartására, de nem vesz részt aktívan az európai intézmények és az egyes közép- és kelet-európai államok közötti vitákban. Románia általánosságban támogatja az EU bővítését Ukrajna, Moldova és a Nyugat-Balkán felé, kétoldalú párbeszéd és többoldalú platformok keretében támogatja Ukrájnát az orosz katonai agresszióval szembeni ellenállásban, és számos katonai, politikai, diplomáciai és humanitárius intézkedést tesz ennek érdekében. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrán törvények módosítását 2023 decemberében Románia üdvözölte, de a nemzeti kisebbségek kérdése továbbra is érzékeny téma maradhat a kétoldalú kapcsolatokban, ám ezt Románia nem köti a védelempolitikához. Julian Kifu, a bukaresti Konfliktusmegelőzési és Korai Figyelmeztető Központ elnöke ezzel kapcsolatban kifejtette: „azt szeretnénk, ha minden román, beleértve az Ukrájnából és a Moldovai Köztársaságból érkezőket is, azonos feltételek között élne: ugyanazok a szabályok, ugyanazok a jogok, szabad mozgás stb. Vagyis számunkra Ukrajna és a Moldovai Köztársaság uniós csatlakozása egyben a nemzetiségi kérdés megoldása is.”⁵⁹

57 Burchard, Hans von der: Scholz gets Orbán out the room to open Ukraine’s membership talks. *Politico*, 15.12.2023. <https://www.politico.eu/article/olaf-scholz-gets-viktor-orban-out-the-room-to-approve-ukraine-accession-talks/>

58 Ukrajna uniós tagsága rossz döntés. Magyarország ebben a rossz döntésben nem kíván részt venni! <https://www.facebook.com/orbanviktor/videos/947273846389186/>

59 Федик, Ігор: Юліан Кіфу: Є відчуття, що ми закінчимо цю війну із солдатами НАТО в Україні. *Главком* 06.07.2024. <https://glavcom.ua/longreads/julian-kifu-je-vidchuttja-shcho-mi-zakinchimo-tsju-vijnu-iz-soldatami-nato-v-ukrajini-1008398.html>

CSILLA FEDINEC

SHORT OVERVIEW OF LEGISLATION ON NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE (1989–2023)

The study examines the basic legislation on minorities in Ukraine from 1989 until 2023, when the decision was taken to allow Ukraine (together with Moldova) to begin accession negotiations with the European Union. The early policy of lenient legislation was followed by a policy of tightening and restricting rights from 2014 in response to Russian aggression, which was reversed from 2022 when Ukraine became a candidate for EU membership. The kin states of the two most comparable minorities have reacted differently to the changes. While Hungary does not see this turnaround as a step forward in securitising minority rights and is therefore an obstacle to Ukraine's integration, Romania seeks a broad partnership and believes that the question of the national minorities would be resolved if all Romanians, including those living in Ukraine, lived on equal terms, equal rights, which requires Ukraine to become a member of the EU.

MARUSZICS ERIK

A Nyilaskeresztes Párt tevékenysége Nagyszőlősen és Tiszaújlakon 1940–1944 között¹

ERIK MARUSZICS

Activities of the Arrow Cross Party in Nagyszőlős and Tiszaújlak Between 1940–1944

Keywords: Transcarpathian region; members of the Arrow Cross Party; Nagyszőlős (Vinohrayiv, Ukraine); Tiszaújlak (Vilok, Ukraine); extreme right-wing

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.05>

Bevezetés

Az 1938/1939-es területi revíziókat követően a magyar szélsőjobboldali pártok kiterjesztették működésüket a visszacsatolt területekre is. Ungváron már 1938 decemberében még a katonai közigazgatás időszak alatt megalakult a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom (továbbiakban: NSZMP–HM) első Ung megyei alapszervezete. (Maruszics 2023a, 31. p.) Rövidesen – 1939 februárjában – Beregszászban is megszervezték az NSZMP–HM helyi csoportját.² Az NSZMP–HM mellett más szélsőjobboldali pártok is megjelentek a visszacsatolt területeken. Beregszászban és Beregdóban például a Festetics Sándor-féle Magyar Nemzetiszocialista Párt is elkezdett szervezkedni, a hatóságok által lefoglalt propagandaanyagok között pedig megtalálhatók a Meskó Zoltán-féle Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt plakátjai is.³ A későbbiekben némileg eredményesebb szervezőmunkát tudott kifejteni az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt (máskor Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt), s többek között Huszton, Beregszászban, Tiszaújlakon és Nagyszőlősen is alakultak alapszervezetei. Komolyabb és tartós eredményeket ellenben csak a hungaristák tudtak felmutatni.

1 A tanulmány elkészültét a Collegium Talentum programja támogatta.

2 Kárpátaljai Területei Állami Levéltár (KTÁL), Fond 185. op. 1. od.zb. 4. 1–2.

3 KTÁL, Fond 45. op. 1. od.zb. 1. 2.

A Teleki-kormány 1939. február 23-án betiltotta az NSZMP–HM működését, ezzel pedig lezárult a nyilas szervezkedés első szakasza a visszacsatolt területeken. Hubay Kálmán 1939. március 8-án Nyilaskeresztes Párt (a továbbiakban: NYKP) néven újraszervezte a mozgalmát. (Paksa 2013, 136. p.) A NYKP ezt követően több hullámban kezdett el ismételt szervezkedni a visszatért területeken: Bereg vármegyében 1939 nyarán, Ung megyében 1940 tavaszán, Máramarosban 1940 őszén. A Kárpátaljai Kormányzóság területén pedig olyan településeken alakultak alapszervezetei a NYKP-nak, mint Huszt, Ilosva, Szolyva vagy Ökörmező. (Maruszics 2022b, 27–28. p.) Ugozca vármegyében 1940 folyamán kezdett el szervezkedni a mozgalom, de jelenlegi ismereteink szerint szignifikáns pártélet csak Nagyszőlősen és Tiszaújlakon folyt.

A tanulmány keretein belül a már említett két ugoicsai település, Nagyszőlős és Tiszaújlak példáján keresztül szeretnénk bemutatni, milyen tevékenységet fejtett ki a NYKP és mivel igyekezett mozgósítani egy-egy lokális szinten. A kutatás során a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár gyűjteményének iratanyagai kerültek felhasználásra. A téma szempontjából különösen értékesek a 258.⁴ és 259.⁵ fondok, amelyek a NYKP-ra vonatkozó iratokat tartalmazzák. A Kárpátalja 1938 és 1944 közötti történetét feldolgozó munkákban többnyire csak említés szintjén foglalkoztak a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak helyi tevékenységével. Ezért is jelentős Simon Attila monográfiája, amelyben külön fejezetet szentel az első bécsi döntést követő politikai átrendeződésre, és magára a nyilasmozgalom megjelenésére a visszacsatolt területeken. (Simon 2014a) Mindenképpen fontos megemlíteni még Tilkovszky Loránt munkáját, mely mind Felvidék, mind pedig Kárpátalja szempontjából számos releváns adalékkal szolgál a NYKP szervezkedéséről az 1938 és 1941 közötti időszakban. (Tilkovszky 1967) Végezetül pedig Kosztyó Gyula 2021-ben megvédett disszertációjáról sem szabad megfeledkeznünk, mely a szélsőjobboldali mozgalmak 1944-es kárpátaljai tevékenységébe is betekintést nyújt. (Kosztyó 2021) A téma tanulmányozása során jól használhatók még a korabeli sajtótermékek: a *Magyarság*, a *Kárpáti Magyar Hírlap*, a *Kárpáti Híradó*, *Pesti Újság* stb.

A területi revíziók és Ugozca vármegye

Ugozca vármegye területe több szakaszban tért vissza a Magyar Királysághoz. Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés következtében 11 927 km²-t és több mint 1 millió lakost csatoltak vissza Magyarországhoz. Kárpátalja 21,1%-a került magyar közigazgatás alá, az új határvonal pedig a Legnye–Alsómihály–Ungvár–Munkács–Tiszaújlak vonalon húzódott. (Fedinec 2015, 35. p.) Ugozca megye visszacsatolt területeit – az 1938. december 17-én megjelent 9.330/938. sz. M. E. rendelet értelmében – Bereg vármegyével

4 Ugozca vármegye alispánjának iratai.

5 Ugozca vármegye főispánjának az iratai.

egyesítették. (Fedinec 1996, 369. p.) Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék visszacsatolt részén három járást hoztak létre: a Beregszászit, a Munkácsit és a Tiszaújlakit, ezekhez összesen 73 település tartozott, s ide csatolták még a Vásárosnaményi járást is, ami további 24 Csonka-beregi községet jelentett. (Botlik 2005, 299. p.)

Az 1939 márciusában végrehajtott katonai akciót követően Kárpátalja teljes területe magyar közigazgatása alá került, és olyan települések tértek vissza a Magyar Királysághoz, mint Huszt, Técső, Visk vagy éppen Nagyszőlős. (Brenzovics 2010, 53. p.) A honvédség 12 147 km²-t foglalt vissza, ahol 496 ezer lakos élt, többségében ruszin nemzetiségűek. (Fedinec 2015, 82. p.) A visszafoglalt területek nagy részét viszont már nem illesztették be a magyar vármegyerendszerbe, hanem egy új közigazgatási egységet hoztak létre – a Kárpátaljai Kormányzóságot, amely három kirendeltséget foglalt magába: az Ungit, a Beregit és a Máramarosit. (Botlik 2005, 337. p.) Ugocsa vármegye területe tehát két közigazgatási egység között oszlott meg ekkor, Nagyszőlőst például átmenetileg a Kárpátaljai Kormányzóság Máramarosi kirendeltségéhez csatolták, ahol mint járásközpont funkcionált.⁶ (Molnár D. 2018, 44. p.)

A megye teljes területe végül a második bécsi döntést követően került vissza Magyarországhoz. A kéthatalmi döntés értelmében a Román Királyság 43 104 km²-t engedett át a Magyar Királyságnak, több mint 2 millió lakossal. (Ablonczy 2015, 47. p.) Az újabb területi revízió pedig közigazgatási változásokat is hozott a térségben. 1940. november 26-án a 7.800/1940. M. E. számú rendelettel Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották.⁷ Az újonnan létrejövő önálló Ugocsa vármegye székhelye Nagyszőlős lett, a megyében pedig két járást hoztak létre: a Nagyszőlősi és Halmit. (Fedinec 2002c, 365. p.) A Nagyszőlősi járáshoz 20, a Halmihoz 28 település tartozott. A vármegye területe 894 km², lakossága 81 138 fő volt. (Molnár D. 2018, 46. p.)

1. táblázat. Ugocsa vármegye nemzetiségi megoszlása az 1941-es népszámlálás tükrében⁸

Nemzetiségek	A nemzetiségek számának megoszlása	A nemzetiségek arányának megoszlása
Magyar	49 844	61,43%
Német	444	0,54%
Román	11 425	14,08%
Ruszin	15 075	18,57%
Cigány	579	0,71%
Egyéb	3 771	4,67%

6 A Nagyszőlősi járáshoz 29 község tartozott ekkor.

7 *Kárpátaljai Közlöny*, 1940. november 24., 48. sz. 2. p.

8 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. Országhatáron kívüli terület. Budapest, KSH, 1990, 320. p.

A legnagyobb lakosságszámmal rendelkező település a vármegyeközpont, Nagyszőlős volt, ahol több mint 13 ezer ember élt (13 331). Ebből – az 1941-es népszámlálási adatok szerint – 58,74% volt magyar nemzetiségű. Tiszaújlak a maga 3429 lakosságával a megyében az ötödik, a Nagyszőlősi járásban a harmadik (Királyháza volt a második) legnépesebb település volt. Tiszaújlakon a magyarság aránya közel 90%-os (89,99%).⁹ Mind a táblázatban lévő, mind az előbb említett adatokat némileg árnyalja, hogy a csehszlovák népszámlálással ellentétben 1941-ben a beszélt nyelvre kérdeztek rá, nem pedig a nemzetiségre, így például a zsidó lakosságot hozzászámolták a magyar nemzetiségűekhez. A vármegye 13,25%, Nagyszőlős 31,9%, míg Tiszaújlak lakosságának a 26,88% vallotta magát izraelita vallásúnak.¹⁰

A közigazgatási változásokat követően nem került sor nagyobb tisztségviselői cserékre a vármegyében. A főispáni hivatalt továbbra is az a Siménfalvy Árpád töltötte be, aki már 1939. június 26. és 1940. november 16. között Ung, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék főispánja volt. Bereg és Ugocsa vármegye kettéválasztását követően pedig Ung és Ugocsa vármegyék főispánja lett, s a hivatalt egészen 1944 májusáig megtartotta. Új alispánt viszont Berettyóújfaluból kapott a megye, Végh József személyében.¹¹ A Nagyszőlősi járás főszolgabírója Ondrejovits László, míg a Halmié Koflanovics György lett.¹² Az alispáni tisztség kivételével valamennyi fontosabb közigazgatási pozíciót helyi, azaz Ugocsa vármegyei születésű személyek töltötték be. A vármegyét tehát nem uralták le az anyaországi tisztségviselők, és a regnáló kormányzat szellemiségét képviselő személyek kerültek döntéshozatali pozíciókba.

9 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. Országhatáron kívüli terület. Budapest, KSH, 1990, 320. p.

10 Uo., 320. p.

11 *Belügyi Közlöny*, 1940. november 24., 52. sz. 1799. p.

12 Uo., 1804. p.

1. kép. Siménfalvy Árpád, Ung és Ugocsa vármegyék főispánja¹³

A nyilas szervezkedés Nagyszőlősen és Tiszaújlakon

A helyi mozgalmak szervezéséből az anyaországból érkező propaganda-szakemberek és országgyűlési képviselők is kivették részüket, így számos prominens nyilas megfordult a Felvidéken és Kárpátalján. Ezekről a látogatásokról rendszeresen be is számoltak a *Magyarság* hasábjain. A nyilas képviselők kárpátaljai és felvidéki látogatásai tulajdonképpen kampánykörutak voltak, mivel ekkor még készültek az 1940-re kitűzött pótválasztások megtartására a visszatért területeken.¹⁴ Mivel az 1939-es pünkösdi választások a szélsőjobb szemmel látható előretörését eredményezték (1935-höz képest csaknem megnégyszerezték a mandátumaikat) okkal reménykedhettek abban, hogy a pótválasztások során tovább tudnak majd erősödni az országgyűlésben. (Romsics 2017, 397. p.) Nem hiába sürgette Hubay Kálmán nyilas pártvezér is a visszatért területeken tartandó választások minél előbbi megtartását: „Itt megint az a halogatás és újra csak az a halogatás látszik, mely igazán nagy kérdésekben a végleges megoldások elől húzódozik, pedig ehelyett sürgősen gondoskodni kellett volna a kormánynak arról, hogy

¹³ A Máramaroszigeti Református Gimnázium Évkönyve, 1941–1942, 8. p.

¹⁴ 1939-ben a visszatért területeken nem tartották meg az országgyűlési választásokat. Bár megrendezésükről komoly közéleti vita folyt, végül az 1939. évi V. tc. 2. §-a alapján döntés született arról, hogy legkésőbb 1940 júniusáig a visszatért területeken is megtartják a választásokat.

a jogi kettősség leépítésével megszüntesse ezeknek a területeknek Corpus Separatum jellegét...” (Godzsák 2021, 109–111. p.)

Az Ugocsa vármegyében kifejtett szervezkedés szervesen illeszkedett a nyilasok azon törekvéséhez, hogy minél nagyobb társadalmi beágyazottságra tegyenek szert a visszatért területeken. A választásokra való készülés egyfajta versenyt teremtett a szél-sőjebb kötelékein belül is. Erről tesz tanúbizonyságot Bodor Mártonnak, az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt képviselőjének a „felvidéki” útja 1940 februárjában, amely során felkereste a beregszászi, a huszti, a nagyszőlősi, a tiszaujlaki és a királyházai párttagokat. Bodor a látogatását követően egyébként elsősorban a huszti zsidóságot vette célba, s magát Husztot a Felvidék legnagyobb „zsidófészekének” nevezte.¹⁵ Rövidesen – 1940 áprilisában – már a NYKP képviselői, Lill János és ifj. Tatár Imre tettek látogatást Nagyszőlősen és Tiszaujlakon.¹⁶ Komolyabb vetélkedésre azonban nem kerülhetett sor, mivel a választások megtartása az idő előrehaladtával végleg lekerült a napirendről, részint a választói névjegyzékek körül kialakult kaotikus állapotok, részint pedig a kormányzat passzivitása miatt. (Simon 2014a, 81. p.) Mindemellett a két párt 1940 őszén szövetségre lépett egymással. (Karsai 2016, 224. p.)

A levéltári források alapján Tiszaujlakon 1940 novemberében alakult meg a NYKP helyi alapszervezete,¹⁷ és 1941 januárjában már 70 főt számlált a mozgalom. A párttagság összetétele igencsak vegyes volt, akadt köztük földbirtokos, kőműves, tisztviselő, iparos, földműves stb.¹⁸ Nagyszőlősen 1940 februárjában¹⁹ kezdték el megszervezni a NYKP helyi szervezetét, de a párt hivatalosan végül csak 1941 augusztusában alakult meg. Magát a pártot a Magyar Nemzeti Párt (a továbbiakban: MNP) egykori tagjai szervezték meg, s párthelyiségüket is az MNP valamikori épületében rendezték be.²⁰ A NYKP-hoz csatlakozott hét²¹ olyan köztisztviselőben álló személy is, akik – a csehszlovák időszakban – a magyarság érdekében kifejtett tevékenységükért megkapták a Nemzetvédelmi Keresztet.²² A mozgalom szervezkedése 1941 folyamán lett intenzí-

15 *Magyarság*, 1940. február 15., 36. sz. 6. p.

16 *Magyarság*, 1940. április 24., 92. sz. 6. p.

17 A szervezkedés azonban már 1940 áprilisában elkezdődött. Erről bővebben lásd: *Magyarság*, 1940. április 24., 92. sz. 6. p.

18 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 1–2.

19 *Magyarság*, 1940. február 15., 36. sz. 6. p.

20 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 27.

21 Bogár József géplakatos, Rácz István műasztalos, Dudás József vendéglős, Handra János festékkereskedő, Dudás János mészáros és hentes, Fejér Balázs likőrgyáros, Berky Zoltán vendéglős.

22 A Nemzetvédelmi Keresztet azok a személyek kaphatták meg, akik ellenállást tanúsítottak a Tanácsköztársasággal és a Magyarországot megszálló hatalmakkal szemben, vagy az elcsatolt területeken végig a magyar érdekek mellett harcoltak.

vebb, ezt tanúsítja a Nagyszőlősi járás főszolgabírójának a jelentése is: „Szervezkedésük azonban az egész járás területén nagyban folyik így különösen Tiszaújlakon igyekeznek táborukat növelni. Az elégedetlenséget úgynevezett suttogó propagandával igyekeznek a lakosság körében szítani.”²³ A szervezkedés során olyan közösségi helyeken kezdtek agitációba, mint a kocsmák, tánciskola, vagy a borbélyüzletek, ahol elsősorban a fiatalokat próbálták meg beszervezni.²⁴ A nagyszőlősi tagok közül két személy – Dudás János és Berky Zoltán – is vendéglátással foglalkozott, sőt az utóbbi személy vendéglője igencsak forgalmas helyen volt, a királyházi vasútállomáson.²⁵ Tiszaújlakon pedig egy borbélysegéd, Zsupik Jenő volt az egyik legfőbb szervező a Szabó testvérek (Szabó Mihály, Szabó Gyula és Szabó Katalin) mellett.²⁶

Az alispáni iratok szerint 1942 márciusában Nagyszőlősen 340-350 tagja volt a pártnak.²⁷ Tiszaújlakon 130-140 főt számlált a mozgalom ekkortájt, és működött női és ifjúsági tagozata is a településen.²⁸ A vármegye területén Fancsikán bizonyosan működött még a NYKP-nak alapszervezete,²⁹ de a körjegyző beszámolója csupán a párt szervezőiről tesz említést: „Tisztelettel jelentem, hogy a párttagok pontos létszámát bejelenteni nem tudom, mert adatok a rendelkezésemre nem állnak [...]”³⁰ Az alispán 1942. március 31-én körülbelül 470 (a fancsikai nyilas szervezőkkel együtt 474 fő) főre tette a NYKP tagjainak számát Ugocsa vármegyében.³¹ A mozgalom teljes megyei lefedettségét azonban nehéz megállapítani, mivel a közigazgatási szervek többnyire csak a vezető beosztásban lévő tagokról jegyeztek fel információkat. Másrészt a hatóságok gyakori szigorú fellépése miatt a nyilasok többsége titkolta párttagságát. Sokatmondó a Nagyszőlősi járás főszolgabírójának, Ondrejovits Lászlónak az egyik jelentése a kérdéssel kapcsolatban: „A lakosság a párttal szemben szimpatizál s ha a párt tagjai sorába be nem is lép nyíltan, azt mindenben támogatja.”³²

A választások elmaradása tehát nem jelentette azt, hogy a nyilasok beszüntették volna a tevékenységüket. Sőt, Nagyszőlősen például a budapesti pártközpontból érkezett egy propaganda-szakember: Joó Ferenc, aki ideiglenesen a településre is költözött.

23 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 40.

24 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 39.

25 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 1.

26 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 44.

27 KTÁL, Fond 258. op. 1. od.zb. 4. 45.

28 KTÁL, Fond 258. op. 4. od.zb. 142. 2.

29 Fancsika mellett még Királyháza és Tiszaújhelyen folyt hungarista szervezkedés, de a források alapján a párt hivatalosan egyik községben sem alakult meg.

30 KTÁL, Fond 258. op. 4. od.zb. 142. 18.

31 KTÁL, Fond 258. op. 4. od.zb. 142. 50.

32 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 39.

Joót azzal a céllal küldték a településre, hogy tagokat toborozzon a mozgalomnak.³³ A későbbiekben maga a pártvezér, Szálasi Ferenc is megfordult Nagyszőlösön. Siménfalvy Árpád főispán 1943. augusztus 13-án arról értesítette Ugocsa vármegye köztisztviselőit, hogy Szálasi Ferenc és Vajna Gábor augusztus 25-én Nagyszőlösre látogatnak.³⁴ A fősolgabírói jelentés alapján végül csak a pártvezér érkezett a településre, ahol előadást tartott a helyi tagoknak, de komolyabb horderejű eseményre nem került sor „...ami a közrend szempontjából kifogásolható lett volna.”³⁵ 1943-ra a párt tagsága erősen megcsappant (ennek okairól később), erről tanúskodik az is, hogy a későbbi nemzetvezetőt csupán 25 fő fogadta a vizitje során.³⁶

A nagyszőlösi mozgalom megerősödéséhez nagyban hozzájárult, hogy a területi revíziót követően több gyár és üzem beszüntette tevékenységét (a tégl- és cseréptetőgyár, valamint a dohányüzem), ennek következtében pedig magas volt a munkanélküliség a településen.³⁷ A Magyar Kir. huszti határvidéki kirendeltség rendőrkapitánya is a rossz „szociális hangulatnak” tudta be a nyilasok előretörését. A közhangulatnak az sem tett jót, hogy Nagyszőlösön egy négygyermekes édesanya a kilátástalanság és szegénység miatt felakasztotta magát.³⁸

A háború kitörését követően pedig infláció, ellátási és beszerzési nehézségek jelentkeztek a községben: „A szociális elégedetlenséget a közellátási s beszerzési nehézségek, valamint a pénz vásárlóerejének csökkenése mellett az a körülmény is táplálja, hogy sokan éheznek, mert kevés a munkaalkalom.”³⁹ Az egész vármegye területén gondot okozott a zsírellátás megfelelő biztosítása, de a lábbeli is hiánycikk volt.⁴⁰ Nagyszőlösön 1943 decemberében például 800 cipőutalványt osztottak szét, de az igénylők többségének nem jutott, s a község vezetősége is kénytelen volt rangsorolni a jelentkezők között, így elsőbbséget élveztek a frontszolgálatot teljesítők, a nagycsaládok és a mezőgazdasági munkások. Szintén égető kérdés volt a tűzifahiány, melyet még decemberben sem sikerült megoldani.⁴¹

A közellátás és beszerzés körül kialakult nehézségeket tetézte, hogy a községi testület sem működött megfelelően: „A haladásra és fejlődésre rendkívül hajlamos Nagyszőlös község mai képviselőtestülete – amint azt egy ízben már közöltük – nem mutat

33 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 90–92.

34 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 26. 1–2.

35 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 869. 24.

36 Uo.

37 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 33b.

38 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 28.

39 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 27.

40 KTÁL, Fond 258. op. 1. od.zb. 869. 163.

41 *Kárpáti Híradó*, 1943. december 21., 288. sz. 8. p.

megfelelő érdeklődést a közügyek irányában, ezért a vármegye vezetősége a képviselőtestület felfrissítésére készül.⁴² Az ügyintézést a katonai szolgálatra való behívás sem könnyítette meg, s Nagyszőlős közel fél éven keresztül jegyző és segédjegyző nélkül működött: „[...] e miatt nagy munkatorlódás és gyakori panaszok fordulnak elő.”⁴³ A nyilas propaganda pedig javarészt a közellátásban jelentkező problémákat kihasználva igyekezett elégedetlenséget szítani a településen, és minden nehézségért a helyi adminisztrációt tették felelőssé. A hatóságok nem véletlenül tartották megfigyelés alatt a kenyér-, a liszt- és a cukorelosztó helyeket, mivel potenciális veszélyt láttak abban, hogy a nyilasok a sorban állók körében kezdenek majd propagandába.⁴⁴

A nyilas szervezkedés és propaganda másik központi eleme a helyi zsidóság elleni hangulatkeltés volt. A trianoni országgrésszel ellentétben a zsidókérdést a visszatért területeken nem mint szociális vagy gazdasági kérdést közelítették meg, hanem hangsúlyosabb tényező volt a nemzethűség kérdése. (Bajcsi 2020, 26. p.) A magyarországi közélet (egy része) – Jaross Andor és körének hathatós közreműködésének köszönhetően – úgy állította be a felvidéki és kárpátaljai zsidóságot, mint akik elárulták a csehszlovák időszak során a magyarságot, és feltétel nélkül kiszolgálták az államhatalmat. (Bajcsi 2023b, 64. p.) A nyilasok ezzel szemben a kezdetektől fogva egy „alternatív zsidópolitikát” folytattak, amelynek keretein belül a visszatért területeken élő zsidóság teljes jogfosztását propagálták, s a revíziót követően érvénybe lépő zsidótörvényeket túl enyhének tartották.

A nagyszőlősi zsidóellenes propaganda részint a helyi nyilasoktól, részint pedig a már említett ifj. Tatár Imre országgyűlési képviselőtől eredt.⁴⁵ Tatár 1940. június 19-én interpellációban fordult Keresztes-Fischer Ferenchez a „Kárpátalján és a Felvidéken a zsidóság káros tevékenységének megszüntetése” tárgyban, melynek keretein belül két konkrét kérdést tett fel a belügyminiszternek: „1. Van-e tudomása a belügyminiszter úrnak arról, hogy Kárpátalján és a visszacsatolt Felvidéken a zsidóság a második zsidótörvény dacára, még mindig a magyarság tönkretételén dolgozik?” „2. Mójában van-e a miniszter úrnak olyan rendelkezést kiadni, amely által a zsidóságnak nem lesz tovább módja garázdálkodni?”⁴⁶ A képviselő június folyamán rövid időn belül már másodszer tett látogatást Ugocsa vármegye központjába, s „tapasztalatit” a képviselőházban is megosztotta. Tatár részletesen elkezdte sorolni, hogy a község egyes részein milyen arányban rendelkeznek üzlethelyiségekkel a zsidók és a keresztény magyarok: „A Horthy Miklós-úton 54 zsidó ház mellett csak négy kereszténynek van háztulajdona.

42 Uo.

43 KTÁL, Fond 258. op. 1. od.zb. 869. 28.

44 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 39.

45 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 27–28.

46 Képviselőházi napló, 1940 június 19., 304. p.

Ugyanakkor a Horthy Miklós-úton az összes üzletekből 59 zsidó, 19 keresztény. Egy másik utcában 36 zsidó üzlettulajdonos mellett csak 4 kereszténynek van üzletjoga. A Kisbazar-soron 14 zsidónak van üzlete és mellettük csak 11 keresztény kereskedőnek van üzlet joga. [...]”⁴⁷ Felszólalását heves közbeszólások kísérték a szélsőjobboldali képviselők részéről, akik egymás túllícitálva kiabálták be más kárpátaljai települések neveit, Rajniss Ferenc például az hangoztatta, hogy Beregszászban nem hajtották végre a zsidótörvényeket. Tatár végül nem kapott választ, sem a belügyminisztertől, sem pedig a kormány más tagjától, így nem sikerült vitát generálni a kérdéssel kapcsolatban. Bár a nyilasok megkísérelték napirenden tartani azt, és másnap már a *Magyarságban* sürgették a kormány választát, sikertelenül.⁴⁸

Nagyszőlősen viszont még 1942 februárjában is közszájon forgott, hogy a település főutcáján 60 üzlet volt a zsidók kezén, míg a keresztény magyarokén csupán 4-5, s a belügyminiszternek és a főispánnak tett rendőrkapitányi jelentések alapján – a lakosság körében – egyesek ténylegesen nem voltak elégedettek a zsidótörvények megtartásával.⁴⁹ Ami tehát nem sikerült országos szinten a nyilasoknak, azt sikerült elérniük helyben, nem kis kellemetlenséget okozva ezzel a főispánnak.

A nyilasok propagandája ugyanis olyannyira „jól sikerült”, hogy Siménfalvy Árpád kénytelen volt átjelenteni a belügyminiszternek, némiképp kozmetikázva a rendőrkapitány korábbi jelentésén. Megpróbálta bagatellizálni a nagyszőlősi mozgalom jelentőségét, és még azt is elrendelte, hogy írják össze, kik birtokolják az üzletek többségét a település központjában.⁵⁰ A főispán számos más kérdésben is vizsgálatot rendelt el, ilyen volt például a már említett öngyilkos édesanya ügye, aki a nyomozók megállapítása alapján „sorsával elégedetlen, ideges természetű volt, öngyilkosságot is azért követte el”.⁵¹ A főszolgabíró pedig arra a következtetésre jutott, hogy a nő egészen a házasságáig megfelelő egzisztenciával rendelkezett, hozzászokott a „jó ellátáshoz”, és csak a házasságát követően került rossz helyzetbe, végül pedig ezzel zárta a jelentését: „Ezekből kitűnőleg öngyilkossága nem a közélélmezés és közellátás hibája, mint ahogyan azt terjesztették.”⁵² Siménfalvy Árpád szintén „ideggyöngeségnek” tudta be a tragédiát, és erről így is számolt be Keresztes-Fischer Ferencnek. „Objektív” átjelentésében a főispán egyébként maga is beszámolt a dohányüzem, a téglá-, és cseréptetőgyár megszűnéséről az „államváltkozás után”, és nem is véletlenül vetette fel, hogy újra kellene nyitni a téglagyárat: „Remélem, hogy a téglagyár működését újra fel tudom

47 Uo. 304–305. p.

48 *Magyarság*, 1940. június 20., 132. sz. 4. p.

49 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 27–28.

50 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 34.

51 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 29b.

52 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 30.

vétetni, esetleg a közjóléti szövetkezet bevonásával és ez bizonyos mértékben enyhíteni fogja a szociális feszültségeket.”⁵³

A főispán összességben csupán iparosok, kereskedők és volt kommunisták kocsmázó csoportosulásának nevezte a helyi nyilasokat. Ennek némileg ellentmond, hogy 1944 nyarán a mozgalom tagjai között egy főorvost, egy malomtulajdonost, valamint MÁV- és egészségügyi alkalmazottakat is találunk.⁵⁴ Sokatmondó az is, hogy Siménfalvy Árpád kénytelen volt a nyilvánosság felé is szólani, és azokat az állításokat, melyek szerint a zsidótörvények nincsenek megfelelően betartatva, egy *Kárpáti Híradónak* adott nyilatkozatában igyekezett cáfolni, amit a belügyminiszter figyelmébe is ajánlott. Siménfalvy Árpád az interjú során leginkább azt kívánta kihangsúlyozni, hogy a kérdés megoldását kézben tartják, s reagált a szélsőjobb kritikájára is: „Imrédy Béla pártja és különösen a Nyilaskeresztes Párt suttogó agitációra használhassa föl azt, hogy itt a végeken a zsidóság ügyei nem a jobboldali kormányzat szellemében nyernek elinté- zést.”⁵⁵

A nyilasok egyébként – a propaganda mellett – más jellegű provokatív antiszemita akciókat is végrehajtottak Nagyszőlősen. 1943 őszén például számos zsidó származású személy otthonát és üzlethelyiségét megrongálták, s több épület falára nyilaskeresz- teket festettek. Nyilas jelképek kerültek többek között az Ugocsa és a Duna Bank épü- leteire is, utalva ezzel arra, hogy azok zsidó befolyás alatt álltak.⁵⁶

A nyilasok és a helyi hatóságok viszonya

A mozgalommal szemben országos szinten számos ellenintézkedést fogantatosítottak a regnáló kormányok. Több alkalommal felszámolták a mozgalom pártjait, máskor pedig a nyilas képviselők mandátumait semmisítették meg, vagy prominens tagokat zárattak börtönbe (Szálasi Ferenc, Hubay Kálmán, Málnási Ödön stb.). Gyakran a nyilvános lejá- ratástól sem riadt vissza a kormány, s médiafölényét kihasználva rendszeresen napi- renden tartották a nyilasok kényes ügyeit. Ezzel szemben viszont a mozgalom orgánu- mait több alkalommal is betiltották. Továbbá rendelettel tiltották meg a köztisztviselők párttagságát. A mozgalom azonban az 1939-es választások alkalmával minden ellenintézkedés dacára az első számú ellenzéki csoporttá nőtte ki magát. (Paksa 2012b, 140. p.)

53 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 33b.

54 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 26.

55 *Kárpáti Híradó*, 1942. május 3., 100. sz. 3–4. p.

56 Kállay Miklós huszti látogatásáról bővebben lásd: *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1943. november 8., 244. sz. 1. p.

Ugocsa vármegyében – ahogyan Nagyszőlősen és Tiszaújlakon is – többségben a regnáló hatalom bizalmasai kerültek pozícióba, akik értelemszerűen a kormányzat szellemiségét képviselték. Siménfalvy Árpád, bár kocsmázó kommunista csoportosulásnak nevezte a nagyszőlősi párttagokat, s a már említett Keresztes-Fischer Ferencnek címzett levelében próbálta bagatellizálni a mozgalom jelentőségét, eszközök tömkelegét használta fel velük szemben. A főispán például 1942 januárjában személyes befolyását latba vetve a Nemzetvédelmi Kereszt egyik káptalanjához, Aykler Domonkoshoz fordult avégett, hogy a korábbi MNP-tagokat beterelje a Magyar Élet Pártjába (a továbbiakban MÉP): „Örömmel venném be mindnyájukat a Magyar Élet Pártjába és gondoskodnék arról, hogy mindenki mint megtérő bárányokat fogadja őket s a régebbi múlthoz megfelelő elhelyezkedésük legyen kormánypártunkban biztosítva.”⁵⁷ A főispán ugyanis attól tartott, hogy az MNP épületében berendezkedő nyilasok komolyabb hatást tudnak majd kifejteni a lakosság körében: „Ha ők mint vezetők visszalépnének mai pártjuktól, remény van rá, hogy az egész szervezet megszűnik, s egységesen egy tábor fogunk alkotni.”⁵⁸ Ezt támasztja alá az is, hogy a NYKP-ból esetlegesen kilépő tagoknak írásban és a nyilvánosság előtt fel kellett vállalniuk pártállásukat: „Írásbeli nyilatkozattal lépjenek be a MÉP-be, s a nyilvánosság előtt is jelentsék be politikai pártjukat és felfogásuk megváltoztatását.”⁵⁹ Végül erre csak egy személy, Berky Zoltán vállalkozott.⁶⁰ Ilyenfajta nyilvános „megkövetésre” máshol is akadtak példák. Beregszászban Zaharovics Béla tisztségviselő a *Kárpáti Magyar Hírlap*ban jelentette be a pártból való kilépését „A Nyilaskeresztes pártból azért léptem ki, mert sem a párt elvei, sem pedig módszerei nem egyeztethetők össze felfogásommal.”⁶¹ A nagydobronyi nyilas református lelkész, Gönczy Pált az egyház ítélte nyilvános megkövetésre és 100 pengő bírságra.⁶² Az alábbi esetek nem csupán nyomásgyakorlásról szóltak, hanem egyben a nyilvánosság felé is üzentek: azok, akik az állam kenyerét eszik, nem folytathatnak ellenzéki politikát.

A főispán más esetekben is felhasználta személyes befolyását, hogy fellépjen a NYKP tagjaival szemben. Tiszaújlakon két Futura⁶³-alkalmazott, Homoki László és Boros József ellen indítottak nyomozást a hatóságok. E két személy jelentőségét abból a szempontból is érdemes lehet talán kiemelni, mivel a magyarországi szélsőjobboldali ideológia egyik közvetítő csatornája nem más volt, mint az anyaországból érkező tiszt-

57 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 2b.

58 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 3.

59 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 2b.

60 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 75.

61 *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1940. november 5., 252. sz. 4. p.

62 Az Ungi Református Egyházmegye jegyzőkönyve, 75. sz. 1941., 112. p.

63 Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársasága.

ségviselő. Homoki László a NYKP járási vezetője, míg Boros József a tiszaujlaki csoportvezetője volt, és mindkét férfi a trianoni területről érkezett Tiszaújlakra.⁶⁴

Siménfalvy Árpád levélben kereste fel a Futura vezérigazgatóját, Darányi Bélát. Levelében pedig arra kérte Darányit, hogy mentse fel a szolgálat alól Homokit és Borost, vagy helyezték át őket egy többségében románok által lakott településre. Kérését azzal indokolta, hogy ha a két férfit továbbra is hagyják szabadon tevékenykedni, akkor a MÉP nem fog tudni megerősödni Tiszaújlakon: „Tekintettel arra a sokoldalú összeköttetésre és érintkezésre, amely megbízásuk folytán rendelkezésükre áll, nevezettek Tiszaújlakon nem hagyhatók.”⁶⁵ A Futura kihallgatta az ügyben a két alkalmazottját, akik arra panaszkodtak, hogy: „ellenük kereskedelmi működésüket megbénítani célzó hajsza indult”, ugyanakkor tagadták a párttagságukat. Darányi jótállt a két férfiért, és személyes meghallgatást kért nekik a főispánnál.⁶⁶

Homoki László és Boros Ferenc végül elismerték a párttagságukat, azt azonban tagadták, hogy bármiféle tisztséget viseltek volna a mozgalmon belül, s állításuk szerint „feletteseink kívánságára” 1941. január 28-án ki is léptek pártból.⁶⁷ Az iménti esetnek két aspektusát érdemes kiemelni: az egyik, hogy a hatóságok miképpen próbálták meg elszigetelni azokat a személyeket, akiket megbízhatatlannak tartottak. Egyszerűen kiemelték őket a környezetükből, ezzel is gyengítve az általuk támogatott mozgalmakat. A másik a kérdés egzisztenciális vonzata. A törvény értelmében 1941-ben már nem volt tilos a párttagság, csupán a párttisztviselés betöltése, így akár maradhattak volna a mozgalom soraiban, mégis inkább elhagyták azt, nehogy veszélybe sodorják megélhetésüket. Komoly teher volt, ha valakit megbélyegzett a helyi hatalom azzal, hogy nyilas párttag vagy szimpatizáns, s ezt sokan nem is vállalták, még a gyanút sem. Erre jó példa Párduc Rezső tiszaujhelyi református lelkész esete, aki egy ismeretlen személynek címzett levelében arról panaszkodott, hogy úgy került a főispán látókörébe, mint a nyilasmozgalom tagja. A lelkész hevesen tiltakozott a felmerülő pletykákkal szemben, mindent tagadott, sőt sértetten reagált: „Erre az ostoba vádra annyit kell megjegyezniem, hogy mind mai napig a Magyar Élet pártjának vagyok a tagja és mégpedig a választmányi tagja. Nem értem tehát, hogy lehetnek kétségei öméltóságának egy református lelképásztort illetőleg.”⁶⁸ Párduc végezetül azzal zárta a levelét, hogy teljesen visszavonul a politizálástól: „Intézzék az Ország dolgát azok, akiket erre felhatalmazott az Isten.”⁶⁹

64 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 1–2.

65 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 3.

66 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 9.

67 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 12.

68 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 13.

69 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 2. 13b.

A helyi közigazgatási szervek kezében akadtak más „alternatív módszerek”, amelyekkel nyomást gyakorolhattak a nyilasmozgalom tagjaira. A visszatérő magyar hatalomnak szüksége volt a megbízható és tapasztalt köztisztviselőkre, akik hajlandóak voltak nyíltan képviselni a kormányzat szellemiségét a visszacsatolt részeken. Ezért úgynevezett igazoló bizottságokat állítottak fel, hogy kiszűrjék a nemkívánatos elemeket a közszférából. A helyi elitnek is megvolt a maga célja a vizsgálatokkal: egyrészt, hogy azokat juttassák közhivatalnoki állásokhoz, akik a csehszlovák időszak során elvesztették egzisztenciájukat, másrészt viszont, hogy egykori politikai ellenfeleiket ellehetetlenítsék. A nemzethűségi igazolás megléte nagy jelentőséggel bírt, mivel ennek a függvénye volt, hogy egyesek megtarthatták-e állásukat vagy éppen sikerül-e hivatalhoz jutniuk. Nem kizárólagosan csak a közalkalmazottakat világitották át, hanem a nyugdíjasokat, özvegyeket, árvákat, lelkészeket, sőt az igazolás meglétéhez kötötték az iparendélyek kiadását is. (Simon 2018b, 240–254., 248. p.)

Az első bécsi döntéssel visszatért területeken általában arra voltak kíváncsiak a bizottságok, hogy az igazolandó személyek a csehszlovák időszak során magatartásukkal nem ártottak-e a magyar és ruszin nemzetiségeknek, nem-e vettek részt a „kommunizmusban”,⁷⁰ s politikailag nem voltak-e terhelhetők.⁷¹ Az 1939-ben visszatért területeken már nemcsak a csehszlovák, hanem az „ukrán megszállás”⁷² időszakát is figyelembe vették: „a cseh és ukrán megszállás alatt magyarelles tevékenységet nem folytatott.”⁷³ A vizsgálat egyes káderek esetében csak formalitás volt, ha korábban valamelyik magyar pártot támogatták, s ez vonatkozott a helyi elitre vagy hozzátartozóira is. Ifj. Perényi Zsigmondnak is át kellett esnie például a vizsgálatokon, amelyen természetesen gond nélkül átment: „Az elszakított területen élő magyarság állandó támogatója és a magyar ügy kitaró harcosa. Minden tekintetben magyar hazafi.”⁷⁴

A vizsgálatok során ugyanakkor számos visszaélés és hiba történt, ami végül oda vezetett, hogy a visszatért észak-erdélyi és délvidéki területeken már nem folytatták le az igazolási eljárásokat. (Csilléry 2014, 33. p.) Döntő többségben a vizsgálatok 1939 és 1940 között véget értek, bár egy-egy ügy akár 1942-ig is elhúzódhatott. Érdemes azt is megjegyezni, hogy bár a bizottságok 1942-ben beszüntették tevékenységüket, a nemzethűség mint fogalom s a „vizsgálatok eredményei” bizonyos értelemben továbbra is

70 A „kommunizmus” kifejezés alatt egyrészt a Csehszlovákia Kommunista Pártjában (vagy annak érdekében) kifejtett tevékenységet, másrészt a Tanácsköztársaság időszaka alatt tanúsított magatartást vizsgálták.

71 KTÁL, Fond 67. op. 1. od.zb. 966. 1–4.

72 Az „ukrán megszállás” kifejezéssel Avgusztin Volosin regnálását illeték Kárpátalja azon részén, amely az első bécsi döntést követően még a Cseh-Szlovák Köztársaság kötelékében maradt.

73 KTÁL, Fond 272. op. 1. od.zb. 99. 17.

74 KTÁL, Fond 272. op. 1. od.zb. 99. 14.

használatban maradtak. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár iratanyagának áttekintése során számtalanszor találkozhatunk a „nemzethűség” és a „nemzethűségi bizonyítvány” fogalmakkal a későbbiekben is, különösen a tisztségviselői kérdéseknél, de az állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak bélyegzett személyek esetében is.

A 272. fond iratai között fellelhető anyagok újabb adalékokkal szolgálhatnak a nemzethűségi vizsgálatok történetéhez, egyben betekintést engednek abba, hogy az államhatalom helyi exponensei miképpen kívánták azt felhasználni a szélsőségek ellen. 1941 és 1942-ben Nagyszőlősen már a NYKP-tagság vagy a „nyilas kinyilatkoztatás” is kizáró szempont volt az iparengedélyek kiadásánál.⁷⁵ Nem nehéz észrevenni, hogy a vizsgált szempontok mindig aszerint változtak, hogy kiben látták a legnagyobb veszélyt: kommunisták, esetleg az ukrán mozgalom egykori támogatói, vagy a későbbiekben a nyilasok. Ez egyben azt is jelentette, hogy a nyilasmozgalom tagjai egy polcra kerültek a kommunistákkal. A párttagság pedig akár egzisztenciavesztéssel is járhatott, ami sokakat elrettenthetett a mozgalomtól. Megváltoztak a vizsgálatok keretei is. Nem több tagból álló bizottságok hoztak döntést, és az igazolandó személyek nevét sem hozták nyilvánosságra. A főispán csak Nagyszőlős főjegyzőjének küldte ki az iparengedélyért folyamodó személyek névsorát, aki egyéni vizsgálatot folytatott le a kérdésben.⁷⁶ Bár az eddigiek során feltárt források alapján nem találtunk olyan személyt, aki ne felelt volna meg a felvázolt szempontoknak, de az mindenképpen jelzésértékű, hogy egyes kérdések terén negatív megkülönböztetés érthette a NYKP tagjait a hatóságok részéről.

A mozgalom elleni intézkedések során általánosnak volt mondható Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék területén is, hogy a hatóságok bezáratták a NYKP párthelyiségeit, vagy legalábbis megkísérelték bezárásukat. A párthelyiségeknek meg kellett felelniük bizonyos szempontoknak: közegészségügyi, közrendészeti, tűzvédelmi és a háború éveitől a légoltalmi kritériumoknak is. Ha ezek nem voltak adottak, akkor a hatóságok nem engedélyezték tovább a párthelyiség használatát. A párthelyiségek állapotának felmérését általában egy háromtagú bizottság végezte, amely a tisztiorvosból, a körjegyzőből és a csendőrség képviselőjéből állt. Mondanunk sem kell, hogy mivel a bizottság tagjai a hatalom emberi közül kerültek ki, történetek visszaélések, s egyes esetekben akkor is elrendelték a párthelyiség bezárását, ha az minden szempontnak megfelelt. (Maruszics 2023a, 40–42. p.)

A párthelyiségek felszámolásának megvolt a maga célja, a hatóságok ugyanis ezáltal akarták illegálisba kényszeríteni a mozgalom tagjait. A belügyminiszter 11.449/1941. VII. res. számú rendeletének értelmében a politikai pártok kizárólag saját helyiségekben működhettek, és ott is csak szűk körben, adminisztrációs kérdé-

75 KTÁL, Fond 272. op. 1. od.zb. 337. 1–21.

76 KTÁL, Fond 272. op. 3. od.zb. 58. 1–29.

sekben tarthattak megbeszéléseket, maga az összejövétel nem ölthetett „gyűlési jelleget”.⁷⁷ Tehát a párthelyiségek bezárását követően nem tudtak legálisan összegyűlni a tagok. Ha pedig új párthelyiséget akartak nyitni, akkor össze kellett hívniuk egy alakuló közgyűlést, amit a helyi szerveknek is be kellett jelenteniük. A hatóságok azonban a 8120/1939. M.E. sz. rendeletre hivatkozva, amely a gyülekezési jog korlátozásáról szólt, gyakran megtiltották az alakuló közgyűlések létrejöttét. Tiszaújlakon a fősolgabíró 1942 januárjában rendelte el a NYKP párthelyiségének „kilakoltatását”, Nagyszőlősön viszont problémába ütközött. A MNP épületében berendezkedő nyilaskat – tartva a közvéleménytől – a fősolgabíró nem merte kiköltöztetni: „az erőszakos beavatkozásnak még a látszatát is kerülni akarván a helyiséget betiltani nem akartam, már csak azért sem, mert ugyanezen helyiségben volt a cseh megszállás alatt a magyar nemzeti párt és ha betiltanánk, a nyilvánosság előtt kihasználnák ellenünk, hogy a csehek ugyanezen a helyiségben engedélyezték a magyar párt működését és mi azt a részükre betiltjuk.”⁷⁸

A párt helyzete országos szinten már 1941-ben meggingott, ez részint a Teleki-kormány erélyes fellépésének volt betudható, amely minden lehetséges módszerrel nyomást gyakorolt a nyilaskokra, másrészt pedig a nyilasegység felbomlásának. 1941 szeptemberében Pálffy Fidél és más befolyásos politikusok kiléptek a NYKP-ból és újraszervezték a Magyar Nemzetiszocialista Pártot. (Karsai 2016, 237. p.) A nyilasegység felbomlása ekkor még nem érintette a helyi szervezeteket. Ezt igazolja az is, hogy 1941 októberében 79 helyi alapszervezet fogadott nyilvánosan hűséget Szálasi Ferencnek, amiről még egy közös nyilatkozatot is megfogalmaztak a *Pesti Újság*ban: „Szálasi Ferenc pártvezérünk iránt töretlen hűséggel viseltetünk s az ő útját követni fogjuk.”⁷⁹ A pártszakadás azonban rövidesen Bereg és Ugocsa vármegyékben is végbement, s 1942 májusában 74 helyi szervezet lépett ki a NYKP-ból és lépett át a Magyar Nemzetiszocialista Pártba.⁸⁰

A NYKP helyzetét nehezítette az is, hogy Imrédy Béla 1940. október 4-én megalakította saját mozgalmát, a Magyar Megújulás Pártját. Imrédy pártja legalább 21–23 képviselőt tömörített, akik mind befolyásos tagjai voltak a politikai életnek. (Sipos 1999, 30–36. p.) Nem sokkal később Pálffy és Imrédy szövetségre léptek egymással, és létrehozták a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetséget, amely egészen 1944 májusáig fennállt. A Pártszövetség lett a legnagyobb ellenzéki frakció az országgyűlésben, és számos tapasztalt politikust és újságírókat nyert meg magának, a nyilaskok kárára. (Paksa 2013, 234. p.) A Magyar Megújulás Pártja Ugocsa vármegyében is

77 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 4.

78 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 18.

79 *Pesti Újság*, 1941. október 7., 229. sz. 3. p.

80 *Magyarság*, 1942. május 20., 113., sz. 5. p.

elkezdett szervezkedni 1942 folyamán, és számos községben alakultak alapszervezetei.⁸¹ E tényezők összessége végül helyi szinten is éreztette hatását. Tiszaújlakon azt követően, hogy a pártvezetőt behívták frontszolgálatra, 1943-ban megszűnt a mozgalom.⁸² Nagyszőlősen bár nem sikerült felszámolni a pártot, de az erősen stagnált. A Nagyszőlősi járás főszolgabírója 1944 februárjában egy a főispánnak küldött jelentésében például arról számolt be, hogy a párt nem fejtett ki „különösebb” tevékenységet.⁸³

Magyarország német megszállását követően sem folyt komolyabb szervezkedés a megyében, ezzel szemben Ung és Bereg vármegyékben valamennyi szélsőjobboldali párt fokozta a jelenlétét, és igyekezett mozgósítani. Nagyszőlősen 1944 júniusában a tagság csupán magánlakásokban tartott gyűléseket, de nyilvánosan nem folytattak propagandát.⁸⁴ A későbbiekben erre már nem is volt meg a lehetőségük, ugyanis a Lakatos-kormány 1944. augusztus 24-én felfüggesztette a pártok működését, így az NYKP is illegálisba kényszerült az egész ország területén. Az Északkeleti Hadművelési Területen pedig a rendőrség erőszakkal oszlatta fel a miniszterelnök rendeletét figyelmen kívül hagyó pártokat.⁸⁵ Az októberi nyilas hatalomátvétel kevésbé érinthette a helyi politikai életet, mivel a Vörös Hadsereg október 25-én bevonult Nagyszőlősre. (Oficinszkij 2010, 217. p.)

Összefoglalás

A Nyilaskeresztes Párt Ugocsa vármegyében történő szervezkedése szervesen illeszkedett a mozgalom azon törekvéséhez, hogy minél nagyobb társadalmi bázisra tegyenek szert a visszatért területeken. Jelentősebb hatást azonban csak két településen tudtak kifejteni, Nagyszőlősen és Tiszaújlakon. Mind a nagyszőlősi, mind pedig a tiszaujlaki szervezetek megerősödéséhez nagyban hozzájárultak a revíziót követően kialakult gazdasági nehézségek, s az ebből adódó társadalmi elégedetlenség teret nyitott a mozgalomnak. A nyilas propaganda három kérdés köré épült: a gazdasági nehézségek, a köztisztviselők alkalmatlansága és a zsidókérdés. A mozgalom törekvéseit – különösen az 1940 és 1942 közötti időszakban – nem lehet sikertelennek nevezni, ezt támasztja alá, hogy a pártnak Nagyszőlősen 340-350, míg Tiszaújlakon 130-140 tagja volt. Ami

81 Ugocsa vármegye területén a következő településeken működött alapszervezete a Magyar Megújulás Pártjának: Feketeadó, Batár, Túrterebes, Csedreg, Fancsika, Salánk, Tekeháza, Tiszaújlak és Nagyszőlős. 1942 márciusára Nagyszőlősen 50-60 személyt sikerült is beszerveznie a mozgalomnak, de komolyabb eredményeket nem tudtak elérni, erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 258. op. 4. od.zb. 142. 1–37.

82 KTÁL, Fond 258. op. 4. od.zb. 142. 55.

83 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 24.

84 KTÁL, Fond 259. op. 1. od.zb. 14. 26.

85 Az *Őslakó*, 1944. szeptember 3., 35. sz. 1. p.

elsőre nem tűnhet soknak, de ha összevetjük például Nagyszőlőst a 67 ezres Kassával, ahol 1939 tavaszán 900 tagja volt a pártnak, akkor ez némileg árnyalhatja véleményünket. (Simon 2014a, 74. p.) A mozgalomnak mindazonáltal megvoltak a korlátjai is, ez részint a vármegyei szervezkedés kapcsán is visszatükröződött, hiszen Ugocsában közel sem volt olyan lefedettsége a pártnak, mint Ung vagy Bereg vármegyékben. (Maruszics 2023a) A terjeszkedés gátja s a nagyszőlősi és tiszaujlaki alapszervezetek hanyatlása egyrészt a mozgalom országos szinten való meggyengülésének tudható be, de ennél is hangsúlyosabb volt a helyi hatóságok fellépése a párttal szemben. A nyilasellenes intézkedések mögött egyértelműen Siménfalvy Árpád állt, aki akárcsak Ung, úgy Ugocsa vármegye területén sem tűrte el a szélsőjobboldali törekvéseket. A párthelyiségek bezárása (vagy az arra tett kísérletek), a hatósági nyomásgyakorlás a vezető párttagokra – mind hozzájárultak ahhoz, hogy a párt 1943-ban megszűnt Tiszaujlakon. Nagyszőlősön bár nem sikerült felszámolni a mozgalmat, de az a német megszállását követően sem tudott már komolyabb hatást kifejteni.

Irodalom

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 45. fond – Ung vármegye alispánjának iratai;
 KTÁL, 67. fond – Beregszász megyei város polgármesterének iratai;
 KTÁL, 185. fond – A beregszászi járás főszolgabírójának iratai;
 KTÁL, 258. fond – Ugocsa vármegye alispánjának iratai;
 KTÁL, 259. fond – Ugocsa vármegye főispánjának iratai;
 KTÁL, 272. fond – A nagyszőlősi körjegyzőség iratai.

Publikált források, kordokumentumok

A Máramaroszi Református Gimnázium Évkönyve, 1941–1942
 Az Ungi Református Egyházmegye jegyzőkönyve, 75. sz. 1941
Belügyi Közlöny, 1938, 1939, 1940
 Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.
Kárpátaljai Közlöny, 1940
Képviselőházi napló, 1940. június 19.
 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. Országhatáron kívüli terület. Budapest, KSH, 1990.

Korabeli sajtó

Az Őslakó, 1939
Magyarság, 1940, 1942
Kárpáti Magyar Hírlap, 1939, 1940

Kárpáti Híradó, 1942, 1943

Pesti Újság, 1941

Szakirodalom

Ablonczy Balázs 2015. *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Brenzovics László 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár, Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Fedinec Csilla 2015. *A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Karsai László 2016. *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Budapest, Balassi Kiadó.

Kosztó Gyula 2020. *Kárpátalja, mint Északkeleti Hadműveleti Terület (1944)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Doktori (PhD) értekezés.

Maruszics Erik 2022. *A Nyilaskeresztes Párt tevékenysége Ung, Bereg és Ugocsa vármegyékben 1938 és 1944 között*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék. (MA) diplomamunka.

Molnár D. István 2018. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Kalligram.

Oficinszkij Román 2010. *Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945*. In Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 209–216. p.

Paksa Rudolf 2012. *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Paksa Rudolf 2013. *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, Osiris Kiadó.

Romsics Ignác 2018. *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó.

Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Sipos András (szerk.) 1999. *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Budapest, Osiris Kiadó–Budapest Főváros Levéltára.

Tilkovszky Loránt 1967: *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tanulmányok és szakcikkek

Bajcsi Ildikó 2020. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi zsidóság diszkriminációja (1938–1941)*. *Clio Műhelytanulmányok*, 11. sz.

Bajcsi Ildikó 2023. „Az új életnek útjában áll a zsidóság”. Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940). *Clio Műhelytanulmányok*, 1. sz.

Csilléry Edit 2014. *A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során*. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 19. évf. 1. sz. 7–39. p.

- Fedinec Csilla 1996. Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar Pedagógia*, 96. évf. 4. sz. 367–375. p.
- Godzsák Attila 2021. Egy választójogi törvény, ami alapján sosem volt választás – az 1939. évi XVIII. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23. évf. 3. sz. 105–129. p.
- Maruszics Erik 2023. Nyilasmozgalom Ung vármegyében 1938 és 1944 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 27–52. p.
- Simon Attila 2018. A magyar közigazgatás bevezetésének ellentmondásai az első bécsi döntés által visszakapott felvidéki területsávon. *Pro publico bono – Magyar Közigazgatás*, 1. sz. 240–254. p.

ERIK MARUSZICS

ACTIVITIES OF THE ARROW CROSS PARTY IN NAGYSZÓLÓS AND TISZAÚJLAK BETWEEN 1940–1944

After the territorial revision, the extreme right-wing movements in the Kingdom of Hungary almost immediately expanded their activities to the returned territories. For a long time only the Arrow Cross Party (Nyilaskeresztes Párt) managed to do any serious organizing work among local society, and it was the only party in Hungary that was able to compete with the United Hungarian Party (Egyesült Magyar Párt) and later the Party of Hungarian Life (Magyar Élet Pártja) in the period 1938–1941. The movement began to organise in the Ugocsa county in 1940, but only in Nagyszőlős and Tiszaújlak was the party life more considerable. Thus, in the course of this study, we have attempted to provide an insight into the operation and activities of the Arrow Cross Party in Nagyszőlős and Tiszaújlak with the help of documents and other available sources in the Berehovo section of the State Archives of Transcarpathian Oblast.

Márai Sándor húga, Grossschmid Katalin kamaszkori naplója

ANNA ÖTVÖS

The Adolescent Diary of Sándor Márai's Sister, Katalin Grossschmid

Keywords: Kassa (Košice); Géza Grossschmid; Sándor Márai; Katalin Grossschmid; diary; events of 1918–1919

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.06>

2018-ban a budapesti Darabanth aukciósház kínálatában több dokumentum is felbukant, amelyek egykor a Grossschmid család hagyatékában voltak, és egyes családtagjaihoz kötődtek. A tételek között szerepeltek levelek, képeslapok, fényképek, különféle dokumentumok és két nagyon személyes és értékes kis könyv, illetve füzet: Grossschmid Géza kamaszkori emlékkönyve és lánya, Katalin kamaszkori naplója.

Az emlékkönyv bekerült a kassai Márai Sándor Emlékkiállítás gyűjteményébe, és megtekinthető a Család elnevezésű szobában. Sőt, elkészült az emlékkönyv hasonmás kiadványa is, amit a budapesti Pytheas Könyvmanufaktúra készített el, ők restaurálták a több mint 130 éves bőrkötésű kis emlékkönyvet.

Grossschmid Katalin kamaszkori naplója a Magyarországon, Várpalotán működő Trianon Múzeum gyűjteményébe került, akik *Naplóm 1918–1922. Kassai kislány bolyong a viharban* címmel kiadták ezt a százéves dokumentumot.¹ A kötetet szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor színháztörténész.

A könyv méretében és külsőleg is eltér az eredeti naplófüzettől. A naplóbejegyzések viszont betűhűen, szerkesztetlenül és javítás nélkül jelentek meg a kötetben. A bal oldalon láthatjuk a napló befotózott oldalát: a kézírást, fotókat, egyéb emlékeket, a jobb oldalon pedig nyomtatva az átirrt kéziratot eredeti helyesírási hibákkal és betűtívesztésekkel, valamint a szöveget illető jegyzeteket és megjegyzéseket is. Sajnos, a német szövegrészeket is hibásan és hiányosan tették közzé, ugyanis ezek még schwabacchal,

1 Grossschmid Kata: *Naplóm 1918–1922. Kassai kislány bolyong a viharban*. Várpalota, Trianon Múzeum, [é.n.]. A továbbiakban ebből a kötetből idézem a naplóbejegyzéseket, de a Grossschmid Katalin által leírt szövegeket a mai helyesírás szabályai alapján közlöm.

német gót típusú betűkkel vannak írva, mert a 20. század elején így tanultak németül írni és olvasni az iskolákban.

A Trianon Múzeum Alapítvány részéről Török Ferenc Lászlónétól megkaptuk a napló pontos adatait és leírását. A füzet külső mérete: 195 mm x 240 mm, bordó színű műbőr borítója van, amire aranyszínű nagybetűkkel rá van nyomtatva, hogy NAPLÓM és a dátum: 1918 MÁRCZ 8. A füzet varrott, lekerekített sarkai vannak, a belseje vonalkázott (10 mm) vajsínű lapokat tartalmaz (kb. 90 g-os), 58 lapos, nem minden lapon, illetve oldalon van írás. 29 lap üresen maradt. A lapok élei pirosra vannak festve. Az íráson kívül a napló tartalmaz még fényképeket, képeslapokat, valamint különböző személyektől saját készítésű kártyákat, és szárított virágok is vannak beleragasztva, bele téve. A szöveg főként fekete tollal (tintával) van írva.

A Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának igazgatónője, Jarábik Gabriella ígéretet kapott a Trianon Múzeum igazgatójától, dr. Szabó Pál Csabától, hogy az eredeti napló hiteles másolatát elkészítetik, és elküldik a kassai Márai Sándor Emlékiállítás gyűjteményébe. Ezáltal egy újabb fontos dokumentummal és kiállítási tárggyal bővül majd a kiállítás anyaga.

Grosschmid Katalin 1904. március 8-án született Kassán.² Ekkor a család a Fő utcán lakott a Kassai Jelzálogbank épületében, egy bérházban, amelyet részletesen leír Márai Sándor az *Egy polgár vallomásai* című művében. (Márai 2019) Grosschmidék az 1913-as év végén költöztek be a Mészáros utcai frissen felújított saját házukba. (Márai 2019, 252. p.; Ötvös 2023, 91–92. p.) 1918. március 8-án itt ünnepelték lányuk 14. születésnapját, és erre az alkalomra kapta anyukájától a naplót.

„Édes Katókám!³ Mától kezdve már nem vagy »gyerek«. Én csak azt kívánom, hogy olyan maradj, mint amilyen eddig voltál! Adja Isten, hogy ebbe a kis füzetbe sok-sok kedves dolgot jegyezhes be. Őrizd meg jól! Meglásd, sok örömmel olvasod majd mindenkor. Anyuka.”

Dr. Grosschmid Gézáné szül. Ratkovszky Margit végzettsége alapján pedagógus volt. Évekig tanított a kassai felső leányiskolában, majd ahogy sorban születtek a gyerekek, főállású anyaként otthon maradt, és a háztartást vezette. (Ötvös 2023, 93–94. p.) Valószínűleg a naplóírást pedagógiai megfontolásból ajánlotta a 14 éves lányának. A 20. század elején a gyerekek, a tanulók önművelésének legfontosabb tényezőiként tartották számon az olvasást, a társalgást és a fogalmazást, ami elsősorban levél- és naplóírást jelentett.⁴

2 Štátny archív v Košiciach, Matrika narodených, zv. 21, str. 99, č. 314. Grosschmid Katalin Mária Júlia, 1904. március 8., Kassa, Fő utca 4.

3 Katókának, illetve Katónak hívták nemcsak családi körben, hanem a barátai, az ismerősei és a tanítói is így nevezték.

4 Külföldi lapszemle. *Magyar Pedagógia*, 1905, 14. évf. 240. p.

1934-ben jelent meg Tutsek Anna – a Cilike regénysorozat írójának és a *Magyar Lányok* című képes hetilap szerkesztőjének – a *Naplóírásról* szóló cikke. (Tutsek 1934, 671. p.) Ebben kifejti, hogy a serdülő lányoknál a 14. év körül jön el az az idő, amikor igénylik, hogy leírják, ami velük történik, amit éreznek, amit gondolnak, az élményeiket. Megjegyzi, hogy lebeszélgni nem kell, de rá kell vezetni őket arra, hogyan kell naplót írni, mert ez az önnevelés egyik eszköze, és feltétlenül őszintének kell lennie. „Igyekezzünk tárgyilagosan leírni mindazt, ami velünk és bennünk történik és soha se akarjuk szépíteni magunkat, a magunk cselekedeteit, gondolatait. Ne pózoljunk és ne érzelegjünk.” (Tutsek 1934, 671. p.) Emellett a pedagógiai hagyomány a rendszeresség, pontosság és időbeosztásra nevelés eszközeként is ajánlja a naplóírást. (Huszár 2005, 116. p.)

Bárki írhat naplót, ez teljesen hétköznapi forma és személyes természetű műfaj, hisz nem a nyilvánosságunk szánjuk, hanem belső használatra. „A történetírás egy ága éppen az ilyen naplószerű forrásokat kutatja, mert csak ezekből ismerhetjük meg, hogyan hatott egy-egy esemény, hogyan élték át, mi élt róla az emberek fejében.” (Huszár 2005, 116. p.)

Egy napló fő jellemzője: a személyesség, a történés és a lejegyzés időbeli közelsége, az egyidejűség. (Huszár 2005, 117. p.) Az íróján múlik az írás gyakorisága is, hogy folyamatosan vagy kihagyásosan írja-e a naplóját, és annak ellenére, hogy jellemzően kronologikus műfaj, a naplóba utólag is írhatunk, hisz egy-egy esemény, gondolat később kap értelmet, vagy magyarázatra szorulhat.

„A napló autentikus közlésforma. Vonásai közül ez az, ami a kutatási szempontú felhasználást leginkább indokolja.” (Huszár 2005, 122. p.)

Grosschmid Katalin 1918 tavaszán – amikor tizennégy évesen elkezdte írni a naplóját – a kassai Evangélikus Polgári Leányiskolában tanult, ahol az 1917–1918-as tanévben a IV. osztályba járt, tehát éppen végzős tanuló volt.⁵ Ebbe a négy évfolyamos iskolába különböző felekezetű, többnyire magyar anyanyelvű gyerekek jártak. A szülők foglalkozását nézve voltak közöttük kiskereskedők, kisvállalkozók, kisiparosok, köztisztviselők, tisztviselők és értelmiségiek is.⁶ Elvégzésével képesítést lehetett szerezni a felsőbb leányiskola V. osztályába, tanítóképző intézetbe, kisdédóvőnképzőbe, női felső kereskedelmi iskolába, női kereskedelmi tanfolyamra, női kézimunka-tanfolyamra és alkalmazhatók voltak posta-távvidnánál is.⁷ A Grosschmid szülők értelmiségiek voltak, az édesapa, dr. Grosschmid Géza ügyvéd és jogtanácsos a Kassai Jelzálogbankban, az édesanya pedig tanítónő volt.

5 *Kassai Ágostai Hitvallású Evangélikus [...] Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1917–1918. tanévről.* Kassa, 1918, 10. p.

6 Uo. 24. p.

7 Uo. 38. p.

Grosschmid Katalin 14 és 15 évesen – tehát 1918-ban és 1919-ben – gyakran és rendszeresen írt a naplójába. Ezután már ritkulnak a bejegyzések.

1920-ban január 12-én írt pár sort, majd néhány nappal a születésnapja után, március 11-én. Valószínűleg, visszamenőleg részletesen leírta az augusztusi kirándulását apukájával, amikor Sátoraljaújhely, Miskolc, Eger érintésével Versegre majd Csesztvére mentek,⁸ ahol Katóka kb. két hetet nyaralt. Innen egyedül utazott Budapestre, ahol apukájával töltött három napot, és együtt elhajóztak Pozsonyba, majd onnan hazautaztak Kassára.

1921-ben nem írt a naplóba, csak jelzésszerűen felsorolta a júliusi csehországi és németországi utazásuk legfontosabb állomáshelyeit, cseh és német városok neveit. Sajnos, nem írta le a hozzájuk fűződő élményeit. Így nem derül ki, hogy vajon meglátogatták-e útjuk során az akkor már Németországban élő bátyját, Márai Sándort.

1922-ben egyetlen napját írta le, amiből megtudjuk, hogy akkor már két hete Budapesten volt, Julie néninél lakott,⁹ és a Rákóczi téri ipariskolában tanult.¹⁰ Grosschmid Géza kérte meg Hrabovszky Júliát, vegye magához a téli hónapokra Katókát, hogy folytathassa zongoratanulmányait, szabni-varrni tanuljon, társaságba járjon, kissé csiszolódjon. (M. Hrabovszky 2001, 445–446. p.) Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Katóka tavasszal is nála maradt, sőt, évente megisméltődött a vendéglátás. (Uo.)

Katókának a füzetbe leírt utolsó bejegyzése már felnőttkorából származik. 1931. október 5-én az akkor 21 hónapos kislányának, Zsuzsikának üzent a jövőbe.¹¹

„Zsuzsikámnak! Édes kis leányom! Ha majd én már nem leszek, és kezdedbe kerül anyádnak ez a féltve őrzött kis könyvecskéje, gondold sok szeretettel reá, és amiket Rólad gyűjtöttem első mondásodtól kezdve! Őrizd meg továbbra is, mert majd, mikor, ha felnősz, még sok örömeid telhet benne, és így mindegyben szeretettel gondolsz a Téged nagyon szerető Anyukádra.”

A napló egyik legfontosabb jellemzője, hogy a vége soha nem tervezett. Egyszer csak az írója nem ír bele többet, és ezzel véget ér. Ennek számtalan személyes oka

8 Csesztve község Nógrád megyében (Balassagyarmati járás) található, itt, a Madách-kúriában élt Grosschmid Géza (1872–1934) öccse, gyerekei keresztapja, Grosschmid Károly (1874–1934) mérnök a családjával.

9 M. Hrabovszky Júlia, „Zsüli néni” (1858–1946) unokatestvére volt Grosschmid Gézának.

10 Budapesten 1873-ban nyílt meg az első Női ipar- és kereskedelmi Tanoda, az iskola 1893-ban Magyar Királyi Állami Női ipariskola néven folytatta a nőképzést, és 1911-ben költözött a Rákóczi tér 4. szám alá. Választható szakosztályok voltak: fehérművarró, felsőruhavarró, fehér-, színes- és műhímző, divatáru- és csipkekészítő tanfolyam. 1922-ben középfokú szakiskolává alakult, és a szakképesítés mellett érettségít adott. Ma ez a Jelky András Ipar-művészeti Szakközépiskola.

11 Grosschmid Katalin (1904–1986) 1927-ben Budapesten férjhez ment Jetts Gyula ügyvédhez, aki 1935-ben magyarosította a nevét „Jáky”-ra. Első gyermekük, Zsuzsanna 1929 decemberében született.

lehet. Ezzel szemben a napló írásának kezdete gyakran kiemelt fontosságú. Valamilyen rendkívüli alkalom váltja ki az írójából, hogy tollat és papírt ragadjon, és leírja érzéseit, gondolatait, élményeit, a hétköznapi történéseket.

Grosschmid Katóka a naplóját azzal kezdi, hogy leírja a születésnapjára kapott ajándékát, és ezt minden évben fontosnak tartja, hogy pontosan rekonstruálja, kitől milyen ajándékot kapott, illetve hogyan ünnepeltek. A 14. születésnapja mérföldkő történetünk szempontjából, mert megkapta anyukájától a szóban forgó naplót, és elkezdte írni. A következő, 15. születésnapjára az apukájától egy gyönyörű festményt kapott, „Franz bácsi legsikeresebb képét” a „Gänseliesel”.¹² Ugyanígy részletezi a karácsonyi vagy egyéb alkalmakkor (névnap, húsvét) kapott ajándékokat is, s ha a szülei elutaztak, akkor is hoztak neki valamilyen apróságot az útjukról.

Katóka nagyon szófogadó, kötelességtudó, segítőkész, udvarias, kicsit félnék kamaszlány volt. Szerette a szépet: a szép ruhákat, a kiegészítőket, nagyon szeretett olvasni magyarul és németül is, mindig örült, ha könyvet kapott, és a tanulással sem volt gondja. Igaz, helyesírása nem hibátlan, de ez természetes ebben az életkorban. Volt egy babája, Trudika, vele szívesen játszott. Szeretett zongorázni is, moziba és színházba járni, főleg az anyukájával, akit különféle rendezvényekre is elkísért. Otthon együtt olvastak és hímeztek, ha az anyukája elutazott, akkor pedig rendszeresen leveleztek egymással. Szülei egyébként gyakran voltak távol, többnyire Budapestre vagy a Tátrába utaztak, esetleg valamilyen távolabbi fürdőhelyre gyógykezelésre, Katóka ilyenkor mindig fájlalta a távollétüket. Nagyon bensőséges kapcsolata volt a szüleivel. Apukájával gyakran járt sétálni, kirándulni. Nyaralni többnyire a Tátrába mentek vagy a Bárczay családhoz Felsődobszára. Grosschmid Géza közeli barátságban volt Bárczay Gábor földbirtokossal.

Katóka a naplójába öccseiről, Gézáról¹³ és Gáborról¹⁴ mindig nagyon kedvesen ír, gyakran nevezi őket így: a gyerekek. Bátyjával¹⁵ kapcsolatban leggyakrabban az utazásairól ír, hogy éppen hol, merre tartózkodik, emellett beszámol az egészségi állapotáról is. Kilencszer említi meg őt a naplójában.

Márai Sándor 1918-ban adta ki saját költségén az első verseskötetét *Emlékkönyv* címen, és 1919–20-ban már különböző kassai és budapesti lapokba, valamint német folyóiratba is publikált. (Mészáros 2003, 45., 165–167. p.) Ennek ellenére Márai újságírói, írói tevékenysége nem jelenik meg húga naplójában, kivéve egy alkalommal, ami-

12 Franz Wiesenthal (1856–1938) bécsi festőművész Katóka anyai nagybátyja volt. Festménye, a *Libapásztorlányka (Gänseliesel)* a Jáky család tulajdonában van, másolata megtalálható a kassai Márai Sándor Emlékiállítás Gyermekkor és fiatalság elnevezésű szobájában.

13 Radványi Géza, szül. Grosschmid (1907–1986) filmrendező.

14 Márai Gábor, szül. Grosschmid (1909–1985) ügyvéd.

15 Márai Sándor, szül. Grosschmid (1900–1989) író, újságíró.

kor 1918. március 20-án ezt írja bátyjáról: „Sanyi¹⁶ ma délután olvasott fel az Autonom körben saját verseiből!”

Nagyon értékes és fontos információ ez abból a szempontból, hogy valószínűleg ez a felolvasás volt Márai Sándor első hivatalos és nyilvános szereplése költőként. A Kassai Autonom Katholikus Kör 1907-ben alapították, és az egyesület célja a vallásos érzület ápolása, a tudomány és az irodalom művelése volt. Az összejöveteleiket a Fő utca 12-ben, a Forgách palotában tartották, de valószínűleg rendeztek előadásokat a premontrei főgimnázium nagytermében is. A kör ügyésze dr. Grosschmid Géza ügyvéd volt, Márai édesapja.¹⁷ Az Autonom Kör XIII. közgyűlését 1918. április 28-án tartották meg, és az ott elhangzott beszédek, beszámolókat nyomtatásban is kiadták.¹⁸ Ebből megtudjuk, hogy egy ifjú poéta, Grosschmid Sándor olvasott fel a körben. „Emlékkönyvének három költeményével ismertette meg a hallgatóságot. Ezeknek a költeményeknek mindegyikében erős egyéniség, melancholiára való hajlandóság, egyedülállás, mélységre törekvés s nem közönséges fantázia nyilvánul meg. [...] Grosschmid Sándor első sikere őszinte volt és szép s ha kora egynémely igen is érthető hibájától megszabadul, joggal remélhetjük, hogy sok babért arat még írói munkásságával. Az nekünk mindig örömünkre fog szolgálni, hogy diadalainak sorozata, melyet az igazi értelemben vett szépirodalom művelésével szerez, az autonom-körrel kezdődött.”¹⁹

A 20. század elején az iskolák nem voltak koedukáltak, így a lányok és a fiúk csak szabadidejükben, iskolán kívül tudtak egymással találkozni és szórakozni. Együtt jártak korcsolyázni, vívni, teniszezni, kirándulni, a szülők zsúrokot szerveztek, hogy a fiatalok együtt szórakozhassanak. Katóka a naplójában két osztálytársnőjét említi meg: Kastély Erzsébetet és Duke Bertát.²⁰ Baráti körébe tartoztak: Naményi Ilona, Hadfy Marianne és Borbála, Jeney Sarolta és Erzsébet, Besseney Mária, Puky Péter és Pál, Klestinszky Gyula, Münster Zoltán, Ékes Sándor és György, Bassó Elek és Imre, Szakmáry Lóránd, Magda és Gabriella, Nagy Gusztáv és Ferenc. Ezeket a fiatalokat emlegeti leggyakrabban, velük járt kirándulni, zsúrozni, táncolni, sportolni a korcsolya- és teniszpályára, amely akkor a Széchenyi ligetben (ma: Városi park) volt. 1909-ben nyitották meg, télen korcsolya-, nyáron teniszpályaként szolgálta a kassaiakat, és 1911-től a Városszépítő Egyesülethez tartozott. Ez az a helyszín, ahol leggyakrabban találkoztak és önfelédten szórakoztak.

16 Családi körben Márai Sándor beceneve.

17 *Kassa szab. kir. város cím- és lakásjegyzéke 1913–1914. évre.* Kassa, [é. n.], 166. p.

18 *A Kassai Autonom Kath. Kör XIII. Közgyűlése 1918. év április 28-án.* Kassa, Szent Erzsébet Könyvnyomda, 1918.

19 Uo. 13–14. p.

20 Duke Bertával Grosschmid Katalin felnőttként is kapcsolatban volt, 1963-ban meglátogatta Kassán. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Márai Sándor-hagyaték, levelezés, Grosschmid Gézáné levelei, jelzet nélkül.

Érdekes és fontos információ, hogy kik voltak a szülei ezeknek a gyerekeknek, akikkel Grosschmid Katóka barátkozott. Ebben a polgári társadalmi körben az édesanyák nem dolgoztak, háztartásbeliek voltak, a jótékonyági egyletekben láttak el különböző feladatokat, segítették a rászorulókat. Így elsősorban az édesapák foglalkozása alapján arra lehet következtetni, hogy a szülők baráti köre határozta meg a kamaszok kapcsolatrendszerét is. A Bassó fiúk apja, Bassó Imre ügyvéd és egyebek között a Kassai Korcsolyázó- és Teniszegyesület titkára, valamint az evangélikus egyház presbitere volt. Besseney Béla bíró, táblabíró, a Kassai Korcsolyázó- és Teniszegyesület elnöke és a Kassai Városszépítő Egyesület elnöke, emellett tagja a Katolikus Autonom Körnek is. Duke Ede állami tanító, a Hunyady utcai elemi iskola igazgatója volt 1918-ig. Ékes Lajos (1911-től: Körmendy-Ékes) ügyvéd, politikus, városi tanácsstag, 1919-től a városi lakásbizottság vezetője, a Kassai Városszépítő Egyesület elnöke, a mozi (Uránia) pártolója. Az Országos Keresztényszocialista Párt tagja, 1920 és 1925 között Csehszlovákiában, Prágában parlamenti képviselő, jó barátja dr. Grosschmid Gézának. Hadfy Imre altábornagy. Jeney Károly mérnök, a Kassa–Bohumíni Vasút mérnöke, tagja a Kassai Városi Tanácsnak és a német evangélikus egyház presbitériumának. Klestinszky Gyula nagybirtokos. Münster Tivadar törvényszéki elnök, akinek apja, id. Münster Tivadar 1872-től 34 éven át volt Kassa polgármestere. Naményi Béla törvényszéki bíró. Puky Endre 1901-től Abaúj vármegye főjegyzője, 1906 júniusától alispán, közeli jó barátja Grosschmid Gézának. Szakmáry Kálmán és Jenő kereskedők voltak, akiknek apja, Szakmáry Károly a Kassai Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt.

A naplóból megtudjuk, mivel és hogyan töltötték a fiatalok a szabadidejüket, milyen közös élményekben volt részük, és ezt párszor fotóval is dokumentálva. Münster Zoltán – aki a legidősebb volt közöttük – rendszeresen készített fényképeket a csapatról. Katóka ezeket emlékül beragasztotta a naplójába, és így megmaradtak az utókor számára. Egyébként érdekes adalék, hogy száz évvel ezelőtt a lányok és a fiúk már kamaszkoruktól magázták a másik nem képviselőjét korosztályukban is.

A szociológiai szempont mellett nagyon érdekes és fontos információ, hogy milyen történelmi és társadalmi eseményeket említ meg Grosschmid Katalin a naplójában, és miről nem tesz említést. Valószínű, hogy a saját tapasztalatait, valamint a szülei elbeszéléseiből hallott és megtudott történeteket jegyezte le. Semmi esetre sem felélelhetjük, hogy újságot olvasott. A naplójában leírtakból érzékelhetjük, hogy mit élt át egy kamaszlány a hétköznapi életben 1918-ban és 1919-ben Kassán, szülővárosában saját társadalmi közegében az akkori világból, forrongó történelmi eseményekből. Ezek közül melyek foglalkoztatták őt olyan mértékben, hogy tollat ragadjon, és írjon róluk. Mi ma – száz év távlatából – látjuk az akkori történeteket, és egy naplóírótól, egy kamaszlánytól semmi esetre sem várhatunk el reflektálást a ma már fontos, de általa meg nem említett eseményekre, és nem kérhetünk számon rajta semmit.

[...] „számára a napló szövege azt jeleníti meg, hogy mit élt át az illető a maga világból és hogyan tapasztalta meg kora történéseit. És ebben az esetben a hallgatás

éppoly beszédes, mint a szókimondás, illetve ez utóbbit tekintve a megszólalás módja, a beszámoló jellege és stílusa szintén értékelhető információt jelent.” (Gyáni 2000, 152. p.)

„1918. április 15. Nagyon megijedtünk, mert a nép föllázadt a segély miatt, mert nem adták meg nekik. Köveket, mindent dobáltak, a nép elszaladt, mi a kaput rögtön bezártuk, nagyon megijedtünk! Végül katonák jöttek, és az utcán végigmentek. Még most is nagyon sok ember van a Fő utcán.”

Grosschmid Katalin ebben a bejegyzésében egy olyan eseményről tesz említést, amiről a cenzúra miatt még a helyi sajtóban sem jelent meg egyetlen sor sem. Molnár Miklós visszaemlékezése alapján sikerült rekonstruálni ezt a helyi történelmi eseményt. (Molnár 1942, 17–20. p.) A lázadás oka az volt, hogy a hadisegélyek kifizetése akkor már hónapról hónapra késett. 1918. április 15-én a régi városháza udvarán felsorakoztak a hadisegélyre váró asszonyok. Az elégedetlenségük miatt hamar nagy zűrzavar keletkezett, és a várakozók elindultak a polgármesterhez, Blanár Bélához. A rendőrök a nőket igyekeztek minél előbb az utcára terelni, ahol viszont csatlakoztak hozzájuk a piacról érkezők is, és fél óra múlva már több ezer asszony tolongott a városháza udvarán. Mivel a polgármester nem jött ki, kövekkel beverték a városháza ablakait. A rendőrök nem tudták szétoszlatni a tömeget. A főispánt is megdobálták, a városban több helyen is törtek-zúztak. Molnár Miklós mint a szociáldemokrata párt elnöke felajánlotta az asszonyoknak, hogy leírja a panaszait, és beterjeszti a városnak. A tömeg ezután szétoszlott. A szigorú háborús cenzúra miatt az újságok hallgattak az esetről.

1918. április 22-én a következő bejegyzés került a naplóba: „Ma volt a szocialisták gyűlése. Bár vége volna már ezeknek a zavargásoknak.”

A szervezett munkásság április 22-én hétfőn az egész országban tüntetést rendezett az általános választójog érdekében. Kassán is szüneteltették a munkát minden gyárban délután 14 és 18 óra között. 15 órakor a kassai szociáldemokrata párt az Uránia moziban nagy nyilvános népgyűlést tartott, ahol a téma az általános választójog volt.²¹

Az első világháború végén, ősszel kitört a spanyolnáthajárvány, ami világjárvány volt. Kassán is több ezren betegedtek meg. 1918 szeptemberében bezártak minden iskolát, az elemi és középiskolák már csak 1919-ben az új államban, Csehszlovákiában nyitottak újra. Október második felében bezárták a mozikat, betiltották a színházi előadásokat, megtiltották a sporteseményeket, multságokat, tánciskolákat. (Szeghy-Gayer 2022, 1–12. p. Lásd: 4. p.) Grosschmid Katalin sem járt emiatt iskolába, és 1918. december 31-én ezt írta a naplójába: „Megint elhalasztották a szünetet, és én

²¹ A munkások a választójogért. *Felsőmagyarország*, 1918. 4. 23., 34. évf. 104. sz. 3. p.

nem is fogok járni iskolába. Karácsony után vagyunk, és nagyon szomorúan. A csehek tegnap szállták meg Kassát! Ma délben énekszóval és zászlóval járták be a várost!”

1918. december 29-én Molnár Miklós szociáldemokrata kormánybiztos hívta be Kassára a csehszlovák csapatokat, hogy megelőzze a fosztogatásokat és vérengzéseket. A csehszlovák megszállást ekkor még átmeneti állapotnak tekintették.

1919 februárjában általános ötnapos sztrájk lépett érvénybe. A sztrájk Kassán 14-én, pénteken reggel kezdődött, és részt vett benne minden szakma, beleértve a tisztviselőket és a munkaadókat is. Minden leállt. Katóka naplójába a következőket írta 1919. február 17-én:

„A jégre már nemigen járok, mert már nincs is. Nagy sztrájk van. A múltkor a jégen voltam, és ott kezdődött. Mariannékkal mentem, a legvígabban korcsolyáztunk, mikor a jégen egy ismerős fiú jön, és mondja, hogy 7 órakor már nem szabad senkinek a pályán lenni, és $\frac{1}{2}$ 8-kor meg már mindenkinek otthon kellett lenni, mert akit a csehek az utcán találnak, azt lelövik. Mi gyorsan, ahogy csak lehetett, mindjárt lecsatoltunk, és indultunk hazafelé, de csak két fiú kíséretében. [...] De itthon úgy volt megbeszélve, hogy apukám értem jön. Én nyugtalan voltam, mert tudtam, hogy apukám jön, és engem nem fog ott találni. Míg mi siettünk gyorsan haza, addig apukám mindenütt keresett engemet. Én roppant meg voltam ijedve, mert nem tudtam, hogy mi lesz. Végre már itt, a sarkon voltunk, mikor vagy hat cseh egy embert elkezdének motozni, és az nem engedte magát. A csehek kiabáltak rá, és én csak rohantam be gyorsan a kapuba. Mariannék siettek haza. Apukát, míg engem keresett, 6-szor megmotozták. Most sem tudjuk, hogy mi lesz? Csak már vége volna mindennek! Nem mozdulunk itt-honról. A munkások ki akarják innen verni a cseheket. Nem tudom, fog-e sikerülni. Várjuk, hogy mi lesz.”

„1919. április 5-én [...] Azt hallottuk, hogy talán a csehek is kommunizálnának. Isten mentsen meg ettől mindnyájunkat! Surányit, Stiert, Molnárnét Ilavára internálták, Gerlőczy Béla bácsit²² elcsapták” – jegyezte le Katóka a naplójába. A Magyarországi Tanácsköztársaság megalakulása a szomszédos országokban is komoly következményekkel járt. 1919. március 24-én statáriumot hirdettek ki a mai Szlovákia egész területére. Március 27-én bezárták a kassai Munkásotthont, és rendőri felügyelet alá helyezték a szociáldemokrata párt vezetőit, akiket 29-én Ilavára (Trencsényi kerület) internáltak, többek között Molnár Miklósnét, Stier Bélát és Surányi Lajost is.

Az elkövetkező hónapokban két megszállást is elszenvedett Kassa lakossága. Június 4-én a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadserege foglalta el a várost. Erről Katóka 1919. június 10-én a következőket írta a naplójába:

„Nagyon komoly napokat éltünk és élünk át. Mielőtt a vörösek bejöttek volna, rettetes ágyúzás volt, úgyhogy mi a pincébe menekültünk. Ott gyorsan berendeztünk

22 Gerlőczy Béla a Kassai Jelzálogbank Rt. vezérigazgatója volt.

szükséges bútort, és késő estig ott voltunk. Azután, mikor kissé alábbhagyott, feljöttünk egy védett helyre. Másnap délután bevonult a vörös hadsereg. Az egész város piros zászlókkal volt föllobogózva. Ki akartuk tenni a magyar zászlót, de azt nem szabad volt. Beparancsolták. Ez nagyon fájt nekünk. Mindent lehetőleg elkommunizálnak. Talán a mi házunkat is elveszik.²³ Istenem! Ki hitte volna, hogy ilyen időket megélünk. A teniszre most nem járok, mert apuka roppant fél, hogy amilyen bosszús a nép, még képes valamire dühiben.”

1919 júliusában ezt jegyzi fel a naplójába Katóka: „Hírlik, hogy visszajönnének a magyarok! Csak ne jönnének.” Nem tudjuk, hogy ezt pontosan melyik napon írta le, de július 4-én a magyar Vörös Hadsereg utolsó katonája is elhagyta Kassát, és visszavonultak a Clemenceau-jegyzékben megjelölt demarkációs vonalra. Július 5-én megérkeztek az első csehszlovák csapatok, az ünnepélyes bevonulásra és a város hivatalos átadására pedig július 7-én került sor. Ekkor vált világossá, hogy Kassa Csehszlovákia kötelékébe fog tartozni.

Grosschmid Katalin hétköznapijai ezután nagyban megváltoztak, ugyanis a baráti köre lassan szétszéledt. 1919 augusztusától kezdve sok kassai család menekült Magyarországra, ennek gyakori oka volt, hogy a családfő megtagadta a hűségeskü letételét a csehszlovák hatóságok felé, így arra kényszerültek, hogy elhagyják az otthonukat, és új életet kezdjenek. Katóka elbúcsúzott barátnőitől, később még egy-kettővel levelezett, találkozott Budapesten.

Valószínűnek tartom, hogy a barátok távozása az egyik oka annak, hogy a napló-bejegyzések is ritkultak, nem volt már annyi élmény és szórakozás, amit érdemesnek tartott volna feljegyezni.

„A napló fő értéke nem a történeti múltra vonatkozó »elsődleges« adatok, hanem a szubjektív történelem úgyszólván primer dokumentálásában rejlik. Magyarán: az átlagemberektől származó efféle dokumentumok nem azért nélkülözhetetlenek a történetírónak, mert a múlt politikai eseménytörténetét vagy a gazdasági és társadalmi folyamatok makrotörténetét ismerhetjük meg belőlük; erre a célra a napló szinte teljesen alkalmatlan. A naplót és a többi hozzá hasonló dokumentumot az teszi kivételesen becselessé, hogy a bennük foglalt információk a múlt személyes átéléséről szólnak.” (Gyáni 2000, 149. p.)

23 Lásd: Ötvös 2023.

Irodalom

- A Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának Értesítője az 1917–1918. iskolai évről. Kassa, 1918.
- A Kassai Autonóm Kath. Kör XIII. Közgyűlése 1918. év április 28-án. Kassa, Szent Erzsébet Könyvnyomda, 1918.
- Bukovszky László–Simon Attila–Szeghy-Gayer Veronika (szerk.) 2020. *Kassától Košicéig. Molnár Miklós-émlékkönyv.* Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Gašpar, Ján–Blašková, Eleonóra–Mihóková, Mária 2014. *Lexikón Košičanov 1848-1938.* A-I, 1. Diel. Košice, Equilibria.
- Gyáni Gábor 2000. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág.
- M. Hrabovszky Júlia 2001. *Ami elmúlt. Visszaemlékezések életemből.* Budapest, Helikon.
- Huszár Zsuzsanna 2005. A munkanapló és a terepnapló a kvalitatív kutatások eszköztárában. *Iskolakultúra*, 15. évf. 12. sz. 114–124. p.
- Kassai Ágostai Hitvallású Evangélikus [...] Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1917–1918. tanévről.* Kassa, 1918.
- Kassai M. Kir. Állami Leányközépiskola Értesítője az 1917–1918. iskolai évről.* Kassa, 1918.
- Kassa szab. kir. város cím- és lakásjegyzéke 1913–1914. évre.* Kassa, [é. n.]
- Külföldi lapszemle. *Magyar Pedagógia*, 1905, 14. évf. 240. p.
- Márai Sándor 2019. *Egy polgár vallomásai.* Budapest, Helikon.
- Molnár Miklós 1942. *Kassától Košicéig. Történelmi adatgyűjtemény az 1918–1919 évi forradalom, vörös uralom és a csehszlovák állam megalakulása idejéből.* I–VI. kötet. Kézirat, Kassa.
- Mészáros Tibor 2003. *Márai Sándor bibliográfia.* Budapest, Helikon–Petőfi Irodalmi Múzeum. (MJ): Kizisko sa vracia do mestského parku. *Košice v skratke*, 2021, roč. 1, č. 12, s. 10–11.
- Ötvös Anna 2023. Dr. Grosschmid Géza 1919-es levele a kassai Városi Lakáshivatalhoz. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf. 2. sz. 89–103. p.
- Simon Attila 2017. Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. *Történelmi Szemle*, 59. évf. 4. sz. 569–590. p.
- Simon Attila 2021. Az átmenet bizonytalansága, Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Szeghy-Gayer, Veronika 2020. Španielska chrípka neušetrila ani Bratislavu a Košice. In Kovár, Branislav–Benediková, Lucia–Zajac, Oliver (ed.): *Epidémie v dejinách. Ludstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi.* Bratislava, Premedia.
- Szeghy-Gayer, Veronika 2020. Pred sto rokmi zabíjal zákerný vírus aj v Košiciach. *Košice:Dnes*, roč. 7, č. 76, 21. apríl, s. 2–4.
- Szeghy-Gayer Veronika 2020. A felismerés és a fájdalom később jött, hogy az ezeréves magyar állam az utolsó perceit élte. *bumm.sk*, június 2.
- Szeghy-Gayer Veronika 2020. A „spanyol betegség” Kassán. *Közép-Európai Horizontok*, 1. évf. 1. sz. 2–5. p. (Letöltve: 2024. 7. 10.)

Szeghy-Gayer, Veronika 2022. The second wave of the Spanish influenza pandemic in selected regions and towns of Slovakia (1918). *Individual and Society*, vol. 25. iss. 2. 1–12. p. (Letöltve: 2024. 7. 10.)

Tutsek Anna 1934. A naplórásról. *Magyar Lányok*, 40. évf. 43. sz., július 22., 671. p.

Periodikák

Felsőmagyarország, 1918

Kassai Ujság, 1918, 1919

Kassai Hírlap, 1919

Levéltári anyagok

Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Márai Sándor-hagyaték, levelezés, Grossschmid Gézáné levelei, jelzet nélkül.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, V.5606, Grossschmid-hagyaték.

Állami levéltár v Košiciach, Fond Ženský obchodný kurz rádu sv. Uršule v Košiciach, matrika študujúcich, 1914–1919.

Állami levéltár v Košiciach, Štátne matriky, Matrika narodených v r. 1904.

Forrás

Grossschmid Kata: *Naplóm 1918–1922. Kassai kislány bolyong a viharban*. Szerk., előszó, jegyzetek: Szigethy Gábor, Várpalota, Trianon Múzeum, [é.n.]

ANNA ÖTVÖS

THE ADOLESCENT DIARY OF SÁNDOR MÁRAI'S SISTER, KATALIN GROSSCHMID

Katalin Grossschmid (1904–1986) started writing her diary at the age of 14, on 9 March 1918. In the first years she often recorded daily events, but then her entries became less frequent and she wrote her last entry in 1931, when she already was a married woman. The diary is a subjective genre, reflecting the writer's innermost thoughts and feelings, and thus also everyday events. In this case, we get an insight into everyday life in 1918 and 1919 through the experiences and thoughts of a teenage girl, a member of a now famous bourgeois family in Kassa/Košice (Dr. Géza Grossschmid, notary, lawyer, legal advisor and senator, Sándor Márai, writer, journalist and Géza Radványi, film director). She gives us a picture of the family's relationships, conveying their opinions and views, and describing the historical events that are important today in their prime reality.

BAKA L. PATRIK – STRÉDL TERÉZIA – HORVÁTH KINGA
– HUSZÁR ZSUZSANNA – NAGY MELINDA – TÓTH PÉTER
– NÉMETH ANDRÁS

A narratív-pedagógusidentitás vizsgálata szlovákiai magyar környezetben – 2.¹

PATRIK BAKA L. – TERÉZIA STRÉDL – KINGA HORVÁTH – ZSUZSANNA HUSZÁR – MELINDA NAGY – PÉTER TÓTH – ANDRÁS
NÉMETH

Exploring Teachers' Narrative Identity in a Hungarian Context in Slovakia – 2.

Keywords: pedagogues; narrative identity; in-depth interviews; life course analysis; Grounded Theory; Hungarian pedagogy dynasties in Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.07>

5. Szlovákiai magyar pedagógusdinasztiák generációi

Az előző fejezetben egy pedagógus-életút tanulságait értelmeztük. Az alábbiakban interjúhármasokra fókuszálunk, célunk pedig az, hogy a pedagógusdinasztiák egyes generációinak közös tapasztalatait állítsuk előtérbe. Az önálló interjúkat külön-külön már nem taglaljuk, hanem az egyes generációkhoz tartozó három-három, egymást erősítő interjú közös tapasztalataira fókuszálva, külön-külön vizsgáljuk a genealógiai szintek sajátos identitástényezőit. Utóbbi munkafázis azonban automatikusan együtt jár azzal, hogy az interjúk egyénspecifikus adatait (*empirikus mutatóit*) – azok nagy száma és széttartó mivolta okán – elhagyjuk.

1 A tanulmány a *Kisebbségi élethelyzetek, identitás és műveltség – a szlovákiai magyarok társadalmi önmegvalósításának stratégiái* (Postavenie, identita, vzdelávanie menšín – spoločenské seberealizačné stratégie maďarskej menšiny na Slovensku / Position, identity and education of minorities – societal self-realization strategies of the Hungarian minority in Slovakia) című VEGA-projekt részeként készült. A projekt kódja: 1/0117/19. Projektvezető: Prof. Dr. Németh András, DrSc. A dolgozat rövidített, angol nyelvű változata már megjelent *Exploring the Narrative Identity of Hungarian Teachers In Slovakia* (Baka–Strédl–Horváth–Huszár–Nagy–Tóth–Németh 2023) címen. Mindkét tanulmány a Selye János Egyetemen működő Ratio kutatócsoport munkája. (Második, befejező rész.)

A jelen fejezetben található összefoglaló táblázatokban csak azokat a *koncepciókat* (fogalmakat/szemponthoz) tüntetjük fel, amelyek az egyes genealógiai szintek képviselői közül többenél, egymást erősítve is felmerültek, ilyenformán pedig általánosan érvényesek voltak. Az egyes *koncepciókat* csoportosítva, a följük rendelt *katóriák* szerint közöljük majd (Glaser and Strauss 1967; Gelencsér 2003; valamint lásd a módszer menetéről érkező fentebbi szakaszt).

5.1. Az első generáció

5.1.1. Az első generáció katóriái

5.1.1.1. Kiemelkedés

A pedagógusdinasztia első generációjának tagjainál kivétel nélkül a pályára lépés indítóokaiként fedezni fel a *tanári példaképeket*, mentorokat az oktatásügy megannyi szintjéről. Kettejükénél is érvényesülő tendencia, hogy *amelyik szintről a példakép-pedagógus* került ki, *azon a szinten helyezkedett el később az interjúalany* is. A legemlékezetesebb, *követendő mintákként* a főként hölgyeknél felmerült kedvességet, emberségességet, a gyermekek (világa) iránti nyitottságot említették. Mint ösztönző, említésre került a szülők, nagyszülők nevelő-/oktatótevékenysége is, vonatkozzon az bár a mindennapokra vagy a háború éveire.

A *család támogatása* az összes interjúalanyánál tetten érhető. A továbbtanulás minden esetben a korábbi generációk életvitelétől való eltérés, kereteik meghaladása, az azok közül való *kiemelkedés lehetőségeként* értelmeződött. Ez főként a földműves életmódra volt értendő, igaz, az egyik alanyánál a jómódú földműves családi háttér (kulák-ság) mint akadály merült fel.

A *tanári pozícióra* mindannyian mint *igényes értelmiségi szakmára* tekintettek. Egyik-másik visszaemlékezés szerint saját képzési folyamatukban a tehetségüknél nagyobb súllyal volt jelen a *szorgalom*, de társadalmi/történelmi okként a magyar *pedagógusok iránti igény* is. Utóbbi mint a lakosságcsere és kitelepítés következménye sokáig jellemezte a dél-szlovákiai régiót. Interjúalanyaink mindegyike *pedagógusi praxisával párhuzamosan vett részt a képzésben*, és szerezte meg a szakmához szükséges okleveleket. Egyikük mindenekelett a helyi iskola vezetésének ösztönzésére lépett a pályára.

Az interjúalanyok a tanári pálya felé mutató *eredőkként*, inspirációkként emlékeztek vissza a családi könyvekre/könyvtárra, az *olvasás szeretetére*, s mindannyiuknál nagy hangsúlyt kapott az *amatőr színjátszó előélet*.

Fontos közös tapasztalat az *intézményi stabilitás* is. Ketten *egyetlen intézményben* oktattak csak, pályakezdő koruktól nyugdíjazásukig (37, 40 év), s a harmadik interjúalany is csupán magánéleti okok miatt (költözés) váltott intézményt.

Az imént említett stabilitással fonódik össze *kizökkenhetetlen küldetéstudatuk* is. Egyikük sem gondolt soha a pályaelhagyásra. Helyette az órákra, foglalkozásokra való folyamatos készülésüket taglalták, valamint azt, hogy a pedagógusnak eleve örömét kell lelnie a tanulásban.

CsA: *Mi lehet fő célja egy pedagógusnak? Hogy örömét lelje a tanulásban. Az enyém legalábbis az volt, és mint nyolcvanhárom éves salabakternek, mondhatom, máig az maradt. Ám ugyanolyan, tán még sokkal nagyobb öröme kell teljék a tanulói, tanítványai (e két fogalom nem ugyanazt jelenti) ismereteinek a gyarapodásában. Ehhez viszont az kell, hogy ébren tudja tartani, ne hagyja ellankadni (elhervadni) a gyerekek kicsi korukban meglévő természetes kíváncsiságát.*

Kivétel nélkül támogatták továbbá a szakma családon belüli átörökítését, a *kontinuitást*, ami nem meglepő, hiszen mindhármukra mint *pedagógusdinasztiák letéteménye*seire tekinthetünk.

Vegyes tapasztalataik vannak azonban a gyermekeik tanításával. Egyikük mindkettjük esetében jó emlékként tekint vissza rá, ketten azonban amellet törtek lándzsát, hogy *szerencsésebb, ha a tanár nem tanítja a gyerekét*. Utóbbi esetben ugyanis az osztálytársaktól elkerülhetetlen lesz a kivételezés vádja, ami néha még akkor is utoléri a gyereket, ha más intézményben tanul.

5.1.1.2. Gyermeki érdek

A pedagógusdinasztiák első generációjának tagjait a konkrét szakmához mindenekelőtt a *gyermek iránti ösztönszerű kötődés* vezette. A tanárság némelyikükénél már gyerekként felmerült, másnál a kicsik megsegítése volt az elsődleges irányjelző (alternatív lehetőségként tűnt fel például a gyermekorvosi pálya).

Nagyarányú összecsengés fedezhető fel a szakmához kötődő, általuk megnevezett alapértékek között is. Központi szereppel bírt a *sikerélmény biztosítása* megannyi gyereknek, kíváncsiságuk felkeltése, a közegükbe és *világukba való behelyezkedés*, hogy a pedagógus leüljön közéljük és értse a nyelvüket, ami által ők is megnyílhatnak. A *gyerekközpontúság* az összes interjúalanyánál említésre került, jóllehet, ezt többükénél szigor ellenpontosította. Egyikük vallomása szerint szigorú, a múlt rendszerre általában jellemző tekintélyelvű tanító volt, igaz, végig ennek levetkőzésére törekedett.

A *tudásközvetítés és a nevelés azonos súllyal* jelent meg az interjúalanyoknál, az alapvető *emberi értékek* oktatásának fontosságára azonban közvetett vagy közvetlen formában mindannyian kitértek.

Kritikával illették a „kikényszerített” tudást is, az állami követelmények által előírt, ám korántsem gyakorlatias tananyagok halmazát, ami *életidegenné* teszi a *közoktatást* és az általa kitermelt eredményeket is. Ugyancsak *visszafognák a diákok folyamatos számonkérését*.

A pedagógusok részéről általánosan érvényesült továbbá egyfajta *filantróp viszonyulás* a nehezebb sorsú gyermekek felé. Ez a mindennapokban szeretetfókuszú oktatásmódjukban éppúgy megjelent, amiként az anyagi, lélektani, sőt jogi segítségnyújtásban is.

KM: *Szakadt a hó, fagyos volt az út, hideg volt. Akkor a kislányon nem volt cipő. Akkor hazamentem, cipőt kerestem rá. Vittem neki cipőt, csizmát, hogy haza tudjon menni. Nagyon sokszor ezt is meg kellett oldani, hogy annak a gyereknek cipője legyen. Tudtuk, hogy nem lesz azért egy szó se, hogy megköszönék vagy valami, de hát mit csinálhattunk, ez volt.*

A vírus következtében kialakult *online* oktatás egyik legfőbb előnyeként egyikük arra utalt, hogy így legalább a szerények is *hallathatják a hangjukat*, személyes tapasztalataik azonban nem igazán volt vele.

5.1.1.3. Értékvesztés

Mindannyiuk elbeszélését jellemzi azonban egyfajta nosztalgikuság. Utóbbi főként abban érhető tetten, hogy az alanyok mindegyike a *pedagógusi pálya általános tekin-tély- és értékvesztéséről* tudósít, gyakran említve azt. Mindazonáltal úgy vélik, ez főként az utánuk következő generáció munkájánál éreztette hatását.

FA: *Sajnos a mai világban nem becsülik a pedagógust. Amikor pályakezdő voltam, a szülők érdeklődtek a gyermekeikről, hogy viselkednek, mit tanácsolnék, pedig sokkal fiatalabb voltam, de adtak a szavamra. Tudtam és éreztem, hogy megbecsülnek. A mai szülő nem becsüli a pedagógust.*

Egyikük a tanárra mint szolgálóra utal, aki a szerény fizetés, az ezzel összekapcsolható, kevésbé divatos külső, a technikai eszközökkel való boldogulás hiánya révén sokszor *gúny tárgyává* válik, a diákok szülei között éppúgy, mint nekik köszönhetően aztán a gyerekek között is.

A tanárok iránti tisztelet csökkenését párhuzamba állítják azonban a *szülők iránti tisztelet csökkenésével* is, sőt bevallásuk szerint az utóbbi hiánya gátolja az előbbi kialakulását.

A *szülők tanárokkal szembeni, egyre erősödő kritikájával* éppúgy többen számot vetettek, jóllehet a munkájukra vonatkozó utólagos megerősítések segítettek elvenni ezek életét. A pedagógusok megbecsülésének visszaállításához vezető első, de önmagában kis lépésként utalnak csak a fizetések emelésére.

KM: *Mert valahogy akkor más volt otthon. Nem a gyereknek volt a döntő szava otthon, hanem a szülőnek. Ha a szülő azt mondta, hogy ez most fekete, az fekete, és*

az is marad. [...] A mai gyerekek már sokkal okosabbak [a technikai eszközöket illetően], sokkal másabbak. [...] Sokszor divatosabbak, mint a tanító, és akkor azt le kell nézni, mert az nem olyan divatos, mert az ilyen idős, akkor az már megint nem jó. [...] Sokkal kritikusabbak [a tanítóval szemben], másképp veszik, a szülő nem tiszteli, és ha a szülő nem tiszteli, a gyerek se fogja.

A technológia fejlődésére, valamint ennek ambivalenciájára is mind kitértek. Előnyeit mindenekelőtt az életkörülmények javulásában látják, de a diákok közt fokozottan jelen levő, túlzott technicizáltság az élőszó hiányát, az emberi kapcsolatok romlását, kiüresedését hozza magával. Ugyancsak hozzájárul a klasszikus emberi értékek háttérbe szorulásához is, melyek helyét a „menőség”, a trágárság, a nagyobbat mondás a pénz által szervezett hierarchikus megkülönböztetés veszi át.

Közvetett módon mindannyian utaltak a magyarok/magyar iskolák szlovák nyelvvel kapcsolatos nehézségeire. Noha személyenként eltérő milyenségben, de nekik is akadtak vele gondjaik, az államnyelv sikeresebb elsajátításához vezető út első lépéseként pedig oktatásának életközeli tételét tartanák fontosnak.

5.1.1.4. „Nemzetfenntartó elemek”

Interjúalanyaink kivétel nélkül lényegi, meghatározó identitásréteggént hivatkoztak a magyarságukra. Ez odahaza, családi szinten s a közoktatás frontján is érvényesült. Gyerekeiket magától értetődően magyar iskolákba írátták, tanítóként pedig, amely tananyagnál lehetőséget láttak rá, igyekeztek utalni a magyar történelem, kultúra és tudomány nagyjaira. A nemzeti ünnepek alkalmából szervezett (iskolai és községi) megemlékezések szervezésében aktívan részt vállaltak.

CsA: Pozsonyi tanáraink arra is felkészítettek bennünket, ha majd tanítani fogunk, akárcsak a két háború közötti magyar iskolák tanítóinak, nekünk kell a falvak kulturális mindeneseinek lennünk. Ezt, ahová kerültünk, ott el is várták tőlünk.

Noha a magyar öntudatra nevelést s az ezzel is elősegített megmaradást mindannyian fontosnak tartották – „Maradjanak meg magyarnak...” (FA), „Nem tehetünk róla, hogy itt vagyunk” (KM) –, ezt mindig észszerű keretek között, az egyenjogúság szellemében tették, nem mozdulva el a „mellverő” magatartás felé. „Soha semmilyen hivalkodásnak nem voltam a híve. Pedagógus a magatartásával mutassa meg, hogy kicsoda és hova tartozik” (CsA). Egyikük megjegyezte azonban, hogy szakját tekintve hiába volt természettudományi illetőségű, praxisa során végig törekedett a magyar nyelv „tisztaságának” megőrzésére, a magyar „szókincs” kifejezéseinek használatára az idegen nyelvi elemekkel szemben, ezáltal egyfajta nyelvművelői pozíciót öltve magára.

A hagyományörzés, a népművészeti kultúrtevékenység éppúgy mindannyiuknál jelen volt. Egyikük-másikuk iskolai és/vagy községi szinten az énekkarnak, táncgyüt-

tesnek volt a tagja, mások felnőttkorukig amatőr színjátszók maradtak vagy pedig a gyerekek előadásainak rendezőiként tevékenykedtek. Jelentős, aktív publikációs tevékenységet csak egyikük folytatott.

A *politikától való távolmaradás* általános jelenségként írható le. Figyelemmel követték, de nem kívánnak részt vállalni játszmáiban.

Egészen más a helyzet a kulturális és szakmai szervezetekkel. Mindannyian *kardínálisként* hivatkoztak a *Csemadokra*, azon belüli tevékenységükre (más-más minőségben). Az SZMPSZ ugyancsak meghatározó (hármukból kettő tag, egyikük elnökségi), a Csemadoknál mindazonáltal jóval *kevésbé jelentős*.

5.1.1.5. Hatásgyakorlás

Nyugdíjba vonuláskor mindannyiuk számára *nehézséget okozott az elszakadás*. Némelyiküknél ezt könnyítette/nehezítette az időszakos vissza-visszatérés az iskolához, helyettesítőként.

A *továbblépést a kreativitásuk kibontakoztatása* segítette elő, ami éppúgy vonatkozhatott az idősek klubjában szervezett foglalkozásokra, amiként a virágkötésre vagy épp a publikációs tevékenység felerősödésére.

Ezenfelül (dinasztiaalapítóként) igyekeztek részt vállalni az *őket követő generációk (szakmai) teregetésében* is.

Mind hálásak, hogy nem aktív pedagógusként kellett megélniük a járványt, hogy az első hullámokat átvészelték, s várják, hogy visszatérhessenek azokhoz a korábban sokkal kevésbé számontartott mindennapi tevékenységeikhez, amelyek elé a járvány akadályokat gördített.

5.1.2. Megalapozott kategóriák – avagy az első generáció narratívpedagógusidentitás-interjúinak kiértékelése

A Grounded Theory szellemében megvalósult elemzésünk az alábbi öt fölérendelt kategóriát körvonalazta, melyek segítségével a három interjú közös koncepciói leírhatók:

1. *Kiemelkedés*: Az első generációs pedagógusok pályaválasztásában kulcsfontosságúak voltak saját tanári példaképeik, kiknek oktatási módszereit is átvették. Családjuk támogatta pályára lépésüket, amiben a társadalmi kiemelkedés lehetőségét látták. Képzésükben meghatározó volt a szorgalmuk, valamint a tanárok iránti állami igény. Már tanítottak, amikor az iskoláikat befejezték. A szakmához köthető fontos erdők továbbá az olvasás szeretete, valamint az amatőr színjátszás. Pályájukat intézményi stabilitás jellemezte: nem vagy csak költözés okán váltottak munkahelyet. Utóbbi kikezdetlené tette kötelességtudatukat is. Támogatták a szakma családon belüli kontinuitását – ennek folytán lettek pedagógusdinasztia-alapítók, saját gyermekeik oktatását azonban jellemzően kerülték.

2. *Gyermeki érdek*: Pályára lépésük fontos ösztönzője volt a gyerekek iránti ösztönös kötődésük. Módszereik bevallottan gyermekközpontúak voltak, a sikerélmény biztosításával és a gyerekek világába való behelyezkedéssel, e vonatkozásokat azonban általában szigor ellenpontosította. A tudásközvetítés és a nevelés azonos súllyal volt jelen náluk, kritikával illeték azonban bizonyos oktatási témák életidegenségét. A gyermekekkel szemben filantrópoknak nevezhetők, legyen szó anyagi, lélektani vagy jogi ügyekről.

3. *Értékvesztés*: A pedagógusi pályát illetően mindazonáltal általános tapasztalatauk annak devalválódása, amit a szülők és velük gyermekeik sokszor gúnyba torkolló kritikája egyaránt erősít. A tanárok iránti tisztelet hiányát viszont a szülők iránti tisztelet hiányára vezetik vissza. A technológiai fejlődést ambivalensen ítélik meg: egyfelől nagyban tapasztalják az életkörülmények javulását, de a túlzott technicizáltság az élőszo hiányához és a kapcsolatok kiüresedéséhez is vezet. A szlovák nyelvvel eltérő arányban, de mindannyiuknak akadtak gondjaik, oktatásának módját pedig életidegennek tartják.

4. *„Nemzetfenntartó elemek”*: Mindegyikük meghatározónak tartja a maga magyarságát. A megmaradás érdekében céltudatosan erősítették diákjaik nemzeti öntudatát, de elkerülték a nacionalista kilengéseket. A hagyományörzés és kultúraápolás különféle frontjain mind szerepeltek, kulcsfontosságú intézményként utalva a Csemadokra, a politikától viszont távol tartották magukat. Az SZMPSZ mint szakmai szervezet kisebb súllyal bár, de jelen volt az életükben.

5. *Hatásgyakorlás*: nyugdíjba vonulásukkor nehéz volt elszakadniuk az iskolától, de kreatív tevékenységük kiterjesztése megkönnyítette ezt a változást. Emellett lehetőségeik szerint a következő generációt próbálják segíteni.

5.1.3. Az első generáció adatainak táblázatos összegzése

Az alábbi táblázatban a jobb átláthatóság érdekében összegezzük az első pedagógus-generáció interjúinak elemzése során felállított koncepciókat, mindegyiket az általuk körvonalazott kategóriákhoz rendezve. Az egyes interjúk empirikus mutatóit – azok nagy száma és széttartó mivolta okán – itt már mellőzzük. A kisbetűvel szedett bal oldali rubrikákban így az empirikus mutatókból kialakított koncepciók kapnak helyet. Az egyes vízszintes sorokban csak olyan koncepciók szerepelnek, amelyek a sort záró, jobb szélső rubrikában szereplő kategóriához tartoznak. Az empirikus mutatók koncepciókká való átalakítása, majd pedig az egymással logikai és tematikus kapcsolatban álló koncepciók szerint kialakított kategóriák meghatározása a kutatók feladata volt.

3. táblázat. Az első generációs pedagógusok narratív identitásának egyesített koncepciói és kategóriái

Koncepciók (fogalmak)										Kategóriák
tanári példaképek mintakövetés	tanárság mint a család támogatója – kiemelkedési lehetőség	képzésükben meghatározó a szorgalom, a tanárok iránti állami igény	eredői: amatőr színjátszás, olvasás	intézményi stabilitás	kizökkenthetetlen köteleştudat a szakmával szemben	kontinuitás támogatása – pedagógusimásziák letéteményesei	szerezésebb, ha a tanár nem tanítja a gyereket			1. Kiemelkedés
gyerekek iránti ösztönös kötődés	gyerekközpontúság; sikerélmény biztosítása, világukba való behelyezkedés, de szigorral vegyülve	gyerekközpontúság; sikerélmény biztosítása, világukba való behelyezkedés, de szigorral vegyülve	szülői tanárokkal szembeni, egyre erősödő kritikája	tudásközvetítés és nevelés azonos súlya	életidegen közoktatás és a folyamatos számonkérés kritikája	filantróp viszonyulás – anyagi, lélektani és jogi			2. Gyermeki érdekek	
pedagógusi pálya általános tekintély- és érékvesztése – a tanárság mint a gúny tárgya	párhuzamos a szülői iránti tisztélet csökketésével	szülői tanárokkal szembeni, egyre erősödő kritikája	szülői tanárokkal szembeni, egyre erősödő kritikája	technikai eszközök fejlődésének ambivalenciája – életkörülmények javulása vs. élőszó hiánya, kapcsolatok kiüresedése	szlovák nyelvvel kapcsolatos nehézségek – a szlovák nyelv oktatásának kritikája			3. Értékvesztés		
magyarságuk meghatározó de nem „meilverő”	megmaradást célzó, tudatos magyar öntudatra nevelés – de nem „meilverő”	hagyományörző attitűd	politikától való távolmaradás	kardinális kultúrszervezeti tagság – Csemadok	kevésbé jelentős, de jelen van az SZMPSZ (pedagógusszövetség)			4. „Nemzetfenntartó elemek”		
nehéz elszakadás nyugdíjkor	továblépés a kreativitás kibontakoztatása által	továblépés a kreativitás kibontakoztatása által	következő családi generációk (szakmai) terelgetése							5. Hatás-gyakorlás

5.2. A második generáció

5.2.1. A második generáció narratívpedagógusidentitás-interjúinak kiértékelése

A második és harmadik generáció tagjaival készített interjúk tapasztalatainak hasonlóan részletes kiértékelésére nem térünk ki. Az alábbiakban csak azok közös eredményeit összegezzük, a kialakult kategóriák szerint rendezve az egyes koncepciókat. Az utóbbiak alapját adó empirikus mutatók szintje itt már nem kerül taglálásra.

1. *Családi meghatározottság:* A második generáció tagjai számára pedagógusszülők megkérdőjelezhetetlen ideálok, mintaemberek voltak, kiknek tevékenységét semmilyen kritikával nem illették. Tőlük és tanáraiktól egyaránt átvettek különböző értékeket, mindenekelőtt a szigort, az egyenességet és az emberségességet. A családjuk a pedagógusszakma iránti elköteleződésüket is megalapozta. Már gyerekként tanárosat játszottak, eleve „magukba szívták” a pálya szeretetét. A tanársággal kapcsolatos kérdések családon belüli megbeszélése ugyancsak fontos volt. Őket magukat éppúgy támogatta a család a pályára lépésben, ahogy ők is a gyerekeiket. A szakma megalapozóiként tekintenek a már fiatalon űzött különböző előadói tevékenységeikre, a színjátszásra, énekekre, táncrea, zenére. Vegyesen viszonyultak a maguk és szüleik kapcsolatához egyazon iskolai intézményben. Volt, aki tudatosan kerülte, más eleve nagyobb elvárásokat észlelt, de volt olyan is, aki kivételezést, ez utóbbi azonban a maga nagyobb elvárásait alapozta meg saját gyerekeivel szemben. Jellemző, hogy barátságai és szakmájuk összefonódott, olykor a családi szintig, házasságkötésig terjedően.

2. *Nevelő szakmaiság:* Szakmai alapvetésként a gerincességét, a következetességét, a segíteni akarást, a szeretetteljes viszonyt, az elfogadó környezet megteremtését, valamint a kreativitás minden szintű támogatását nevezték meg. A nevelés és tudásközvetítés skáláján mindannyian markánsan a nevelés primátusa mellett törtek lánzdzsát. Előtérbe került a gyerekek által hozott családi minták korrekciója is. A felmerülő problémákat az osztályközösségben igyekeztek megoldani, ahogy az útbaigazítást is így kívánták elérni. Ezek sikerének visszaigazolásaként élik meg, hogy egykori diákjaikkal a jelenig kapcsolatot ápolnak. A szakma iránti elkötelezettségük vagy a kezdetektől kikezdehetetlen volt, vagy fokozatosan, a kezdeti nehézségek, a bizonytalanság leküzdése után vált azzá. Az oktatásra hobbiként hivatkoztak, és a folyamatos önfejlesztés fontosságát is hangsúlyozták. A funkciókhoz fűződő viszonyuk ambivalens volt. Egyikük eleve kerülte, másikuk a megtapasztalásuk révén ódzkodott tőlük, míg a korábban funkciót be nem töltő számít közülük a leginkább ambiciózusnak.

3. *Szakmai kihívások és újító javaslatok:* Az interjúalanyok szerint nem a gyerekek változtak meg, hanem a szülők. Csökkent a felelősségtudatuk, nem foglalkoznak eleget a gyerekekkel (inkább önmagukkal), s a tudásmegszerzés mellett a nevelést is a tanárokra hárítják. Az egyik interjúalany mindezt a nagycsaládi szerkezet felbomlására és az általa betöltött (megosztott) funkciók hiányára vezeti vissza. Több intézményi módosí-

tási javaslatot is megfogalmaztak. Szó esett a pedagógusok védetté nyilvánításáról (magyarországi minta szerint), az iskolák önkormányzatiságának növeléséről, de az állam által biztosított útmutatások, segédanyagok hiányáról is. Ezenfelül igen túlzónak ítélték a pedagógusokkal szembeni állami és szülői elvárásokat. Kritikával illették azonban a pedagógustársadalmat is, mondván, az iskolán túl nem vállal kellő kulturális szerepet. Az online oktatásnak inkább csak a hátrányait látják, ami újabb, még súlyosabb akadályokat gördített a figyelemfenntartás elé.

4. *A magyar kultúra védnökei:* Mindannyian fontosnak nevezték a magyar kultúra ápolását, amit lehetőségeik szerint különféle kulturális rendezvények szervezésével vagy azokba való bekapcsolódással támogattak meg. Saját nemzeti öntudatuk kifejezhetetlennek nevezhető, a többséghez való viszonyulásuk azonban szélesebb skálán mozog. Volt, aki túlszárnyalni kívánta, más az alkalmazkodást hangsúlyozta, megint más az állami többletélvárásokra hivatkozott a többségi intézményekhez képest. Különféle kulturális frontokon igyekeztek szerepet vállalni. Ennek hangsúlyossága a kiterjedt lokálpatrióta tevékenységtől a szórakoztató zenélésig terjedt. Lehetőségeik szerint igyekeznek arra biztatni a szülőket, hogy magyar iskolába írássák a gyerekeiket, noha tapasztalják az e téren jelentkező folyamatos létszámcsökkenést. Egyikük a roma gyerekek nagy számára hivatkozott jelentős hátráltató tényezőként, minek folytán a magyar szülők inkább más iskolát választanak. Az egyes szervezetekhez fűződő viszonyuk ugyancsak kettősnek nevezhető. Leginkább a Csemadok fontosságát hangsúlyozták. Az egyik interjúalany aktívan politizál, ketten azonban következetesen távol tartották magukat a közélettől, s bár említették, de nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget az SZMPSZ-nek. A szlovák nyelv többüknek kihívást jelentett. Megítélésük szerint e probléma megoldásában kulcsszerep juthatna a nyelvoktatás módszertanváltásának, még gyerekkorban.

5.2.2. A második generáció adatainak táblázatos összegzése

4. táblázat. A második generációs pedagógusok narratív identitásának egyesített koncepciói és kategóriái

Koncepciók (fogalmak)					Kategóriák
szülők mint ideálok (teljesen kritikamentes)	tanáraitól átvett értékek: szigor, emberiségesség, egyenesség	a kontinuitást támogató többszintű családi motiváció (rá, és általa is), családi véleménymegosztás	eredők: elődöi tevékenységek (színjátszás, ének, tánc)	a szülő-gyerek kapcsolatának megítélése az oktatásban	1. Családi meghatározottság
alapvetés: gerincesség, következetesség, segíteni akarás, szeretetteljes viszony és elfogadó környezet, a kreativitás támogatása	a gyerekek által hozott családi minták korrekciója	közösségi problémakezelés, útbaigazítás (jelenig fennálló kapcsolat mint visszaigazolás)	a szakma iránti elkötelezettség (vagy kezdetektől, vagy fokozatosan)	oktatás mint hobbi, önfejlesztési törekvések	2. Nevelő szakmaiság
a gyerekek egyformák, a felelősségadata lett más – a tanárra hárítanak (nagycsaládi szerkezet felbomlása, annak hiánya)	pedagógus védetté tételének igénye	önkormányzatra váltás	túl sok az állami, bürokratikus elvárás	nem elég kultúrtevékenyek a pedagógusok	3. Szakmai kihívások és újító javaslatok
a magyar kultúra közvetítésének, ápolásának (megemlékezések) fontossága	kikezdetetlen magyar öntudat, a többséghez fűződő vegyes viszonytalansággal (túl számyalástól az alkalmazkodásig)	kulturális többoldaiúság (lokálpatriotizmustól a zenéig)	magyar iskolába való iratásra buzdít	szlovák nyelv mint kihívás – oktatását időben, életközeli módon kellene elkezdeni	4. A magyar kultúra védnökei

5.3. A harmadik generáció

5.3.1. A harmadik generáció narratívpedagógusidentitás-interjúinak kiértékelése

A fentebb már látott mintát követve jelen alfejezetben a pedagógusdinasztiák harmadik generációjával készített interjúink legfontosabb tapasztalataira, visszatérő, egymást erősítő eredményeire koncentrálunk, a kategóriák köré rendezve az egyes koncepciókat.

1. *Dinasztikus meghatározottság:* A családi minta nyomán az interjúalanyok már gyerekkoruktól tudatosan készültek a szakmára (a tanársággal kapcsolatos játékokat játszottak), és csak az egyiküknél jelentkezett zsigeri ellenállás a pedagógiával szemben. Utóbbit viszont az anya szigorának számlájára írhatjuk, amit az is erősít, hogy később az érintett interjúalany is sorsszerűnek nevezte pályaválasztását. Az otthoni környezetre (házi könyvtár, folyóiratok) és a szülei által is ösztönzött diáktevékenységekre (pl. szaválás) utólag éppúgy a szakma megalapozóiként tekintenek. Példaképeik általában a pedagógus felmenőik közül kerültek ki, amíg azonban a nagyszüleiket idealizálták, szüleiket esetenként már kritikával is illették, maximalizmusuk, különösen pedig a velük szembeni szigoruk miatt. Ennek ellenére ők is a mintaadóikká váltak, ahogy más tanáraik is. Amíg az egyetemiek közül viszont csak a követendőket emelték ki, az általános- és középiskolaiak közül olyanokat is, akik ellenpéldaként szolgáltak a számukra; akik gúnyolták, esetleg lenézték növendékeiket. A szakma átörökítésére önmaguk esetében még sorsszerűségként hivatkoztak, ám ez nem vált elvárássá saját gyerekeikkel szemben. A tanárság mellett lehetőségként felmerült pályáik igen széles skálán mozogtak, a rendőr-akadémiától a gyógyszerészetig terjedően. Ambivalens módon párhuzamosan volt jelen az életükben diáktársaik vádja, hogy szülei, illetve a többi tanár révén kivételezetteknek számítanak, miközben ők épphogy szülei nagyobb, olykor túlzó elvárásait tapasztalták. Mindezen élményeik markáns tanárstiztelő attitűdöt és megfelelési vágyat alakítottak ki bennük. A pedagógia több fronton is kapcsolatszervező erőként működött az életükben: családtagjaik, szerelmeik, barátaik is nagyarányban a szakmából kerültek ki.

2. *Szakmaiság:* Interjúalanyaink a legalapvetőbb pedagógiai értékeként az emberiségre, korrektségre, nyitottságra, a személyes horizontok bevonására, valamint a rugalmasságra hivatkoztak. Utóbbira azért is nagy szükség van, mert a mai gyermekek érdeklődését sokkal nehezebb felkelteni. Ugyanilyen fontosnak tartják azonban a fegyelmet is, amire a tiszteletkivívás fontos eszközeként tekintenek. Az elméleti tudás átadása mellett kulcsfontosságúnak tartják a gyakorlati dimenziót, valamint a diákok egyéniségének kibontakoztatását. A tudásközvetítés viszonylatában a nevelés elsőbbsége mellett foglaltak állást, melyre hatványozott szükség van „rohanó, számítógépes világunkban”. Hangsúlyozták, hogy minden gyermeket egyenlőként kell kezelni, és törekedni kell az összehasonlítások elkerülésére, hiszen mindenki más-más személyes háttérrel bír, más-más traumát hordozhat. A pálya iránti elköteleződésük egyik fontos elemeként tartják számon a diákoktól származó visszaigazolásokat. A nehézségek ellenére mind elkötele-

zettek szakmájuk és szakjuk iránt is, és nem gondolkodtak elhagyásán. Interjúikból a karrierizmus teljes hiánya tűnik ki; nem törekednek magasabb pozíciókra.

3. *Iskolakritika:* Több fronton is kritikával illették az iskolákat mint munkaadó intézményeket. Megítélésük szerint nagy hiba, hogy az iskola sokszor nem az alkalmazottai, tehát a tanárok mellett áll ki, hanem a szülők követeléseire, vádjaihoz idomul, elkerülendő diákjai számának csökkenését. Egy jól működő iskola alapját szerintük az összetartó tanári közösség adja, amihez alapvető fontosságúnak tartják a rendszeres közösség-építést és az ösztönözést. A felsőoktatási intézményeket arra ösztönöznék, hogy fektessenek nagyobb hangsúlyt az egyes oktatási szintekhez és iskolatípusokhoz köthető, nagyban eltérő módszertanok megismertetésére. Erre továbbképzések formájában például nekik is szükségük volna. Mind kritikával illették a szlovák nyelv oktatásának mikéntjét, s javasolták annak idegen nyelvként való tanítását, amit szerintük a kommunikációra, nem pedig az információátadásra kellene kiélezni. Bevallásuk szerint nekik maguknak is – a szlovákiai magyarság tetemes részéhez hasonlóan – vannak bizonyos nyelvi nehézségeik a szlovák nyelvhasználat terén. A magyar nyelv kapcsán az olvasásfejlesztés szükségességét hangsúlyozták, tekintettel a gyerekek gyenge szövegértő képességére. Minden interjúalany beszélt az online oktatás tapasztalatairól is, de kizárólag negatív előjellel. A lankadó figyelmet, fokozott érdektelenséget, a személytelenséget, valamint a különböző családi hátterek láthatóvá válását nevezték meg negatívumokként.

4. *Tekintélyvesztés:* Munkájukban a tanári pozíció általános értékvesztését tapasztalják (mivel a szülő sem tiszteli a tanárt, úgy nem tiszteli a gyerek sem). Többször is hivatkoztak a tanárok kiszolgáltatottságára a szülőkkel szemben, akik egyre gyakrabban mint számonkérők lépnek fel. Megítélésük szerint a gyermek előtérbe került jogai mára nem az eredeti célhoz, a tanárokkal szembeni kiszolgáltatottságának felszámolásához járulnak hozzá, hanem a ló túloldalára esve immár kötelességeinek elodázását is lehetővé teszik. Ők diákként azt a tanárt tisztelték leginkább, aki a gyereket is tisztelte. Mára ez azonban kevésnek számít, és a diákok sokszor minden tanári jó szándék ellenére visszaélnék a helyzetükkel, érinthetlenségükkel.

5. *Magyarságvállalás:* Nemzeti identitásukra mind magától értetődő attribútumukként tekintenek, a magyarságtudat erősítését, őseink kultúrájának és nyelvének ápolását pedig alapvető pedagógiai célnak tartják. Véleményük szerint ehhez jó alkalmat biztosítanak a különféle pályázati felhívások, versenyek, ahol szívesen szerepelnek diákjaikkal. Kisebbségiként automatikus volt számukra, hogy képzésük minden szintjét az anyanyelvükön végezzék, és tanítani is kizárólag ilyen nyelvű intézményben kívánnak. E téren való elköteleződésükhöz egyetemi képzésük is nagyban hozzájárult. Magyarságuk vállalása azonban nem jár együtt nacionalizmussal, a sovinizmust pedig mind elítélik. Kritikával illették viszont a magyar gyerekek szlovák iskolába való íratását. Mind távol tartották magukat a politikától, a Csemadokban sem vállaltak szerepet, s a pedagógussszövetségnek is csak egyikük volt tagja, ami az utóbbi szervezetek háttérbeszorulásáról tanúskodik. A lokálpatrióta tevékenység ugyancsak kevésbé jellemzi őket, nyomai legfeljebb szakdolgozataik témáiban fedezhetők föl.

5.3.2. A harmadik generáció adatainak táblázatos összegzése

5. táblázat. A harmadik generációs pedagógusok narratív identitásának egyesített koncepciói és kategóriái

Koncepciók (fogalmak)										Kategóriák
a tanárság mint játék, az otthoni környezet és a diákkori tevékenységek mint szakmai alapozók	pedagógus felmenők és tanáraik mint példaképek – nagyszülők és egyetemi tanárok idealizálva, szülők, valamint általános- és középiskolai tanárok akár kritikával illetve	kontinuum – esetükben sorsszerűség, de nem válik elvárássá	kivételzés vádja diáktársaik felől	szüleiik nagy elvárásai	tanártszrelő attitűd és megfelelési vágy	a pedagógia mint kapcsolatszervező skálája	alternatív pályák széles skálája	1. Dinasztiikus meghatározottság		
alapértékek: emberség, korrektség, nyitottság, személyesség, rugalmasság	az érdeklődés felkeltésének nehézségei	a gyakorlati tudás és az egyéniségfejlesztés fontossága	tudásátadás helyett a nevelés a fókuszban	a gyerekek egyenlősége, az összehasonlítások kerülése	a visszalga zolások fontossága	a szakma iránti elköteleződés	a karrierizmus hiánya	2. Szakmaiság		
az iskola nem áll ki kellőképp a tanárai mellett	az összetartó, őszinte tanári kar mint intézményi alap	az eltérő iskolatípusokhoz illeszkedő módszertanok iránti igény	a gyermek jogainak túlhangsúlyozása mint a kötelességek elodázásának alapja	a szlovák nyelv oktatásának kritikája	a diákok gyenge szöveggértő képessége	az online oktatási forma mint hátrány		3. Iskola-kritika		
a tanári pozíció általános értékesítése	a tanár kiszolgáltatottsága a szülők felé	sovínizmusellenesség	a magyar gyerekek szlovák iskolába iratásának kritikája	lokálpatriotizmus háttérbe – legfeljebb szakdolgozatok	depolitizáltság	a diáktisztelő hozzáállás mára kevés		4. Tekintélyvesztés		
magyaráguk meghatározó fundamentum	anyanyelvű tanulásuk és tanító tevékenységük alapvetés	a magyarságápolás mint fontos pedagógiai cél				Csemadok háttérbe	SZMPSZ jelen, de kevésbé jelentős	5. Magyarságvállalás		

6. Pedagógusgenerációk tapasztalatainak hasonlóságai és eltérései

A narratívpedagógusidentitás-interjúk alapján felállított generációs koncepciók és kategóriák bemutatása a fentiekben tehát megtörtént. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ezen eredményeket egymás mellett olvasva kiértékeljük közös és egyszersmind eltérő tapasztalataikat is. Ekként a teljes szlovákiai magyar pedagógusközösség alapvető identitástényezőire nyílik rálátásunk. Az eredményeinket tematikus összefüggéseik szerint rendezve közöljük. A témaköröket az egymással együtt rezonáló kategóriák alapján alakítottuk ki, s mindegyik önálló alfejezetet képez. Ezek a kategóriák eredendően az egyes generációkhoz tartozó táblázatok jobb szélső oszlopát alkották. Összeolvasásuk/kiértékelésük a Grounded Theory alapvetése szerint a kutatók feladata. Az alább olvasható eredmények gyakorlatilag a kutatási kérdésekre adott mélyreható válaszok is egyben.

6.1. Dinasztikus mintázatok

Kiemelkedés és stagnálás: Interjúalanyaink a tanári szakmát csak az első generáció esetében értelmezik a társadalmi kiemelkedés útjaként, amit a tanárok iránti állami igény, később a tanintézmények szavatolta stabil munkahelyek, általában pedig a pedagógusokkal szembeni köztiszttelet erősítenek meg. A többi generáció esetében a pályán maradás inkább az ismert ösvényeken való biztonságos továbbhaladásként, stagnálásként értelmeződik, aminek viszont egyre negatívabb tónust kölcsönöz a társadalmi és anyagi megbecsülés csökkenése.

Kontinuum: Noha az első generációs pedagógusok szülei még más szakmát képviseltek, maradéktalanul támogatták interjúalanyaink pedagógusi pályára lépését, amiben a társadalmi kiemelkedés lehetőségét látták. Az első generációsok tudatos dinasztiaalapítók: markánsan támogatták a következő családi nemzedékek pályára lépését, s nem volt ez másként a második generáció tagjainak esetében sem. A harmadik generáció tagjai önmaguk kapcsán sorsszerűségként tekintenek a pedagógusi pályára, ám annak átörökítése nem válik a céljukká.

Mintakövetés és kritika: Az első generáció tagjainak példaadói mindenekelőtt a saját tanáraik voltak, akik mellé a második generációnál már megkérdőjelezhetetlen ideákként csatlakoztak a pedagógusszülők. Izgalmas változás mutatkozik a harmadik generációnál, amely tisztelettel adózik a jó emléké tanárok előtt, idealizálja a nagyszülő pedagógusokat, de a legkritikusabb is, mindenekelőtt saját, nem jó emléké tanáraival és pedagógus szüleivel, azok túlzó szigorával és elvárásaival szemben.

Szülő és gyermek, tanár és diák: Az első generáció interjúalanyai igyekeztek elkerülni, hogy a saját gyerekeiket tanítsák. A második generáció tagjainál vegyes eredmény mutatkozott. Volt, aki kerülte, más eleve kivételezést tapasztalt, megint más fokozott elvárásokat a szülei felől. A harmadik generációnál már állandósult tapasztalat a kivételezés vádja a diáktársak felől, de a szülők túlzó elvárásai is, amit kritikával illetnek.

Kapcsolatszervező pedagógia: általános tapasztalat, hogy a pedagóguslét az interjúalanyoknál a baráti társaságok alakításán túl a családi kapcsolatok (ki)alakításáig terjedt.

Eredők: Mindhárom generáció tagjai különféle fiatalkori előadói tevékenységekre hivatkoznak a tanárság megalapozóiként, pl. az amatőr színjátszásra, énekre, zenére, táncra, szavalásra. Az első generáció tagjait ráadásul a kreatív tevékenységek segítettek túl a nyugdíjba vonulás nehézségein. A második és harmadik generációnál az otthoni, pedagógiához és kultúrához kötődő környezet is meghatározó volt. Már gyerekként találkoztak a szüleik által közvetített tanári mintákkal, részt vettek a szüleik foglalkozásain, játék közben pedig gyakran a tanár szerepét öltötték magukra.

6.2. Szakmai alapvetés

Tudásközvetítés és nevelés: Az első generáció a kettőt még azonos súllyal említi, a második és harmadik generáció tagjai azonban már egyértelműen a nevelést, a személyiségfejlesztést állítják előtérbe. Utóbbi összefonódik az otthonról hozott, általuk hiányosnak ítélt viselkedési minták korrekciójával, és a szülők viszonyulásának lentebb taglalt kritikájával is.

Gyerekközpontúság: A gyermekek iránti érzékenység természetes összekötője a három generációnak. Az első generáció esetében ez egyfajta filantróp támogatással egészül ki, a második és harmadik generáció interjúalanyainál a gyerekek egyenlőségének hangsúlyozása lesz fontos, míg a harmadik generáció a gyermekek összehasonlításának kerülését is lényegesnek tartja, az egyre markánsabbá váló szociális különbségek okán.

Pedagógiai alapvetések: Amíg az első generáció tagjai saját bevallásuk szerint a gyerekek sikerélményének biztosítására, valamint a világukba való behelyezkedésre fókuszáltak, mindezt szigorral ellenpontozva, a második generáció esetében a következetesség és gerinceség váltak alapvetéssé, az elfogadó környezet kialakításával s a kreativitás támogatásával kiegészülve. A harmadik generáció az emberségességet és a korrekt viselkedést állította előtérbe, amit rugalmassággal, nyitottsággal és személyességgel egészített ki, mely utóbbira a gyerekek megszólításának egyik legeredményesebb módjaként hivatkozott.

Szakmai elkötelezettség: Az alább taglalt nehézségek ellenére mindhárom generáció képviselőit jellemezi a pedagógiai pálya iránti elkötelezettség, ami vagy a pályára lépés kezdeteitől, vagy az első évek nehézségeinek leküzdése, a behelyezkedés után vált kizökkenhetetlenné. A második generáció tagjai a tanításra és az önfejlesztésre egyaránt hobbiként hivatkoztak; a munka leginkább az ő esetükben értelmeződött szenvedélyként.

Visszaigazolások: Különösen a második és harmadik generáció tagjai említették a diákok visszaigazolásának fontosságát, ösztönzőként, fokmérőként hivatkozva rájuk a munkájuk sikerességét illetően.

Funkciók: A három közül az első generáció tagjainak vezetői pozíciókhoz fűződő viszonya tekinthető a leginkább pozitívnak. A második generáció már ambivalens, a pozíciókat korábban betöltők csömöre vegyesen van jelen a funkciók betöltésére törekvő, ám azokat korábban még be nem töltők lelkesedésével. A harmadik generáció esetében a karrierizmus hiánya érhető tetten. A pedagógiai munka náluk kellő energiát emészt fel ahhoz, hogy (aktuálisan) ne tekintsenek annak határain túlra.

6.3. Kritikai horizontok

A pálya értékvesztése: Mindhárom generáció reflektált a tanári szerepkör általános tekintély- és értékvesztésére. Jóllehet az első generáció mindezt nem annyira a saját, mint inkább a rá következő generációk tapasztalataira alapozta, de már közöttük is volt olyan, aki a tanárságról mint gúnynak kitett pályáról beszélt, egyebek között az anyagi meg nem becsülés okán. A második generáció ugyanennek viszonylatában nehezményezte a pályát terhelő túlzó bürokratikus követelményeket, a tisztelet visszaszerzése kapcsán pedig a pedagógusok védett státuszának magyarországi minta szerint való bevezetése is felmerült, aminek értelmében a tanár zaklatása, a vele szembeni erőszak fokozottan büntetendő. Utaltak azonban arra is, hogy a tanárok markánsabb kulturális tevékenysége éppúgy hozzájárulhatna tekintélyük visszaszerzéséhez. A pozícióvesztésre legnagyobb arányban és intenzitással a harmadik generáció reagált. „Hát most sajnos már nem olyan jó. Szerintem már nincs az a tisztelet [...]. Lehet, hogy még akad az a pár tanár, akit még valamiért tudnak ebben az időben, meg ebben a világban is tisztelni, de azt nagyon ki kell érdemelni.” (HS) Megítélésük szerint az iskolák a diákok után járó fejpénz megtartása okán nem állnak ki kellőképp a tanáraik mellett. Úgy vélik, a diákok jogainak túlhangsúlyozása a kötelezettségeik elodázásához vezet; ezt a második generáció tagjai is említették. A harmadik generáció szerint a diákok iránti korrektség mára kevés a tisztelet kivívásához. Utóbbi legfeljebb a fegyelem által érhető el, bár az annak eléréséhez használható eszközök igen szűkösek. A negatív értékelés mára például sok esetben a „menőség” fokmérője, nem pedig fenyegető erő.

A szülői hozzáállás kritikája: Az első generáció tagjai szerint a tanárokkal szembeni tisztelet csökkenése a gyerekek szülei iránti tiszteletének csökkenésével arányos. Noha a maguk gyerekei fölött is sok esetben elveszítik a kontrollt, a szülők az esetleges hiányosságokat a tanárokon kérik számon, és egyre erősödő kritikával fordulnak feléjük. A második generáció tagjai jószerével ugyanezt állítják, mondván, a szülők felelősségtudata lett más, nem a gyerekek. Noha a tanárra hárítanak, ők nem rakják le a nevelés megfelelő alapjait, a gyerekeik helyett pedig inkább magukkal törődnek. A harmadik generáció már egyértelműen arról tudósít, hogy a tanárok teljesen kiszolgáltatottak a szülőknek, vádjaiknak, elvárásaiknak.

Az oktatás hiányosságai: Az egyes generációk, különösen pedig a harmadik, a gyakorlati tudásszerzés fontosságát hangsúlyozták, az iskola követelményrendszerét

inkább jellemző elméleti elvárásokkal szemben. Ugyancsak ők említették azt is, hogy egyre nehezebb felkelteni a gyerekek érdeklődését. Az online felületek mediális dömpingjével az iskola által kínált ingerek nehezen tudják felvenni a versenyt, amit az elméleti beállítottság tovább súlyosbít. Többen említették a diákok egyre gyengébb szövegértő képességét is.

A szlovák nyelv mint kihívás: Noha az előző pont elemeként is taglalható volna, hiszen minden generáció kitért a szlovák oktatásának vakfoltjaira, arra, hogy már régen idegen nyelvként volna szükséges oktatni, az angol tanítása ugyanis sokkal nagyobb sikereket ér el a szlovákiai magyar iskolákban, mint a szlováké.² Több interjúalany utalt saját nehézségeire is az államnyelvvél kapcsolatban. Ebből pedig a szlovák tanításának immár többgenerációs hiátusai tűnnek ki. Pozitív eredményként hivatkozhatunk arra, hogy a szlovák idegen nyelvként való oktatása kutatásunk ideje alatt jogi háttérrel nyert, de módszertani kidolgozása a gyakorlatban még sok esetben várat magára.

Online oktatás: Jószerevével minden generáció csak negatívumokat sorakoztatott fel az online oktatással kapcsolatban. A személyesség és a figyelem hiánya, fenntartásának nehézségei éppúgy felmerültek, amiként a szociális hátterekbe való betekintés is problémaként tűnt fel, hiszen ezáltal még hangsúlyosabbá válhatott a diákok eltérő anyagi háttérének megtapasztalása.

Intézményi hiányosságok és javaslatok: Minden generáció említette, hogy az egyes iskolatípusokhoz illeszkedő, más-más mélységben és módszertannal megírt tankönyvekre, segédanyagokra, pontosabb útmutatásra volna szükség az oktatás minőségének javításához, ami természetesen a tanárookra nehezedő terheket is enyhítené. Különösen a harmadik generáció említette a tanári kar őszinte, összetartó munkájának fontosságát, egymás erősítését, valamint azt, hogy az iskolának intézményileg is a tanárai, nem pedig a szülők mellett kellene kiállnia. A második generáció képviselői részéről felmerült az iskolák önkormányzatiságának gondolata is.

6.4. Nemzeti identitás és kultúra

Meghatározó magyarság: Saját nemzeti identitására minden interjúalany mint alapvető, meghatározó fundamentumra hivatkozott, a legmarkánsabb nemzeti felhangokkal azonban az első és főként a második generáció tagjai éltek. Náluk a magyar nemzeti

² Az 1989-es rendszerváltás óta a szlovák nyelv a magyar nyelvű iskolákban ugyanazon kritériumok szerint van oktatva, mint a szlovák iskolákban. Az archaikus szlovák szövegek, klasszikus irodalmi alkotások és az emelt szintű nyelvtan oktatása azonban a magyar diákoknak fokozott problémát jelent, hiszen iskolába lépéskor sokan közülük minimumszinten bírnák csak a szlovákot. A nyelv- és irodalomoktatás elméleti fókusza a gyakorlatival szemben pedig tovább hátráthatja a felzárkózást.

öntudat kikezdehetetlensége a többségi nemzethez fűződő ambivalens viszsonnyal tár-sult, annak túlszárnyalásától a hozzá való alkalmazkodásig terjedően. A harmadik generáció ugyancsak identitásának magától értetődő rétegeként hivatkozott a magyarságára, ezekben az interjúkban a nemzeti beállítottság azonban korántsem volt olyan hangsúlyos, mint az első két generációnál, és a tolerancia, valamint a sovinizmuselle-nesség felhangjaival gazdagodott.

Magyarságra nevelés: Az első generáció tudatosan megmaradást célzó, a magyar öntudatra nevelést előtérbe állító pedagógiát működtetett, amit a második generáció még tovább erősített, az ősi és újabb magyar kultúra elemeivel egyaránt dolgozva. Számukra a nemzeti megemlékezések a magyarság kifejezésének fontos fórumait jelentették, és aktívan részt vállaltak megszervezésükben. A harmadik generáció tagjai számára egyértelmű volt, hogy magyar iskolát végezzenek és magyar iskolában is tanít-sanak, s éppúgy fontosnak tartják a nemzeti ünnepekre való megemlékezést, de korántsem annyi fronton, olyan nagy hangsúllyal, mint a második generáció.

Magyar gyerekek magyar iskolába: Mindhárom generáció tagjai hathatósan kiállnak a magyar gyerekek magyar iskolába való íratása mellett, lehetőségeik szerint pedig erre biztatják a szülőket is.

Devalválódó hagyományápolás: A népi hagyományok ápolása, a lokálpatriotizmus, a népművészeti előadások szervezése, illetve az azokba való aktív bekapcsolódás ugyancsak az első két generáció sajátja, a harmadiknál már háttérbe szorul, külön-
sebben fel sem merül. A lokálpatriotizmus nyomai itt legfeljebb a képzés idejére vissza-nyúló szakdolgozati és szemináriumi témákban tűnnek fel.

Devalválódó Csemadok: A Csemadok kulturális szervezethez való viszonyulás a hagyományokhoz való viszonyulással párhuzamosan alakul. Az első és a második gene-ráció tagjai a (szlovákiai) magyar kultúra kardinális, közösségszervező, megkerülhetet-len intézményeként hivatkoztak a Csemadokra, melynek aktív szereplői is voltak. A har-madik generáció beszámolóiban azonban a szervezet jelentőségének csökkenéséről tudó-sítanak, s az interjúalanyok nem is vettek részt munkájában.

Jelképes SZMPSZ: A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége minden gene-rációnál jelen volt, ám akik a tagjai is voltak, inkább csak jelképes tagságról beszéltek. A szervezet egyik generációnál sem töltött be hasonlóan jelentős funkciót, mint a Csemadok.

Depolitizáltság: A politikától való távolmaradás jószerével mindhárom generációra érvényes. Az első generáció esetében a tudatos távolmaradás érvényesül, a harmadik generációnál az érdektelenség kerül előtérbe, s noha a második generáció tagjai közül az egyik interjúalany aktívan politizált, generációs társai ugyanolyan határozottan távolt tartották magukat a politikától. Az első generáció esetében mindez a múlt rendszer sajátosságaival, hallgatólagos kritikájával magyarázható, a második generációnál azonban a politika megosztó jellege lesz a távolmaradás fő oka.

7. Összegzés – Avagy a szlovákiai magyar narratív pedagógusidentitás sajátosságai

Jelen kutatás a szlovákiai magyar pedagógusok narratív identitásának vizsgálatára vállalkozott. A közösség demográfiai sajátosságainak bemutatását követően a narratív identitás elemzésének potenciális lehetőségeit összegeztük (Bruner, Gergen és Gergen, McAdams, valamint Pataki), melyek fókuszpontjai a mi interjúkérdéseink alapját is adták. Részletesen taglaltuk Glaser és Strauss Grounded Theory módszerét, amely mélyreható, kvalitatív szövegvizsgálatként írható le, és a mi vizsgálatunk alapvetése is volt.

Kutatásunk során kilenc mélyinterjú készítettünk Dél-Szlovákia különböző régióiból származó pedagógusokkal. Interjúalanyaink közt hét nő és két férfi szerepelt, jobbra igazodva a szlovákiai magyar pedagógustársadalom nemi eloszlásához. Öt interjú hanganyag, négy pedig a koronavírus okán bevezetett óvintézkedések miatt írott formában készült. Kutatásunk különlegessége, hogy az interjúalanyok kivétel nélkül pedagógusdinasztiákból kerültek ki. Olyan családokból tehát, ahol legalább háromgenerációnyi pedagógus követte egymást. A kilenc közül az első, a második és a harmadik generációhoz egyaránt három-három fő tartozott. A mélyinterjúk vizsgálata által ilyenformán nem pusztán egyének életútjára nyílt rálátásunk, hanem az egyes generációkon belüli, valamint az azok közti tapasztalatok hasonlóságaira, különbségeire is rátapíntunk.

Munkánk negyedik fejezetében a vizsgálat menetébe kínáltunk bepillantást. Egy interjú a Grounded Theory piramisszerű, hierarchikus módszere mentén, részletekbe menően elemeztünk. Ezen a szakaszon bemutattuk azt is, hogy az egyes interjúk empirikus mutatóiból (adatok) miként alakulnak ki azok fölrendelt koncepciói (fogalmak), végül pedig, hogy a koncepciók hogyan állnak össze kategóriákká (fogalomcsoportok, témakörök). A szakaszt az adott interjúból származó idézetekkel gazdagítottuk, eredményeit pedig egy táblázatban is összegeztük.

Az ötödik fejezetben a generációké volt a főszerep. Elsőként részletesen taglaltuk az első generációs pedagógusok interjúinak eredményeit, betekintést nyújtva a közös tapasztalatok kinyerésének mikéntjébe. A második és harmadik generáció esetében ezt a fajta, még interjúidézetekkel tarkított, mélyreható bemutatást már mellőztük, és az egyes generációk kategóriái alá rendezve taglaltuk azok legfontosabb koncepcióit. Mindegyik generáció eredményei külön-külön táblázatokban is megtekinthetők.

A hatodik fejezetben a kategóriák által kialakított témakörök mentén egymás viszonylatában vizsgáltuk a generációk eredményeit, előtérbe állítva azok hasonlóságait és különbségeit.

Kutatási kérdéseink közül az elsőre, ami a szlovákiai magyar pedagógusok narratív identitásának kulcselemire, s a harmadikra, amely az egyes pedagógusgenerációk

egymásra hatására s identitáskülönbségeire kérdezett rá, a hatodik fejezetünk tapasztalatinak tükrében a következő válaszokat adhatjuk:

Amíg az első pedagógusgeneráció kiemelkedési lehetőségként tekintett a tanári pályára, a többi inkább mint a szülők révén ismert, biztonságos ösvényre lépett rá. Az első két generáció nagyban támogatta a szakma átörökítését, a harmadik számára ez azonban már nem bír prioritással. Az első generációnak a kedvelt tanárok, a másodiknak az ideává magasztosult szülők szolgáltak példaként, a harmadik már a szüleivel szemben is kritikát fogalmazott meg. A tudásközvetítést és nevelést csak az első generáció tartotta azonos fontosságúnak, a másik kettőnél egyértelműen a nevelés került előtérbe. A gyerekközpontúság generációk fölötti tapasztalat, alapvető stratégiaként tűnik fel azonban a szigor (első generáció), a következetesség és a kreativitástámogatás (második generáció), valamint az emberség, a rugalmasság és a személyesség is (harmadik generáció). A tanári pálya értékvesztésével mindhárom generáció szembe-sült, mégis a harmadik számára jelenti a legégetőbb problémát. Ennek kulcsösszetevőjeként a szülők megváltozott viszonyulását hangsúlyozták, akik bár maguk is becsmérelnek a tanárokat, gyerekeik nevelését mégis tőlük várják el. A bajt csak tetézi, hogy a fejpénz megtartása miatt sokszor az iskola sem a tanárai mellett áll ki velük szemben.

A második kutatási kérdésünk a kisebbségi identitás tanítási stratégiaként való megjelenésére kérdezett rá. Ennek kapcsán elmondható, hogy mindhárom generáció tagjai alapvető identitásrétegüként tekintenek a magyarságukra, ahogy a magyar öntudatra nevelést is fontosnak tartják. Ennek elemeit számos tanítási óra anyagába igyekeznek integrálni. Az első és különösen a második generáció nemzeti beállítottságához képest a harmadik esetében e vonatkozások sokkal kevésbé uralják az egyes narratívákat.

Az elemzett interjúk tapasztalatai azt igazolják, hogy a szakmai, dinasztikus, nemzeti, kisebbségi és regionális identitás szoros, szinte elválaszthatatlan egységet alkot a szlovákiai magyar pedagógusok első két vizsgált generációjánál. Tendenciózus változások figyelhetők meg azonban a harmadik, legfiatalabb generáció esetében, ahol gyakorlatilag az összes elemezett identitásréteg devalválódáson esett át. A legkisebb problémát a dinasztikus vonal gyengülése jelenti, a nemzeti, kisebbségi és regionális identitás háttérbeszorulása pedig az asszimilációs folyamatokkal látszik együtt rezonálni. Intézményi szinten megerősíthető volna azonban a szakmai identitás, hiszen a pálya anyagi, törvényi megszilárdítása áttételesen a társadalmi megbecsülés felerősítéséhez is hozzájárulhatna.

A kutatásunk során készített és vizsgált szlovákiai magyar narratívpedagógusidentitás-interjúk egy kisebbségi közösség kulturális szempontból meghatározó szakmájára és művelőinek tapasztalataira engednek rálátást. A tanárok e három generációja a helyi magyarság több mint három generációja fölött örökölt és öröklik. Ezért is fontos, hogy fokozott figyelmet fordítsunk azokra a problémákra, melyekre a fent elemzett

interjúk (is) felhívják a figyelmet, hiszen azok nem pusztán a tanárok, hanem az egész közösség kihívásai, és mindannyiunk érdeke, hogy megoldást találjunk rájuk.

Felhasznált irodalom

Baka, Patrik–Strédl, Terézia–Horváth, Kinga–Huszár, Zsuzsanna–Nagy, Melinda–Tóth, Péter–Németh, András 2023. Exploring the Narrative Identity of Hungarian Teachers In Slovakia. *Pedagogika – Pedagogy. Bulgarian Journal of Educational Research and Practice*, 95. Volt. 9. Issue. 1167–1184. p.

PATRIK BAKA L. – TERÉZIA STRÉDL – KINGA HORVÁTH – ZSUZSANNA HUSZÁR – MELINDA NAGY
– PÉTER TÓTH – ANDRÁS NÉMETH

EXPLORING TEACHERS' NARRATIVE IDENTITY IN A HUNGARIAN CONTEXT IN SLOVAKIA – 2.

The focus of this thesis is to investigate the narrative identity of Hungarian teachers in Slovakia and to identify their identity factors. In the first section of the paper, we present the demographic and pedagogical characteristics of the Hungarian minority in Slovakia. In the following, we discuss the concept of narrative identity and its research possibilities, with a special emphasis on the Grounded Theory method, on which our study is based. Then we present the specificities and focal points of our research, as well as the group of our interviewees, which consisted of teachers from different regions of southern Slovakia. A particularity of our research is that the interviewees were all from pedagogue dynasties. In other words, from families where at least three generations of teachers succeeded each other. The in-depth interviews therefore provide insights not only into the life histories of individuals, but also into the similarities and differences of experiences within and between generations. In the second half of the paper, we will analyse in detail the common lessons from the in-depth interviews, which we will group into categories according to the Grounded Theory methodology and interpret them according to the concepts (key terms). The four categories we have identified are 'dynastic patterns', 'professional grounding', 'critical horizons' and 'national identity and culture'. For reasons of space, this paper is published in two parts. The first part is available in the previous issue of this publication.

SEBŐK SZILÁRD

Négy évtized az egyetemen Lanstyák István nyelvész jubileumára

Lanstyák István idén júliusban töltötte be 65. életévét. Az évforduló ugyan nem tartozik a legkerekebbek közé, mégis talán az egyik legkülönlegesebb a Tanár úr életében, mivel ugyanebben a nyári időszakban vonult nyugdíjba, és fejezte be 38 éves egyetemi tanári munkásságát a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Kollégái augusztus 27-én köszöntek el tőle, a kar dékánja pedig egy emlékérem átadásával mondott köszönetet oktatói és kutatói tevékenységéért, mellyel nagyban hozzájárult a tanszék, a kar és az egyetem tudományos színvonalának emeléséhez.

Tizenhét éves ismeretségünk alapján azonban tudom, hogy a Tanár úr nem szeret, ha olyan „zengzetes” szavakkal beszélnek róla és tevékenységéről, mint az utóbbiak, vagy ha professzor urazzák, ezért az iránta érzett tiszteletből, és mert születésnapja is volt, nem hozom őt ilyen helyzetbe, és kissé közvetlenebbül köszöntöm, mint ahogy azt talán az efféle írások műfaja megkívná.

Lanstyák István nevével még azelőtt találkoztam, hogy beiratkoztam volna az egyetemre. Egy akkori hallgató mesélt róla, hogy a tanár úr óráival majd vigyázzak, mert nagyon fel kell rájuk készülni. Az egyetemre kerülve beláttam, igaza volt. A hangtan, vagy ahogy kissé pontatlanabban nevezték, „a fonetika” volt az az óra, amelyre a legtöbbet készültünk, és amelyből a vizsgaidőszak végére talán a legtöbbet tudtunk. Voltak, akik éppen ezen az órán tudatosították, hogy az egyetem nem a középiskolai évek elnyújtását jelenti, és feltették maguknak a kérdést, megvan-e bennük a kellő elszántság ahhoz, hogy sok munkával a magyar nyelv szakértőivé váljanak. Mikor az egyetemre kerültem, a Tanár úr már – ahogy bizalmasan mondani szokás – „legenda” volt a tanárok között. És ez alatt egy olyan jelentős tanárszemélyiséget kell érteni, akinek a híre megelőzi az első fonetikaórát. Ez, mint utaltam rá, az én esetemben is így történt. Bár akkor még nem tudtam, és csak a diákéveim során kezdtem tudatosítani, hogy aki tanít bennünket, az nemcsak tanárszemélyiség, hanem a szakmán belül is „legenda” – ezúttal egyfajta 'sztárnyelvész' jelentésben –, minimum az országhatáron átívelő magyar nyelvészközösség berkeiben, de a szlovák és cseh szociolingvisták

között is. Nem véletlenül. Olyan folyamatok elindítása vagy jelentős továbblendítése kapcsolódik a nevéhez, amelyek – most már kellő időtávlatból kijelenthetjük – a magyar szociolingvisztika alakulását döntően befolyásolták. Nem csak nálunk, Magyarországon is.

Az első, és máig meghatározó felismerése már a '90-es évek elején napvilágra került: az akkor még egyeduralkodónak számító szlovákiai és magyarországi nyelvvelőőknek (akik egyébként sokszor tekintélyes nyelvészek is voltak) tudtára adta, hogy a beszélők állandó javítgatása, hibáztatása, egyes nyelvhasználati jelenségek pellengérré állítása nem vezet sehová, sőt kifejezetten káros, ezért szemléletváltásra van szükség. A rá jellemző jóakarással kimondta: el kell fogadnunk azt, ahogy az itteni magyarok beszélnek, és beszédmódjukat helyi sajátosságként, nem pedig hibaként kell értelmezni. Azt kell megnézni, hogy nyelvészként mit tehetünk azért, hogy a szlovákiai, de más határon túli magyarok is jól érezzék magukat, mikor magyarul beszélnek. Felismerte: ha nem így járunk el, akkor majd szívesebben választják a szlovákok, amelynek amúgy is a standard változatát tanulják meg, vagy ha mégsem, akkor a nyelvi önbizalmukat vesszük el. Az eredmény mindkét esetben egyforma, amit egy jó adag iróniával úgy foglalthatnánk össze, hogy megvédtük „a” nyelvet a saját beszélőitől. Lanstyák István feltette a kérdést, vajon tényleg ez lenne-e a cél. Vagy: inkább segítségük bővíteni a szlovákiai magyar beszélők nyelvi repertoárját, hogy Magyarországon se érje őket meglepetés, és ne okozzunk nekik büntudatot vagy kisebbségi érzést azért, mert egy a standardtól eltérő nyelvváltozatot beszélnek! Ez a '90-es évek elején nagyon új gondolatnak számított (előtte még Tolcsvai Nagy Gábor tett fel hasonló kérdéseket), és olyanira felkavarta a nyelvvelőés állóvizét, hogy – nem túlzás állítani – az elmúlt évtizedek legnagyobb nyelvészvitája bontakozott ki belőle.

Abban az időszakban ünnepeltünk lényegében pályakezdő volt. Adjunktusként dolgozott az egyetemen egy kisdoktorival (PhDr.), az időszak talán legismertebb szlovákiai magyar nyelvvelője és leíró nyelvésze, Jakab István mellett, aki egyben az egyik legnagyobb vitapartnere is lett. De a látszat ellenére nem valamiféle tanszéken belüli véleménykülönbség publikálásáról volt szó, hanem egy útkereszteződésről, amelyben a nyelvvelőés korábbi hagyománya tarthatatlanná vált, s így határon innen és túl el kellett döntenie, merre tovább. Voltak, akik továbbra is a folytatás mellett érveltek, Jakab mellett például Deme László, Grétsy László vagy Kemény Gábor, és voltak, akik Lanstyák István mellé álltak – többek között Kontra Miklós vagy Sándor Klára –, és támogatták az elképzeléseit. A Tanár úr persze sosem kérne ilyesmit senkitől, és úgy tűnik, igazából nem is akart közvetlenül részt venni a vitában. Írásai alapján inkább arra következtethetünk, hogy a vita az új szemlélet részleteinek minél alaposabb kidolgozására készítette őt. Elsősorban ezzel foglalkozott. Kollégájával, Szabó Mihály Gizellával empirikus kutatásokba kezdett. Nagy köteg kérdőívvel járták az országot, hogy – ilyen-olyan *ad hoc* példálózás helyett, ami az akkori nyelvvelőésre volt jellemző – valós adatok alapján térképezzék fel a szlovákiai magyar nyelvhasználat jellemzőit.

Mai szemmel nézve – mikor elsősorban a publikációk mennyiségével van mindenkinek elszámolnivalója – szinte hihetetlen az a tömörség és alaposság, amit a *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség* c. 1997-ben megjelent könyvünkben látunk, és ahogy az adatok – bármiféle retorikai trükkök nélkül – önmagukért „beszélnek”, alapjaiban rengetve meg a nyelvművelő munkák megállapításait. De ezekkel a szerzők nem szállnak különösebb vitába – inkább csak összehasonlítanak. Pár év elteltével az látszik, hogy igazából nincs is min vitatkozni. Ekkor már egyértelmű, hogy a kérdés eldöntése nem csak az érvekről szól: eltérő szemléletről van szó. Vannak nyelvészek, akik a hűvös emberek nyelvhasználatát akarják jobban megérteni, és vannak, akiket az ideális beszélő vagy az ideális – megjegyzem: nem létező – nyelv érdekli. Lanstyák István egyértelműen az előbbi csoportba tartozik. Sorban jelentek meg munkái a kétnyelvűségről, a nyelvérinkezésről, a nyelvoktatásról vagy a szlovákiai magyar nyelváltozatról. Közülük talán *A magyar nyelv Szlovákiában* (2000) c. kötet vált a legismertebbé, amely a Kárpát-medencében élő határon túli magyarok nyelvi helyzetét feldolgozó könyvsorozat tagjaként jelent meg.

A Tanár úr ugyanakkor a kutatás mellett azt is belátta, hogy bár a nyelvhasználati adatok elengedhetetlen részei a nyelvészeti tevékenységnek, önmagukban nem mindig elegendők. Az emberek kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy nyelvi tanácsra van szükségük, és kikérik a nyelvész véleményét. A legtöbben valószínűleg nem elégednek meg egy kérdőíves kutatás százalékos eredményeivel. Ezért a nyelvhasználati folyamatok ismerete mellett a nyelvésznek olyan elvek is szüksége van, amelyek a nyelvi változások bizonyos tendenciáit erősíteni, másokat gyengíteni fogják. A nyelvész nem adhat esetleges válaszokat, tudnia kell, hogy tanácsa milyen nagyobb folyamatok közegébe illeszkedik. El kell döntenie, hogy egy konkrét esetben mi a célszerűbb: a magyarországi mintát követni, vagy inkább a helyi nyelváltozatot erősíteni. Elvek kellene, amelyek egy meghatározott mederbe terelik a nyelvi tanácsadást és ismeretterjesztést. Vagyis: szükség van nyelvtervezésre.

Létrejött a Gramma Nyelvi Iroda, amely összekapcsolta a szlovákiai magyar nyelvészeti tanszékeket, ezzel együtt pedig az elméleti és empirikus kutatásokat, hogy tudományos alapokra helyezze a nyelvi tanácsadást, és megfelelő alternatívát kínáljon fel a nyelvműveléssel szemben. 2002-ben Lanstyák Szabómihállyal együtt jelentette meg a *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* c. tanulmánykötetet, amelyben a jogi lehetőségek és az empirikus kutatások eredményeinek bemutatásával és a további teendők felvázolásával megalapozták a szlovákiai magyar nyelvtervezés elméletét. Ez a későbbi nyelvtervezési gyakorlat háttereként szolgált. A különféle nyelvtervezési tevékenységek közül a Tanár úr nevéhez egyebek között a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadásába bekerülő szlovákiai magyar szójlista összeállítása fűződik. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználat szavait ezen a reprezentatív kiadványon keresztül Magyarországon is szlovákiai magyar sajátosságként ismerhetik meg. Ennek hozadéka azonban nemcsak tájékoztató jellegű, hanem

elsősorban szimbolikus. Az üzenet lényege határon innen és túl, hogy a szlovákiai magyarok nem valamiféle elfajzott nyelvet beszélnek, hanem olyat, amely más nyelvváltozatok lexikai elemeihez hasonlóan szintén a magyar nyelv részét képezi. Ezzel párhuzamosan Lanstyák István főszerkesztésével kezdett alakulni a Termini magyar–magyar online szótár is, azzal a céllal, hogy egységes szempontrendszer alapján dolgozza fel a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok szókincsét. A szótár 2007-től online elérhető, és mind a mai napig folyamatosan bővül. De a nyelvtervezésen belül nem feledkezhetünk meg a Tanár úr Pátria Rádióban tartott nyelvi ismeretterjesztő eladásairól és az Új Szóban megjelent hasonló tematikájú ismeretterjesztő cikkeiről sem.

Ugyanakkor a Tanár úr nem állt meg a nyelvi tanácsadásnál. Igazi tudós lévén kritikusan szemlélte saját megközelítését, és attól sem riadt vissza, hogy ezt átértékelje. Ez történt a nyelvtervezéssel is. Kijelentette, hogy nem a nyelvvel kell állandóan foglalkozni, hiszen az – mint később nevezte – egy *illuzórikum*, amely úgy igazából nincs is sehol. Sokkal fontosabb, hogy a hétköznapi beszélő nyelvi problémáinak a megoldásában segédkezzünk, és csak ezek alapján fogalmazzuk meg, milyen változásokat kell eszközölni ahhoz, hogy a problémák ne termelődjenek újra. Elvégre: hogy jön a nyelvész ahhoz, hogy eldöntse, mi okoz problémát a beszélőknek?! Ezzel a nyelvtervezés szinte észrevétlenül nyelvmenedzseléssé és nyelvi-probléma-megoldó tevékenységgé alakult. Az elméleti háttér már ugyan megvolt, főleg egyes prágai nyelvészek körében, ugyanakkor a Tanár úr ezt az elméleti keretet is alaposan górcső alá vette, és megfogalmazta a vele kapcsolatos fenntartásait. Bírálta a nyelvmenedzselés-elmélet leegyszerűsítő normafelfogását, kifogásolta, hogy az elmélet nem vesz tudomást a nyelvi ideológiákról, s arra a tényre is rámutatott, hogy az elmélet nem különíti el az ún. kuszá problémákat, amelyeket jellegükből adódóan nem lehet megoldani, csupán a problémahelyzet körülményein lehet javítani. Ezek közül a nyelvi ideológiák kérdésköre külföldön is az elmélet integráns részévé vált.

Ha a Tanár úr tevékenységét összességében nézzük, akkor a nyelvi ideológiák témáját jelölném meg munkássága talán legmeghatározóbb részének. Ez volt az a téma, amely több volt egy újabb kutatási területnél: olyan átfogó megközelítést hozott be a munkásságába (nem mellékesen a magyar nyelvi-ideológia-kutatásba is), amely lényegében minden korábbi tevékenységét új megvilágításba helyezte. Kíméletlen önkritikával állapította meg, hogy a magyar nyelv többközpontúságának leíró megközelítése (amelynek alapjait ő fektette le) szintén ideológiai alapokon nyugszik. Az ún. tudományos megközelítés sem ismeri „a nagy igazságot”, csupán az a kérdés, hogy milyen mértékben tudatosítjuk a nyelvi kérdésekkel kapcsolatos döntések következményeit, és hogyan lehet olyan döntéseket hozni, amelyek lehetőleg minél kevesebb embernek okoznak problémát. Még a Tanár úr publikációs listájánál is hosszabb az a lista, amelyben a különböző nyelvi ideológiákat azonosítja be különféle nyelvről vagy nyelvhasználatról szóló szövegekben. Ezt a megközelítést az általa vezetett nyelvészet órákba is szerve-

sen beépítette. A nyelvről alkotott ilyen-olyan, sokszor tudományosnak nevezett nézete-
ket is ideológiai alapú megközelítéseként tárgyalta, a nyelvészeti ismereteken túl egy
ilyen gondolkodásmódot is közvetítve, amely egyértelművé teszi, hogy – akárcsak más
humán tudományokban – a nyelvészetben belül sincsenek abszolút igazságok, csupán
többé vagy kevésbé igazolható vélekedések, illetve ezek gazdagsága.

A „gazdagság” a Tanár úr tevékenységét illetően kulcsfogalom – persze nem anya-
gi értelemben. Aki látta már valamelyik konferencia-előadását, tudja, hogy a rendelke-
zésére álló húsz perc alatt végigpörgetett sok tíz dia elsősorban arra való, hogy egy
gyors bepillantást adjon a feldolgozott téma összetettségébe. És aki ült már valamelyik
óráján, tudja, hogy a másfél órás előadás sem lehet elegendő egy téma lezárására. Az
általánosan készített egyetemi jegyzetek, mellékelt szövegek, útmutatók, szakirodalmi és
videólisták viszont lehetővé teszik, hogy ami nem hangzik el, bármikor hozzáférhető
legyen a diákok – vagy: most már mondhatom – az utókor számára is, hiszen az elmúlt
három évben az anyagait csaknem 20 egyetemi jegyzet formájában adta közre.*

Lanstyák István előadásai olyanok voltak, mint az egész életműve. Az anyag annyi-
ra gazdag és sokféle, hogy a megszabott terjedelmi korlátok átlépésével én is épp csak
egy gyors bepillantást adhattam belőle. Pedig a nyelvi változások kutatásáról, a fordí-
táselméleti munkáiról és a bibliafordító tevékenységéről még egy szót sem szóltam.
Ennek persze utána lehet nézni. Aminek viszont nem, és leginkább csak azok tudják,
akiket a Tanár úr tanított, az a precizitás és felelősségteljes viszony a saját munkánk-
hoz. Nincs az a kutatás és szöveg, amelyen ne lehetne még javítani, és nincs az az
adat, amelynek ne lehetne még jobban utánanézni. Ezeknek csak saját elszántságunk
mértéke s olyan gyakorlati szempontok szabnak határt, mint a leadási határidő vagy a
terjedelmi korlátok – újabban pedig a kutatókra erőltetett publikációs kényszer, amely-
nek értelmetlenségére több helyen is rámutatott (l. pl. a bibliafordításról szóló köte-
tének előszavát). Hiszen a gyors publikálás épp az általa oly hitelesen képviselt igé-
nyességet rombolja.

Kedves István! Tudom, nem szeretnél már fiatal kutatói ösztöndíjra pályázni. De
azt talán kívánhatom Neked, hogy a nyugdíjas éveid alatt is érezd magad olyan fiatal-
nak, hogy a megszabott korhatárt még sokáig – mint viccelődve mondani szoktad –
igazságtalanságként élhesd meg. A pozsonyi magyar tanszék nevében fogadd jókíván-
ságainkat az általad olyannyira várt nyugdíjas éveidhez! Kívánunk jó egészséget ahhoz,
amit szeretsz, sok derűs napot a kertedben, sok örömteli napot az unokáiddal, és
reméljük, még sokáig zavartalanul élvezheted azt az időt, amely az egyetemi kötelezett-
ségek hátrahagyásával felszabadult.

* Lásd: [https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/kmj/ magyar-nyelven-v-madar-
skom-jazyku/tanszeki-kiadvanyok/egyetemi-jegyzetek/](https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/kmj/ magyar-nyelven-v-madar-
skom-jazyku/tanszeki-kiadvanyok/egyetemi-jegyzetek/) (A szerk. megj.)

BAKI ATTILA
GYUROVSZKY LÁSZLÓ

KÉNYSZER HATÁSA ALATT

A (CSEH)SZLOVÁKIAI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETE
A SZÁMOK TÜKRÉBEN
NÉPSZÁMLÁLÁSOK, VÁLASZTÁSOK
ÉS ISKOLÁK 1919–2024

Fórum Kisebbségkutató Intézet

SOMORJAI ÁDÁM OSB

Katolikus egyházkormányzati egységek Szlovákiában a 2. világháború után

Különös tekintettel Nagyszombatra
(1922–1937–1977–1995–2008)

A mai Szlovákia területén az egyházkormányzati egységek felosztása, státusza és területe sok változáson ment át, különösen a 20. század utolsó évtizedeiben, illetve az 1992-ben önállósult Szlovák Köztársaság keretei közt. A következőkben ennek vázlatos áttekintésére vállalkozunk. Ebben az összefoglalásban nem részletezzük a görög-katolikusok egyházszerkezeti beosztását, amelyben egyébként hasonló logika érvényesül. Elsődlegesen az Esztergom jogán legrégebb és polgárjogi alanyi személyként sokáig egyetlen, a Nagyszombat (Trnava) székhelyű egyházkormányzati egység helyzetét illetően szeretnénk rendet teremteni. Itt ugyanis számos olyan változás történt, amely szinte áttekinthetlenné teszi a szervezeti egységek hivatalos elnevezése, mind pedig területi módosulásaiak megértését.

Ez az az egyházkormányzati egység, amely az 1918 előtti magyar időkben Esztergom érseki székhelyeként, majd annak helynökségeként funkcionált, Csehszlovákia megalakulását követően apostoli kormányzóságként létezett.¹ Az első bécsi döntés utáni időkben csak egy keskeny csík maradt az önállósult Szlovákiában. A második világháborút követően csak 1977-ben alakult meg Nagyszombatban az első szlovákiai érsekség, de érseket nem lehetett kinevezni. 1995-ben Pozsony-Nagyszombat érsekség névvel kettős nevévé vált.

2008. február 14-én XVI. Benedek pápa létrehozta Pozsonyban az ország első érseki székhelyét, amelynek Nagyszombat társérseksége és beosztott érseksége is maradt, a katolikus világegyház történetében szokatlan módon. Ily módon

1 „A trianoni béke következtében az Esztergomi Főegyházmegye 481 plébániájából 397 Csehszlovákia területére került. Hogy ezek egyházi irányítását lehetővé tegye, a Szentszék 1922-ben létrehozta a Nagyszombati apostoli kormányzóságot, amelyet 1937-ben kivett az esztergomi érsek joghatósága alól, és közvetlenül a Szentszék alá rendelt a többi csehszlovákiai egyházmegyével együtt. Az 1. bécsi döntés következtében 1939-ben a visszacsatolt dél-szlovákiai területeken 157 plébánia visszatért az Esztergomi érsekséghez, majd 1945-ben ismét elszakadt.” Matricula.hu E-kutatás a magyarországi egyházi levéltárakban. <https://matricula.hu/node/1458> (Letöltve: 2024. október 7.)

Nagyszombat 1977-től egész Szlovákia első és egyetlen érseki székhelye volt, ezért a nagyszombati érseket nevezhették Szlovákia prímásának is, élve a magyar időkben megszokott történelmi kifejezéssel. Azzal a szépséghibával, hogy nem volt ki felett prímáskodjék abban az értelemben, hogy nem volt több metropolita-érsek. Ez fokozatosan valósult meg: jelenleg három latin érsekség van, kettő metropólia, a fő érsek az újonnan alapított pozsonyi érsekség élén áll, tehát a prímás címet ő viselhetné. Összefoglalásunkban a vatikáni és az egyházi jogi (iuris canonici) szempontokra leszünk tekintettel, a csehszlovák és a szlovák szakirodalmat figyelmen kívül hagyjuk. Megjegyezzük, hogy a szlovákiai katolikus egyház 1993-ban visszakapta az államtól korábbi ingatlanjait, beleértve latifundiáit. Ezek közelebbi vizsgálata lenne az a szempont, amely államjogilag érthetővé tenné e számos változás indokát.

Lássuk tehát vázlatosan a nagyszombati egyházegység történetének főbb adatait:

1922 előtt: Nagyszombat (Tyrnavia [latin], Tyrnau [német], Tyrnaviensis [latin]): az Esztergomi Főegyházmegye Helynöksége. Az 1001-ben alapított Esztergom érsekség székhelyének török általi elfoglalását követően (1543) az érsek Nagyszombatban (és Pozsonyban) rezideált, és onnan csak 1820-ban tért vissza Esztergomba.

1922–1977: Trnava (Nagyszombat): apostoli kormányzóság.² Az Esztergomi Főegyházmegye területének nagyobb része a Dunától – és az Ipolytól – északra terült el, és ez 1922-ben Nagyszombat központtal apostoli kormányzósággá alakult,³ amelyet 1937. szeptember 2-től közvetlenül az Apostoli Szentsték alá rendeltek.⁴ Vatikáni és csehszlovák álláspont szerint emiatt már nem tartoztak Esztergomhoz, ugyanakkor

2 Az apostoli kormányzóság, vagy apostoli adminisztráció az egyházmegyét (püspökséget) megelőző egyházkormányzati egység a katolikus egyházban. Élén apostoli kormányzó áll, aki általában Rómától címzetes püspöki kinevezést kap. Teljes, püspöki jogkörrel kormányoz, azaz ordinárius.

3 Ld. előző közlésünket, Somorjai Ádám: A szlovákiai magyarok Mindszenty hercegprímásnak a nyugati államfőkhöz írt leveleiben 1945–1948. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 1. sz. 3–22. p. Az apostoli kormányzóságot megelőző az érsekség Esztergomba visszaköltözését követően helynökségként működött, amelynek illetékessége éppen a Dunától északra fekvő területek voltak – és a Szigetköz nagy része, egészen Révfülső (Győr Kis-Dunán túli része).

4 XI. Pius pápa *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű apostoli konstitúciója, a hivatalos latin szöveg megjelent a Vatikán hivatali közlönyében: *Acta Apostolicae Sedis (AAS)* 29 (1937) 366–369. p.

Esztergom még mindig sajátjának tekintette.⁵ Az 1977. évi bullában ezért szükséges volt az a kitétel, hogy leválasztották Esztergomtól (lásd alább).

1938-ban az első bécsi döntéssel Magyarországhoz (vissza)csatolt területek ismét Esztergomhoz kerültek.⁶ A nagyszombat apostoli kormányzóságból a szlovák államnál csupán keskeny csík maradt: a bécsi határtól északra eső, szlovákok által lakott falvak.⁷ 1945-ben mindez visszakerült a Csehszlovákiához, azaz a nagyszombati apostoli kormányzósághoz.⁸

1977–1995: Trnava (Nagyszombat): metropólia-érseki tartomány,⁹ amelynek hatásköre kiterjed egész Szlovákiára. VI. Pál pápa ugyanis 1977. december 30-án a *Praescriptio sacrosancti* kezdetű apostoli konstitúcióval rendezte az Olomouci (Olmütz), Nagyszombati, Wrocław (Breslau) metropoliai és más egyházmegyéik határait. Az 1927-ben aláírt és 1928-ban ratifikált *modus vivendi* logikáját követve ugyanis a Vatikán az egyes egyházmegyéik határait 1977-ben szintén a Csehszlovák Szocialista Köztársaság aktuális határaihoz igazította. Így a nagyszombati apostoli kormányzóság területét leválasztotta az Esztergomi érsekségtől és önálló érsekséggé emelte. Ezen kívül a Győri egyházmegye három plébániáját (a konstitúció ugyan nem nevezi meg, de a pozsonyi hídfőről, tehát Oroszvár [Rusovce], Horvátjárfalu [Jarovce] és Dunacsún [Čunovce]) községekről van szó), „mindörökre átadta” (*perpetuo addicantur*).

Hasonlóképpen a Pannonhalmi Szent Márton Apátság¹⁰ két plébániáját (ezeket sem nevezi meg, de Deákiról [Diakovce] és Komáromfüssről [Trávník] van szó) az apátságtól „elválasztotta” (*seiungantur*) és a Trnavai érsekséghez „csatolta” (*aggregentur*), stb.¹¹

-
- 5 Kiváltképp Mindszenty József, aki csak néhány napig volt a Dunától északra fekvő területek illetékes ordináriusa, érseke, mégpedig egyházbiztosként a beiktatástól, 1945. október 7-től a prágai nunciatura intézkedéséig, október 19-ig. Ld. Somorjai i. m.
 - 6 Az Esztergom Főegyházmegye térképét 1939 és 1945 között ld. Somorjai i. m.
 - 7 Erről nem ismerünk térképet.
 - 8 A visszacsatolás részleteiről ld. Somorjai i. m.
 - 9 Metropólia: görög szó, a főváros (metropolisz) környékét jelenti, eredetileg a Római Birodalom polgári kormányzati egysége volt. Magyarul egyháztartomány. Élén a metropolitai érsek áll.
 - 10 Nullius (1983 után: területi) apátság, ami azt jelenti, hogy apátja (főapátja) ordináriusi, tehát megyéspüspöki jogkörrel kormányozza a rá bízott plébániákat. Deáki és Füss Árpád-kori plébániák, amelyek Pannonhalmához tartoznak. Az Apostoli Szentzsák elfeledkezett erről a jogi helyzetről az 1937. évi rendezéskor. – N. B. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek, pannonhalmi bencés, Deáki községben született.
 - 11 „*Item duae paroeciae ad Abbatiam S. Martini in Monte Pannoniae pertinentes atque in finibus Rei Publicae Slovacae exstantes ab ipsa Abbatia seiungantur atque archidiocesi Tyrnaviensi aggregentur.*” Lásd AAS 1978. május 31. 70 (1978) 273–274. p. Jean Villot bíboros államtitkár és Sebastiano Baggio, a Püspöki Kongregáció bíboros prefektusa aláírásával.

A nagyszombati apostoli kormányzóság érsekségi rangra emeléséről a másik apostoli konstitúció szól, amely ugyanazon a napon jelent meg *Qui divino consilio* kezdettel.¹² Ennek illetékessége egész Szlovákia területe, melynek egyházmegyéi addig két csoportot alkottak. Nyitra (Nitra), Besztercebánya (Banská Bystrica, latinul Neosoliensis) és a Szepesi (Spiš) korábban szufragán egyházmegyék voltak ugyan,¹³ de közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoztak. Ugyanakkor a Kassai (Košice) és Rozsnyói (Rožňava) egyházmegyék közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoztak. 1977. december 30-án ezeket mind szufragán egyházmegyeként rendelte a pápa Nagyszombat metropoliai tartományába.¹⁴

Ezzel együtt a csehszlovák pártállam nem járult hozzá érsek kinevezéséhez, így az első érseket, Ján Sokol személyében, csak 1989-ben lehetett kinevezni.

1995–2008: Nagyszombat mellé felsorakozott Kassa érseksége. Szlovákia immáron két metropolia-érseki tartományból áll.

1995. március 31-én II. János Pál pápa a *Pastorali quidem permoti* kezdetű apostoli konstitúcióval Nagyszombat érsekség nevét Pozsony-Nagyszombat (Bratislava-Trnava) érsekségre változtatta. Kassa egyházmegyéjét pedig metropolia-érseki rangra emelte, ezzel egyidejűleg megalapította a kassai egyháztartományt, amelyhez a Szepesi és Rozsnyói egyházmegyéket csatolta.¹⁵ A pozsonyi Szent Márton-dóm konkatedrális, azaz társszékesegyház lett. Szufragán egyházmegyéi: Nyitra és Besztercebánya egyházmegye.

12 Püspökségi rangra, amelyet metropolita-érseki címmel látott el: „Administrationem Apostolicam Tyrnaviensem ad diocesis gradum evehimus eamque statim ad dignitatem Sedis Metropolitanae attollimus...” – A hivatalos vatikáni közlönyben, szintén az *Acta Apostolicae Sedis*ben 1978. május 31-i számában jelent meg: 70 (1978) 275–276. p. *Diocesis Tyrnaviensis ad gradum Ecclesiae metropolitanae attollitur.* Jean Villot bíboros államtitkár és Sebastiano Baggio, a Püspöki Kongregáció bíboros prefektusa aláírásával.

13 A bulla latin szövege nem nevezi meg Esztergomot, amelyeknek ez idáig szufragánjai voltak, bár nem ténylegesen, csak papíron.

14 Szufragán: a metropolia-érseki tartománynak az érsekség alá tartozó, megyéspüspök által vezetett, egyháztartományonként legalább két egyházmegye. – N. B. A lengyel nyelvben a „sufragan” szó értelmezése: segédpüspök. Az egyházjogban ez az értelmezés kivételesnek számít.

15 AAS 1978. május 31. 87 (1995) 776–777. p.

1. térkép. Szlovákia latin szertartású katolikus egyházi beosztása 1995 után (Wikipédia)

2003: Katonai ordinariátus

2003. január 20-án az Apostoli Szentsték és Szlovákia között megkötött egyezmény alapján létrehozták a katonai ordinariátust, amely egyházmegyei ranggal rendelkezik Szlovákia egész területén.¹⁶ Ennek székhelye Máriaivölgy (Marianka, Mariatal).

2. térkép. Szlovákia latin szertartású katolikus egyházi beosztása 2008 után (Wikipédia)

16 II. János Pál pápa 2003. január 20-án kelt *Spiritalis progressionem* kezdetű apostoli konstitúciója, melyet Angelo Sodano bíboros államtitkár és Giovanni Battista Re bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa írt alá. Lásd: AAS 95 (2003) 235–236. p.

2008 után Nagyszombat megtartja érsekségi rangját, de az újonnan felállított Pozsony metropoliaához tartozik, ami a világegyház történetében egyedülálló, *unicum*. 2008. február 14-én, Szent Cirill és Metód ünnepén kelt XVI. Benedek pápa *Slovachiae Sacrorum Antistites* kezdetű apostoli konstitúciója.¹⁷ Ezzel megszűnt a Pozsony-Nagyszombati Főegyházmege, és helyén létrejött a Pozsonyi és Nagyszombati Főegyházmege. A nyitrai egyházmegye egy részéből pedig létrejött a zsolnai egyházmegye.

Exkurzus: Birtokvita Pannonhalma és Nagyszombat között

Pannonhalma és a Nagyszombati érsekség közti birtokvita egyik oka az volt, hogy az egyházmegyei határokat megállapító apostoli konstitúció nem rendelkezik a szerzetesi ingatlanokról. Ezzel kapcsolatos a Vatikáni Államtitkárság 1996. március 11-én kelt 2172/96/RS ikt. sz. nyilatkozata, amely Tauran érsek¹⁸ aláírásával azt igazolja, hogy a Pozsony-Nagyszombat (korábban, 1995. március 31-ig Nagyszombat) érsekség, a Kassai érsekség és a Nyitrai Egyházmegye a következő magyar egyházkormányzati kerületek jogutódai: Esztergom (1993. május 31-től Esztergom-Budapest) érsekség, Győr Egyházmegye és a Pannonhalmi Területi Apátság. Mindezeknek azon ingó és ingatlan javai, amelyek 1918 után Csehszlovákia és jelenleg a Szlovák Köztársaság területére kerültek, az utódállam illetékes egyházmegyéjét illetik.¹⁹ A bencés álláspont az, hogy a két bencés plébánia javai ugyan az illetékes Nagyszombati érsekséget illetik, de a bencés szerzetesi javak nem.²⁰

17 Lásd: AAS 100 (2008) 125–128. p. Tarcisio Bertone bíboros államtitkár és Giovanni Battista Re bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa aláírásával.

18 Jean-Louis Pierre Tauran (1943–2018), bordeaux-i egyházmegyes pap: 1969, vatikáni diplomata, a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának helyettes titkára: 1989, thelepte-i c. érsek és ugyanott titkár: 1990, 2003-tól bíboros, a Vatikáni Titkos Levéltár levéltárosa és könyvtárosa, az Apostoli Kamara kamerlengója: 2014.

19 Példány a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában.

20 Mindenesetre korábban a kataszteri kimutatásokban nem volt elkülönítve a kétféle birtoktest, tehát az elkülönítést utólag kell elvégezni. Vö. Somorjai Ádám: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, (Rendtörténeti Füzetek 13.), Pannonhalma, 2008. A komáromi bencés ház önállósulásáról szóló rész: 451–533. p.; Somorjai Ádám: A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. In Somorjai Ádám–Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Budapest, 2016, 109–123. p.; Somorjai Ádám: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 29. évf. 3–4 sz. 42–109. p.

A szlovákiai egyházkormányzati kerületek jogi személyisége

2009: A Püspöki Kongregáció 2009. június 12-én kelt 621/2003 ikt. sz. nyilatkozata (*dichiarazione*) a latin szertartású szlovákiai egyházkormányzati kerületek (*circonscrizioni ecclesiastiche*) jogi személyi minőségéről rendelkezik.

A felsorolás szerint a 2008. február 14-én kelt „Slovacchiae Sacrorum Antistites” dekrétum értelmében Szlovákia területén két metropólia van: Pozsony és Kassa, továbbá hat egyházmegye: Nagyszombat [helyesen: érsekség, de szufragán], Nyitra, Zsolna, Besztercebánya. Ezek Pozsony szufragán egyházmegyéi. Ezen kívül Szepes és Rozsnyó, Kassa szufragán egyházmegyéi. Mindezeknek jogi személyi minőségük van. Ezzel megszűnik a Nagyszombati érsekség korábbi katolikus egyházi jogi személyisége. Mindezek legitim tulajdonosai azoknak az ingó és ingatlan javaknak, amelyek jelenleg területükön fekszenek és amelyek korábban magyarországi egyházkormányzati kerülethez tartoztak, nevezetesen: Esztergomi Főegyházmegye, Győri Egyházmegye, Pannonhalmi Területi Apátság, továbbá a magyar egyházi intézmények, mint az Esztergomi Káptalan, Esztergomi Szeminárium, Egri Káptalan, Győri Káptalan, Lekéri Szent Szalvátor Apátság, Zirci Apátság és a Csornai Szent Mihály Főangyal Prépostság.²¹

Összegzés

Szlovákia 2008 utáni aktuális egyházmegyehatárai követik a polgári kerülethatárok logikáját. Magyar nézőpontból azt mondhatjuk, hogy észak–déli irányt követve felszabdallják a kelet–nyugati kiterjedésű határ menti magyar nyelvterületet. Ez utóbbit nehéz lenne egyetlen egyházmegyébe beosztani, számos okból, amelyek részletezésétől itt eltekintünk.

Ugyanakkor az egyes egyházmegyéknél bevezették a magyar nyelvű pasztoráció helynöki hivatalát. A tulajdonképpeni munka ezek eddigi működésének kiértékelése lenne, de ma még hiányzik hozzá a történelmi távlat.

Hivatalos vatikáni dokumentumok

Acta Apostolicae Sedis (AAS), az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye, elérhető interneten. Az egyes évfolyamok számozása az eredetiben római számokkal történik, e helyen a könnyebb olvashatóság kedvéért a megszokott módon számozzuk. A hivatalos közlönyben a megjelenés mindig utólagos, ennek dátumát találjuk első helyen. A pápai intézkedések eredeti latin szövegét lásd a következő apostoli konstitúciókban:

21 Példány a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában.

XI. Pius pápa

AAS 1937. szept. 6. 29 (1937) 366–369.
Ad ecclesiastici regiminis incrementum 1937. szeptember 2.

VI. Pál pápa

AAS 1978. május 31. 70 (1978) 273–274.
Praescriptionum sacrosancti 1977. december 30.
 AAS 1978. május 31. 70 (1978) 273–274.
Qui divino consilio 1977. december 30.

II. János Pál pápa

AAS 1978. május 31. 87 (1995) 776–777.
Pastorali quidem permoti 1995. március 31.
 AAS 2003. április 5. 95 (2003) 235–236.
Spiritaltem progressionem 2003. január 20.

XVI. Benedek pápa

AAS 2008. március 7. 100 (2008) 125–128.
Slovachiae Sacrorum Antistites 2008. február 14.

Irodalom

- Letz, Róbert 2024. Változások a szlovákiai egyházigazgatásban 1918 és 2008 között. *Magyar Sion*, 18. évf. 1. sz. 17–28. p.
- Somorjai Ádám 2008. *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, (Rendtörténeti Füzetek 13.). Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság.
- Somorjai Ádám 2016. A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. In Somorjai Ádám–Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Budapest, 109–123. p.
- Somorjai Ádám 2017. Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 29. évf. 3–4. sz. 42–109. p.
- Somorjai Ádám 2024. A szlovákiai magyarok Mindszenty hercegprímásnak a nyugati államfőkhöz írt leveleiben 1945–1948. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 1. sz. 31–50. p.

Hogy mindenkinek meglegyen a maga igaza KOVÁCS ESZTER MONOLÓGJA

Lejegyezte és monológgá szerkesztette: Hadas Miklós

Korábban fel sem merült, hogy Magyarországra fogok kerülni. Mindez a családtörténeti véletlenek különös összjátékának tudható be. Ugyanis van egy öcsém, aki öt és fél évvel fiatalabb, mint én: 1996-ban született, és három-négyéves kora óta focizik – egyébként apu is focizott a román harmadosztályban. Az öcsémről az első emlékem az, hogy Szárhegyről felmegyünk Gyergyóba, mert nekünk Gyergyószentmiklós volt a város, csupa nagybetűvel, bemegyünk a nagyáruházba, és ő cirkuszol, ordít, a földön fetreng, hogy neki kell ott az a labda. Ekkor még csak hároméves. Aztán amikor már négyéves, egyszer megállunk a futballpálya előtt, ahol a gyerekek mennek az edzésre. És akkor hatalmas cirkuszt csapott megint, hogy ő is oda akar menni, ő is oda akar menni. Én voltam a megbízható nővér, a második anya, egyszerűen le kellett, hogy fogjam. Utána aztán a szüleim is beláták, hogy el kell őt vinni valahová focizni. Aztán így is lett! A következő héten már be volt írva Gyergyóba, és akkor elkezdődött, hogy naponta edzés, hétvégén meg jöttek a meccsek. Ment a szurkolás, bár eleinte ebben mi nem nagyon vettünk részt anyuval. Jártak Kolozsvárra, Bukarestbe, Brassóba, ezek akkor nagy dolgok voltak. Az öcsém díjakat is nyert, volt, hogy ő lett a legjobb hátvéd. Focizni nagyon szeretett, de tanulni már kevésbé, ami egy folyamatos konfliktusforrás volt anyu és közte.

Aztán 2007 nyarán, miután egy csomafalvi barátja felbiztatta, apukám elvitte az öcsémet Gárdonyba a Puskás Akadémiára. Volt ott egy komoly és hosszú teszt, és az öcsém olyan jó teljesítményt nyújtott, hogy egyből felvették. A szüleim számára nagyon hirtelen jött ez a dolog, mivel soha nem készültek elköltözni. Sőt, kimondottan nem akartak Magyarországra költözni, nekik ez egy elhatározott dolog volt, hogy Magyarországra nem megyünk. Apukám nagyon Bukarest-centrikus volt, sokat dolgozott ott, nagyon jól beszélt románul. Mindig azt mondta, hogy lehet menni ide-oda, de Romániában kell érvényesülni. Én is úgy készültem, hogy majd Kolozsvárra vagy Bukarestbe megyek egyetemre. De csak úgy fogadták be az öcsémet, ha hétvégén családi környezetbe tud hazamenni, úgyhogy apukám elég hamar eldöntötte, hogy oda fognak költözni. És míg apu jól elvolt a maga dinamikus világában, anyukám nehezen viselte ezt az egészet. Ráadásul a focikarrier sem jött annyira be. Az öcsém a mai napig sportoló – egyébként azóta nagyon szoros lett a kapcsolatunk. Brassóban játszott a román másodosztályban, utána jött a magyar másodosztály. Volt román junior válogatott, többször is. Most a harmadosztályban játszik.

Ma már mindannyian bevallják, hogy felelőtlenség volt kiköltözni, de akkor valamilyen ellenállhatatlan sodrás volt ebben. Havonta hazajártak, de én nem akartam hozzájuk jár-

kálni, mivel tudtam, hogy nem olyan körülmények között élnek, mint amiből elmentek, és ezt nem akartam látni. A legelején két hónapig egy nyaralóban laktak Gárdonyban, utána felköltöztek Pesterzsébetre. Anyunak trauma volt, hogy engem el kellett hagynia, nagyon nehezen dolgozta fel. Ráadásul nem is talált olyan munkát, ahol ne kellett volna hétvégén dolgoznia, miközben az öcsémmel kellett volna otthon lennie. Felkeresték a rokonokat meg a barátokat is, de azok egyáltalán nem álltak velük szóba, pedig voltak, akik elég jó körülmények között éltek Budapesten meg Nyíregyházán. Csak akkor jött el mindenki hozzánk, 2015 után, amikor Monoron meglett a házunk. Az már más kérdés, hogy soha senki nem akart Monorra költözni apun kívül. Anyukám Édre szeretett volna költözni vagy Diósdra, neki ezek voltak a fejében, de apukámnak valamiért egyik sem tetszett. Vecsésre akartak menni először, de ott meg nagyon drágák voltak a házak.

Apukám Etéden született, ami Udvarhely mellett van, és nagyon büszke rá, hogy Székelyudvarhelyen szocializálódott. Szerinte a kommunikációs képességeit, a nyitottságát, a vállalkozói szellemét és a mobilitási készségét annak köszönheti, hogy Udvarhelyen nőtt fel, és ott is érettségizett a szakközépiskolában. Bár szerintem mindez inkább abból fakadt, hogy őket gyakran költöztették, mivel az apja milicista volt. Szerinte az udvarhelyiek jobb kedélyűek, könnyebben alakítanak ki barátságot, könnyebben megbíznak egymásban. Ennek ellenére mégis gyergyóinak tartja magát, mert a felmenői gyergyóiak. Az, hogy Etéden született, annak köszönhető, hogy akkor a nagypámat éppen oda helyezték ki, de a nyarakat otthon töltötte a dédnagymamámnál, Szárhegyen. A nagypapa jól beszélt románul, de csak magyar falvakban dolgozott Udvarhely környékén. Közben meg jártak haza, építették a házukat Szárhegyen. Időközben aztán a nagypapám cukorbeteg lett, ezért '87-ben előrehozott nyugdíjba ment, hazaköltöztek, és apukám is jött velük. Anyukám is szárhegyi, nagypapám ágáról güdüciek, és ő is Udvarhelyen járt iskolába. Nem jutott be a biokémiára, amire szeretett volna, ezért elment élelmiszeripari szakközépiskolába, aztán a Salamonban érettségizett Gyergyóban. Utána elkezdett dolgozni a gyergyószentmiklósi kantinnál. 1991-ben házasodtak össze az apukámmal, és én is abban az évben születtem.

Miután visszajöttek Szárhegyre, apukám az öntödében kezdett el dolgozni, és először valami fémforgácsoló-pozícióba rakták be, de kijárta, hogy irodai munkát kell végezzen, úgyhogy a beszerzésre került, és ott volt '91-ig. Utána nagyon kalandos vállalkozásai voltak, és eleinte ezek nem sikerültek. Először egy asztalosműhelyt alapítottak egy barátjával, aki amúgy a keresztapám. Aztán el akarták indítani a kábeltévé Szárhegyen. Ebben volt egy harmadik személy is, aki lelépett a pénzzel, úgyhogy ez sem sikerült. Utána volt egy fafeldolgozó üzemük, egy gáter, ahol méretre vágták a faanyagot. Ezt már egyedül csinálta, de ez sem alakult jól. A kilencvenes évek elején a nagypapámmal, édesanyám apukájával, még disznót árultak erdélyi falvakban. Úgy hívja ezt, hogy ez volt a disznós üzlet. Aztán egy szárhegyivel dolgozott együtt, akivel elindultak, hogy Bukarestben, az újjgazdagok által megvásárolt területeken építsenek faházakat és rendes lakóházakat. Később már a tengernél is dolgoztak. Akkor már az öcsém is meg van születve, talán kétéves. Abban az időben úgy alakult az életünk, hogy apukám csak két-háromhetente járt haza, attól függően, hogy nyár volt-e. Egyszer voltam vele két hétig egy ilyen munkán, és azt láttam, hogy ő irányítja ezeket az építkezéseket.

Apukám Kolozsváron volt katona, és ott tanult meg románul. Legalábbis amikor leszerelt, azt gondolta, hogy már tud, de aztán gyakran mondogatta, hogy a beszerzésen tanult meg románul igazán, amikor neki kellett megrendelni az utolsó csavart is. Közben nagyon sokat utazott is Romániában. Úgyhogy egy dinamikus életpálya van mögötte. Nagyon jól érezte magát ebben a közegben, megtalálta a helyét, és a mai napig vonzódik ehhez. Az a fajta beszédmód, viselkedés, megnyilvánulás, ez a gesztikulálóbbs, hangosabb kommunikáció mindig is remekül ment neki. Mert a románok nagyon szeretnek beszélgetni, és az apukám is szeret beszélgetni. És ő megtalálta ott a hangot, nagyon jó évei voltak azok. Veszekedni is szeretett. Emlékszem, Bukarestben megcsináltak egy házat, de nem akartak annyit fizetni, mint amiben megegyeztek. De ő kidumálta, és addig veszekedett velük, míg kivívta magának a tiszteletet, és végül kifizették. Hallottam, amikor mondta anyunak, hogy megoldotta azt a helyzetet. Azt is megkérdezték tőle, hogy miért úgy hívják, hogy Kovács. Hát, mert magyar vagyok, mondta. Ezen nagyon elcsodálkoztak, mert nem vették észre, hogy magyar, mert nem volt olyan erőteljes magyar akcentusa. Neki ilyen élményei voltak, és ezáltal még nagyobb önbizalomra tett szert. Nagyon jól elsajátította ezt a bukaresti pörgős beszédet. Az anyukám viszont rosszul tud románul. Neki nem volt lehetősége, nem is járt olyan helyeken, hogy megtanuljon románul. Neki ez a legnagyobb hátránya. Azt a beszédmódot, azt a jó kommunikációs készséget, amit apu elsajátított, azt ő nem tudja. És van benne egy önbizalomhiány is, ami egy jellegzetes kisebbségi dolog. Meg persze dzsender-dolog is. De az nemcsak anyura vonatkozik, ezt láttam magamon meg a csoporttársaimon is.

Apukám sokszor mesélte, hogy eleinte azt gondolta, a román ember az olyan, hogy azzal mindig meg kell majd küzdenie. De rájött, hogy ez nem igaz, merthogy neki Magyarországon sokkal jobban meg kellett küzdeni a magyarokkal. Mindig hangsúlyozza, hogy ő ehhez a szókimondós nyíltságához van hozzá szokva, és azt vette észre, hogy Magyarországon nem ezen van a hangsúly. Őt az is idegesíti, hogy nem tud alkudozni a piacon, míg otthon igen. Nemcsak Gyergyóban, hanem egész Romániában. Azt is mondta, hogy őt soha nem gúnyolták azért Bukarestben, pedig az az igazi román környezet, hogyha esetleg valamit rosszul mondott románul. Inkább úgy vették, hogy de jó, hogy tud. Soha egyetlen alkalommal sem érte őt negatív visszajelzés. Ezzel szemben Magyarországon érte. Szerződés-kötéseknél, bankban. Más nyelvet használtak, nem azokat a szavakat használta, amit megszoktak az emberek. Most is románokkal dolgozik, nagyon vonzódik hozzájuk, és mindig problémásak voltak a magyarországi kapcsolatai. Én azt látom, hogy nem értik egymást a magyarországiakkal.

Amikor megérkeztek Magyarországra, két hét alatt kellett elintézni a munkát és a lakást a Velencei-tónál, mert az öcsémnek kezdődött az iskola. Az apukám pedig minden nap Gárdonyból autózott Budapestre, oda és vissza. Az volt a szerencséje, hogy remeteikkel kezdett el dolgozni egy fafeldolgozó üzemben. Ilyen erdélyi és remetei vállalkozókkal volt együtt, ahol nem kellett átváltania más viselkedésbe és más beszédmódba, és így megmaradt a saját kultúrájában. Azután élesedett ki a helyzet, amikor 2013-ban megalapította a saját vállalkozását, egy fafeldolgozó telepet, ahol gyakran cserélődtek a munkások. Dolgoztak ott remeteiek és magyarországiak is, és ő úgy érezte, hogy nem érti a szót

a magyarországiakkal. Leginkább a budapestiekkel nem talált a szó. Folyton félreértések voltak az üzletkötésnél, az albérleti szerződésnél, a fa árának kiszámításánál, a nyelvhasználatban, a dialógusokban, mindenben. Ő más szavakat használ ugyanarra a helyzetre, mint egy budapesti. Voltak ilyen nagyon triviálisak is, hogy például kereste a vásárlókocsit a bevásárlóközpontban. Ő amúgy egy nagyon hirtelen haragú ember, és akkor felmérgelődött, talált egy biztonsági őr, és kérdezte tőle, hogy „hol van egy szekér?” Ennél a szituációnál ott voltam, és azt hittem, nem élem túl, úgy kellett kacagjak.

Apukámnak nyelvi szempontból a hivatalos szövegek nagyon nehezek Magyarországon. Egy telefonszerződés is akár, azt ő nehezen tudja megérteni. Az az ő filozófiája, hogy ugyanez a leírás románul sokkal észszerűbb és logikusabb. Bizonyos tekintetben ezzel egyetértek. Megéltem én is, hogy amikor Magyarországra kerültem az egyetemi képzésbe, alig értettem meg a rám vonatkozó elvárásokat azon a borzalmas jogi nyelven. És ha belegondolok abba, hogy amikor diák voltam, és otthon ki kellett töltenem formanyomtatványokat, vagy amikor jelentkeztem a kolozsvári egyetemre, és annak ellenére, hogy nem beszéltem olyan jól a román nyelvet, mégis jobban tudtam, miről van szó. Apukám azt is sokszor mondogatta, hogy nem segítőkészek a magyarországiak. Merthogy ha hozzászólt egy idegenhez otthon, Romániában, bárhol az országban, akkor könnyen el tudott indulni egy diskurzus. Az emberek segítettek egymásnak, és őt nagyon zavarta, hogy Magyarországon ez nem tud megtörténni. Ő mindent megszerel, mindent megcsinál, mindig mindenkinek segített Romániában, és hozzászólt ahhoz, hogy neki is mindig segítettek akár idegen helyeken is, de ez Magyarországon nem működött. Egyébként anyukám is ugyanazt mondja a magyarországiakról, mint apukám. Viszont a külföldiekkel jó tapasztalatai vannak. Mikor elkezdett dolgozni házvezetőnőként, akkor egy szlovák családnál dolgozott. Ők angolul beszéltek, de anyukám nem tudott olyan jól angolul, ezért azt mondta, hogy nem vállalja el, de aztán mégiscsak elkezdett ott dolgozni, aztán idővel belejött az angolba. Ez a család a három gyerekével nyárra hazament Pozsonyba, és akkor anyu is haza tudott hozzám jönni az öcsémmel. Végül annyira megszerették egymást, hogy mindaddig náluk dolgozott, amíg vissza nem költöztek Szlovákiába.

A szüleim engem mindig felnőttként kezeltek. Amikor mondták, hogy elköltöznének Magyarországra, kérdezték, hogy mit gondolok erről. Én sohasem voltam egy akaratos gyerek, mindig szófogadó, engedelmes voltam. Soha nem konfrontálódtam a szüleimmel, ahogy másokkal sem. De ami nem volt nekem szimpatikus vagy kényelmes, azt nem csináltam. Megoldottam úgy, hogy ne kelljen konfrontálódni, és *hogy mindenkinek meglegyen a maga igaza*. Persze főleg nekem. Például amikor hétéves voltam, és épp iskolakezdés előtt álltunk, a szüleim elmentek a piacra Gyergyóba, és vettek nekem egy pár cipőt. Én nem voltam feleselős, véleményt sem nagyon nyilvánítottam, mondtam, hogy köszönöm, jó lesz. Csakhogy nekem nem tetszett az a cipő. És addig gondolkodtam, hogy mit csináljak ezzel a cipővel, hogy elmentem egy leendő osztálytársamhoz játszani. De én nem játszani akartam, hanem a cipőt lepasszolni. Az anyukájával kezdtem beszélgetni, hogy van nekem egy vadonatúj pár cipőm, ami kicsit nem jó rám, és nem akarják-e megvásárolni, ha az Emesének jó. Persze, persze, megnézik, hozzam csak a cipőt. Hazabicikliztem, és valahogy

elvettem otthonról, szerencsére nem látták. Emesének jó volt, és kérdezték, hogy mennyi az ára. Hát, mondom, anyáék nincsenek otthon, de hazamegyek, és megkérdem. És kérdeztem anyutól, hogy mennyi volt, mert Emesének az anyukája meg szeretné venni. „De hát miért?” Mondtam, hogy mert Emesének jobban tetszik. Úgyhogy hétéves korom óta nem vesznek nekem semmit.

Ez a minta talán apukámtól származott. Tizenhat éves voltam akkor, a kilencediket már elvégeztem. És azt mondtam nekik, hogy nagyon szurkolok az öcsémnek, de nem akarok elmenni, nem akarok iskolát váltani. Nagyon szerettem azt, amiben éltem akkor, és nem akartam azon változtatni. A Salamon Ernő ugyan a Gyergyói-medencében a legjobb gimnáziumnak számít, én mégsem szerettem, viszont a baráti köröm fontos volt nekem. Emellett akkor már volt egy barátom, aki idősebb nálam két évvel, és Csíkszeredában járt középiskolába a művészetibe, mert szobrásznak készült. Aztán szobrász is lett belőle. Temesváron tanult, aztán lassan elsovadt ez a kapcsolat. Az édesanyám felőli nagyszüleim fogadtak be, átköltöztem hozzájuk Szárhegy alszegi részébe. A másik házat bezárták, és üresen állt. Anyukám hagyott nekem otthon egy autót, mert ritkán jöttek a buszok, én meg sok délutáni foglalkozásra jártam, és hát a barátaim is inkább Szentmiklóson voltak. Amikor a jogosítványomat megszereztem, tizenegyedikes voltam. A nagyapám már nem él, de az utolsó pillanatig komolyan gazdálkodott, nagyban. Állatok voltak, két tehén plusz borjúk, sok juh és bárány, egy-két ló, sok disznó meg malac, és a nagyapám nyáron kivitte a tehenet meg a juhokat a havasra. A ballagásomra sem tudtak rendesen eljönni, merthogy ugye az állatok...

Szóval egy ilyen miliőbe kerültem. Elvárták, hogy menjek velük a mezőre. Sok kaszálója és rengeteg szénája volt nagyapámnak, és nekem takarnom kellett, mert mindent kézzel csinálták, és sokat voltam velük a kaszálókon. És ez annyira elvárásolt engem, hogy amikor Budapestre kerültem, egészen bele voltam betegedve. Nem volt olyan nagy lelkizés, nem is érintettük meg egymást, de az a biztonság, az a bizalom, az a humor, az a hangulat, az a szeretet, amivel ő a maga módján fordult felém, az nagyon fontos volt nekem. Nagyon megtaláltam a harmóniát, a lelki békét is. A nagyapámmal inkább közel álltunk egymáshoz, de a nagyanyámmal is egymáshoz nőttünk. Sokat segítettem nekik a ház körül is. Együtt mentünk lóvásárra, disznóvásárba, traktorvásárba is. Az utolsó együttlétünk is ez volt, mentünk a mezőre, nem kellett kényszeríteni. Így éltem három évig. A barátomat is befogadták a nagyszüleim, rá is gyűjthatt, de nem aludhatott ott. Akkor nagyapámnak négy ingatlana volt már a faluban, és amiben laktak, azt két éve építették. Központi fűtés fával, máig nincs bevezetve a gáz. Külön szobám volt. Garzonom volt valójában, ők beköltöztek a ház hátsó felébe, ahogy szokták. Ez egy nagyon nagy birtok, nagy udvarral, amit azért vett meg a nagyapám, hogy a szekérral meg lehessen benne fordulni.

Az általános iskola első osztályába Szárhegyen jártam. Egy fiatal tanítónő kezdett el minket tanítani, mi voltunk a második osztálya, ő maga is szárhegyi volt. Ő volt az egyetlen fiatal tanító a faluban. Nagyon nagy dolgokat tanított nekem. Rajongtam érte, mindenben utánozni akartam, amiben csak lehetett. Ő is első generációs értelmiségi. Ha kiemelt egy könyvet, akkor karácsonyra, mikulásra, húsvétra vagy a születésnapomra én is azt kér-

tem. Jártam hozzá, mert a nagyszüleim szomszédjában lakott. Mindig nagyon kedvesen fogadott, és megmutatta nekem a komolyzenei gyűjteményét. Felraktuk és hallgattuk a lemezeket. És ami a legfontosabb volt, hogy nem válogatott a diákok között. A tanulásban kevésbé jó képességűeket is próbálta kiemelni. Sokszor megszégyelltem magam, hogy mit gondolok erről vagy arról az osztálytársamról, miközben ő milyen nagy empátiával és emberséggel fordul felénk. Ezek akkor nagyon belém vésődtek. Volt egy olyan alkalom, hogy én azt mondtam, hogy valakit nem kedvelek. Ő meghallotta, és szépen elmagyarázta nekem, hogy nem fordulhatunk így senki felé sem. Rögtön az óra után. És nem úgy mondta ezt, hogy leforrázva érezzem magam. Ezután még jobban rajongtam iránta, hogy ennyire igazságos. Sokat vitt kirándulni minket, Magyarországra is. Az volt a lényeg, hogy ne legyünk idegenek, hogy tudjunk kapcsolatot teremteni könnyen, számunkra ismeretlen emberekkel, más diákokkal, felnőttekkel is, és hogy ne féljünk az étteremben kérni egy teát. Amikor busszal Galyatetőre mentünk, az egész utazás meg volt szervezve, pedagógiai ilag fel volt építve. Akkor még nem volt ilyen telefonos világ, de felkészített minket arra, hogy telefonon hogy beszéljünk, hogy kell bemutatkozni. Ugyanakkor ő nem volt egy közkedvelt figura a szülők körében, mert túl sokat kért. Azt mondták róla, hogy túl komolyan veszi a dolgokat, túlságosan beleéli magát.

Negyedik osztály után tudtam, hogy a szüleim Gyergyóba fognak adni iskolába. Vacilláltam, hogy a román iskolába adjanak-e vagy a magyarba. Én mentem volna a román iskolába is, de végül a magyar iskolába írtattak be. A román iskola azért lett volna szerencsés döntés, mert most nagyon jól tudnék románul, de legalább gátlásaim nem lennének. De ez is jó döntés volt, mert nagyon jó baráti társaságba és jó osztályba kerültem, ahol sokat kellett tanulnom ahhoz, hogy a középmezőnybe fel tudjak zárkózni. Az összes osztálytársamnak 9,90-es átlaga volt, én meg alig tudtam a 9,50-es átlagot kifacsarni magamból. Irodalomból és nyelvtanból voltam jó. Sokat kellett tanulnom, angolból és románból nagyon le voltam maradva, matekból meg sosem voltam jó. Magyarórán szituációkat kellett előadnunk irodalmi művekből, úgy, ahogy mi képzeljük el. Sok dicséretet kaptam a magyartanárnőmtől, mindig kiemelt, és azt gondoltam, hogy ez a jó irány. Kilencediktől átkerültem a Salamonba, ahol volt színjátszó kör, amit eleinte egy magyartanár és egy némettanár működtetett. Az osztályfőnökünk engem és a barátnőmet nagyon szeretett. Pontosan értette a helyzetemet. Mondta, hogy akkor mehetek a családomhoz Magyarországra, amikor csak akarok. Elég nagyszájúak voltunk, direkt késtünk a saját osztályfőnökünk órájáról, mert tudtuk, hogy akkor nem fog beengedni, és mehetünk kávézni. Sok hiányzásunk volt. Próbáltunk valamivel kitűnni a többiek közül, a Figura színházásokkal barátkoztunk. Színművészetire akartunk jelentkezni, a barátnőm oda is ment, rögtön fel is vették. Később aztán eltávolodtunk egymástól. Én is elmentem Kolozsvárra felvételizni. Jártam a felkészítőre is, de nem vettek fel, rögtön az első rostán kiestem. Szembesültem azzal, hogy nem ilyen felkészültséggel kell jönni, amivel én. Láttam, hogy hányféleképpen tud elmondani egy fiú egy monológot. Meg voltak határozva monológok és versek, amiket meg kellett tanulni. Improvizációban persze jó lettem volna, de az volt az utolsó része a felvételinek, és odáig már nem jutottam el. De érdekes, utólag soha nem bántam, hogy nem

vettek fel, és nem akartam újra felvételizni színművészetire sem ott, sem máshol. Megéreztem, hogy ez mennyire kívül áll rajtam.

Na, nem sikerült, hát hazamentem Szárhegyre. El voltam keseredve, de nem azért, mert nem vettem fel, mert azokkal a személyekkel nem is akartam egy légkörben lenni, hanem azért, mert tudtam, hogy el kell jönnöm Budapestre, amit egyáltalán nem akartam. Az ország elvesztését sajnáltam legjobban. De hát abban egyeztünk meg a szüleimmel, hogy Magyarországon folytatom. Erre a szavamat adtam, úgyhogy nem volt más választásom, de nehezen viseltem, és úgy gondoltam magamban, hogy egy félét maradok az egyetemen, aztán valamilyen módon megpróbálom hazajutni. A Pázmányra akartam menni, de a Metropolitan Egyetemre jutottam be kommunikáció és médiatudomány szakirányra, ahol újságírásra szerettem volna specializálódni. Rákosszentmihályon laktunk a családdal, és rögtön az első nap elkéstem az órámról, mert nem tudtam bemérni, hogy mennyi idő odaérni tömegközlekedéssel. Nehezen ment a barátkozás, az akklimatizálódás. Szinte minden órán elmondtam, hogy nem akarok itt lenni. Egyáltalán nem érdekelt, mit gondolnak a többiek. Nem voltam közkedvelt figura, mert inkább románnak tartottak, és amitől féltem, az be is igazolódott. Folyton ugratások, olcsó poénkodások jöttek, nehezen akartak bevenni a baráti körökbe, hiába próbálkoztam. Nem sértődtem meg, de nagyon csalódott voltam, szégyelltem, hogy nincsenek barátaim, és hogy nem találtam meg azokat az embereket, akiknek hasonló lenne az érdeklődési köre. Olyan csoporttársaim voltak, akik a Való Világban szerepeltek. Ha tehetős lettem volna, esetleg barátkoztak volna velem, de így senki nem segített. Azt hittem, hogy velem van probléma. Sokat jártam haza emiatt, mivel szerencsére az otthoni baráti kör megmaradt, sőt, még szélesebb is lett.

Összességében az első két évben teljesen idegennek éreztem magam Budapesten. Egyáltalán nem talált a szó. Semmilyen szó, mondat se. Éreztem, hogy nem vagyok a helyemen, és úgy akartam ezen változtatni, hogy szinte minden félévben készültem egy másik szakra, egy másik egyetemre. Amit tanultunk, az nekem nem esett nehezemre, ahhoz adaptálódtam. De a csoporttársaimhoz nem tudtam adaptálódni, és nem is akartam. Úgy éreztem, hogy intellektuálisan nem illünk egymáshoz. Nagyon távol állt egymástól az érdeklődési körünk. A popkultúra és a Nyugat utánzása nekem nem jött be. Ehelyett próbáltam feltérképezni magamnak azokat a színházakat Budapesten, amelyek hozzám közel álltak. Az Örökényt, a Katonát, ilyeneket. A Jurányiba is kezdtem járni. Emellett tartottam a kapcsolatot a gyergyói figurásokkal, találkoztunk is, amikor jöttek vendégszerepelni a Merlinbe. A kritikákat is olvastam a *Revizoron*, a *Színház* folyóiratot is rendszeresen vásároltam, aztán később az *Élet és Irodalmat* is kezdtem olvasni. Azóta is járok Budapesten színházba, de egyedül, mert a barátaimmal nem közös az ízlésünk.

Az egyetemen az is kiderült, hogy másképpen beszélek, mint ők. Nagyon nem találtam a helyem, de a szüleim nem tudtak nekem segíteni, nem látták át az egészet. Csak azért nem hagytam abba az egyetemet, mert voltak olyan tantárgyaink, hogy nyilvános beszéd és szereplés. Ezekon improvizációs gyakorlatok voltak, szöveget kellett írunk, utána jól elmondani, és ebben mindig remekeltem. Egyszer egy ilyen óra után odajött hozzám egy nagyváradi lány, hogy kérdezze meg, véletlenül nem a Székelyföldről vagyok-e. Volt neki

akkor egy sepsiszentgyörgyi barátja, és észrevett nálam egy-két székeleyes hangsúlyt. Így lassan kezdett kialakulni egy kapcsolat közöttünk. Mindig jól teljesítettem, mindig jó visszajelzéseket kaptam a tanáraitól, úgyhogy mégsem mentem haza félév után. De a szakdolgozatnál nagyon sírtam, hogy egyszerűen nem érdekel ez az egész, százötven cím volt megadva, de én nem akartam még egy fogkrémmel többet eladni. Mondtam a szüleimnek, hogy elég volt, nem fogom ezt az egyetemet elvégezni. Nagyon sok konfliktusom volt emiatt apuval, hogy miért is kellett nekem idejönni. Anyu meg mondta, hogy nézzem át még egyszer a címlistát, hátha találok valamit. És akkor megláttam egy címet, hogy a '89-es romániai forradalom televíziós narratívája – vagy valami ilyesmi. És akkor úgy éreztem, hogy ez egy mentőcsónak, amiben csak én ülhetek. Ezt kiválasztottam, és felkerestem a tanárt, Dunavölgyi Pétert, aki az MTV archívumát szerkesztette akkor. Nem volt erdélyi beágyazottsága, csak televíziótörténetet tanított az egyetemen. Teljesen beleéltem magamat a témába, úgy éreztem, hogy megérkeztem. Egyébként rajta keresztül három hónapig gyakornok is voltam az MTV-nél. Ilyen informális szálakon keresztül bevitt engem a televízió szerkesztőségébe, de nem tudtam ott sem gyökeret verni, lehet, hogy nem volt bennem elég ambíció. Ott sem találtam a helyem. Viszont beleástam magam a szakdolgozatomba, ami végül nagyon jól sikerült.

Gyötrelmes volt az egész alapszak, és ezért mindenképpen máshová akartam menni mesterszakra. Szebenbe szerettem volna beadni a jelentkezésemet kulturális menedzser szakirányra, románul. Olvastam kortárs román íróktól regényeket meg novellákat, jártam az Urániában a román filmhétre. Nem mélyültem el benne nagyon, csak a fogyasztója szerettem volna lenni a román kultúrának. Korábban is megvolt bennem, hogy szabad akarok lenni és magabiztos, mint a férfiak. A román nyelvtudást a férfiak birtokolták a környezetben, és úgy láttam, hogy ők szabadon mozognak, nem félnek, nincsenek gátlásaik, sokkal sikeresebbek, mint a nők. Úgy képzeltem, hogy egy olyan nagyvárosban leszek, ahol többségében románok vannak, és fogok még birtokolni egy vagy két idegen nyelvet. De az utolsó pillanatban apu nem engedett el Szebenbe. Nem tudom, miért, egyszerűen nem engedett. Végül felvételiztem mesterszakra Budapesten. Közben volt egy romántanárom Budapesten, angolra is jártam hozzá, egy román ember volt. Neki is elsírtam magam, hogy de hát én haza akarok menni. Erre azt mondta, hogy Esztike, ne bánd, te más vagy, lehet, hogy jobb lesz neked, ha itt maradsz Magyarországon. És mikor elkezdtem a mesterszakot, ők hazaköltöztek Bákóba.

Aztán az ELTE-re szerettem volna menni, de nem jutottam be államilag támogatott szakra, és nem akartam a szüleimet sem terhelni, mivel az alapszak is sokba került. Szerencsére a Pázmányra felvettek állami ösztöndíjas képzésbe. Főleg azért jelentkeztem mesterszakra, hogy mehessek külföldre. Ez sikerült is, másodévbem kikerültem Varsóba. Azt gondoltam, hogy a Pázmányon nem akarok majd senkivel sem barátkozni. Ehhez képest az első nap az első órán a tanár azt mondta, hogy itt van egy vers, és három ember fogja felolvasni. Az egyik én voltam, plusz egy fiú, aki marosvásárhelyi volt. Volt egy lány, aki kérdezett tőlem valamit az óra végén, és mondtam, hogy nem tudom, és nem is érdekel. De még egyszer rákérdezett, mondtam neki, hogy nem érdekel, oldd meg, maximum egy kávé megiszunk, ha nem erről beszélsz, és azt mondta, jó. Kiderült, hogy Zsófinak hívják,

és egy felvidéki lány, nádszegi. Ebben az a poén, hogy ő akkor szakított a barátjával, aki egy gyergyóújfalvi fiú volt. Zsófi azóta az egyik legjobb barátnőm. Közben Győrbe költözött, és ma gasztroújságírással foglalkozik, offline és online is. Utólag mondta, hogy nem is akart velem annyira barátkozni, mert a volt barátjára emlékeztettem, de aztán másképp alakult. Végigbuliztuk az egész mesterszakot, általa újabb és újabb embereket ismertem meg. Nem tudtunk annyira a csoportba beilleszkedni, ketten vagy hárman voltunk, egy magyarországi lány volt még ebben a bandában, de ő magától kiszállt, nem nagyon értettük, miért.

Nagyon szórakoztatott minket az, hogy megtanuljuk egymás szavait. Nagyon egymásra találtunk, és jöttünk-mentünk egymáshoz. Mikor elvégeztük az első évet, ő jött velem Tusványosra bulizni. Egyszerre mentünk Erasmusra is, akkor is meglátogattuk egymást. Nagy társasági életet éltünk, de az igazi budapesti világban kevésbé forogtunk. Én Varsóba kerültem az Erasmusszal, ahol az volt a jó, hogy angolul kellett tanulni, de a tanítás nem volt színvonalas, viszont a társaság nagyon jó volt. Egy háromszobás kollégiumi apartmanban laktunk hatan, nekem egy német szobatársam volt, akivel nagyon összebarátkoztunk. Úgy éreztem, mintha már régóta ismerném. Angolul beszélünk, ő jobban tudott, mint én, de magamhoz képest nagyon jól megtanultam angolul. Volt még két ukrán lakótársunk, meg egy bolgár, és még kellett legyen valaki, de most nem emlékszem, lehet, hogy egy török volt. Nagyon tetszett, hogy ilyen sokfélék vagyunk. Mindenkinek volt mentora, nekem egy lengyel lány volt, aki főleg törökökkel és kurdokkal foglalkozott. Emlékszem, az első nap visszaérkeztünk a városnézés után a kollégiumba. Ezek a kurd lányok nem tudtak olyan jól angolul, de nagyon megrázó élményekről beszéltek. Annyira lefagytam, hogy hetekig nem tudtam felvenni velük a kapcsolatot. Ami pedig a képzést illeti, hát, azt hiszem, ennél szürreálisabbat nehéz elképzelni! A teológián belül volt a kommunikáció szak, ami azt jelentette, hogy voltak pap csoporttársaink Nigériából, meg valaki Kínából. Mindegyik óra valahogy a vallással volt kapcsolatos. Nem akarták belénk sulykolni, de ez volt a keret.

Varsóban is sokszor felmerült, de igazából Magyarországon voltam először rákényszerülve, mert kíváncsiak voltak az emberek, hogy válaszoljak arra a kérdésre, ki vagyok, mi vagyok, minek mondom magamat. Azt persze mindig tudtam, hogy a románokhoz vagy Magyarországra megyünk éppen kirándulni, de korábban különösebben sohasem gondolkodtam ezen. Emlékszem, amikor a szomszédunkba férjhez jött egy csomafalvi menyecske. Hogy akkor ez mekkora dolog volt Szárhegyen! Azt persze tudtam, hogy szárhegyi vagyok, amikor mentünk fel Gyergyószentmiklóstra a városra, Brassóba vagy a tengerre, ezek megvoltak. De az ilyen kérdésekre eleinte nem tudtam válaszolni. Amikor kérdezték egy órán, akkor azt mondtam, hogy Erdélyből jöttem. A többség általában ezzel beérte, és le volt tudva a dolog. Ennek örültem, mert minél kevesebbet akartam elárulni magamról, elég nagy trauma volt nekem az, hogy Magyarországra kerültem. Inkognitóban akartam lenni, és azt sem akartam, hogy lerománozzanak. Meg valahogy a kritikai megfigyelő pozíció jobban tetszett nekem. De volt, aki nem hagyta annyiban, és kérdezte, hogy hát közelebbről, honnan érkeztem. Hát Székelyföld, Gyilkos-tó – így próbáltam elmagyarázni. A románozásokat az öcsém meg sem hallotta, de én helyette is mindig észrevettem, és ez engem nagyon bántott. Az első évben otthon éltem gondolatban, a mezőn jártam, nagyon hiányoztak a nagyszüleim és az a milió, amiből el kellett, hogy jöjjenek. De közben meg tény-

legesen is jártam haza, és elkezdtem észrevenni, hogy nagyon nagy különbségek és távolságok vannak a különböző helyek között, és akkor ezt valahogy definiálni kellett. Végül aztán rájöttem, hogy a válaszom mindig attól függött, hogy ki teszi fel ezeket a kérdéseket. Úgyhogy tulajdonképpen akkor tudatosult bennem igazán, hogy gyergyói vagyok, amikor Magyarországra kerültem.

Arra is rájöttem, hogy a beszédem és a szóhasználatom is attól függ, hogy éppen kivel beszélek. Korábban nem voltam ilyen tudatos, de most már figyelek erre, ez engem kifejezetten szórakoztat. Otthon azokat a szavakat használom, amiket megszoktak az emberek. Pesten, szakmai körökben igyekszem alkalmazkodni, akkor nem váltok vissza. De a *kacagjunkat* meghagytam, az *örvendeket* is használom, ezekről nem mondok le, tudom, hogy ez megkülönböztet. Szerencsére soha nem volt olyan erős diftongusos akcentusom, mint egy csomafalvinak, ami miatt apukám is sokat csúfolódott velük, nem rosszindulatból, de sokat ugratta őket. Amikor kisiskolás voltam, a verstanulással és az olvasással vagy középiskolában a színművészetire való készüléssel azt a kevés akcentust is próbáltam elhagyni, amit Szárhegyen felszedtem. De amikor a nagyszüleimmel beszélek, ma is tudom, mit kell kérdezni tőlük, és hogy kell őket kérdezni. Azt is látom, hogy anyuék ezt nem mindig tudják. Például megkérdezem mamától, hogy meghallgattad-e a misét. És akkor rögtön megvan a közös téma. De a szüleimnek szerintem nincsen idejük arra, hogy ezt fürkésszék. Nem beszélnek a miséről, nem járnak templomba Magyarországon, de otthon igen. Nem világi-asodtak el teljesen. Amikor hazamegyek, és a falubeliekkel kell beszélgetnem, akkor vissza tudok térni, és nincs semmi távolságérzete annak, aki velem szóba áll. Használom azokat a szavakat, amiket az idősek használnak. Találkozom az utcán egy idős bácsival, és azt mondom, hogy egészséget, Guszti bácsi! Nem azt mondom, hogy jó napot, vagy hasonló. Az én korosztályom már nemigen mond ilyet, ez ma már nem magától értetődő. Régen azt mondtam neki, amire megtanítottak a szüleim, hogy csókolom, Guszti bácsi. De amikor a PhD-dolgozatomat írtam, és interjúzni kellett velük, akkor tudtam, hogy vissza kell kúsznom valahogy. És észrevettem, hogy mi az, ami a távolságot megszünteti köztünk. Amikor vasárnap jöttünk ki a templomból, mindig azt mondtuk, hogy dicsértessék. Régebben ez automatikus volt, nem is figyeltem erre, de amikor ugyanebben a helyzetben ma azt mondom a szomszéd néninek, hogy „dicsértessék, hál’ Istennek, eljöhettünk”, akkor már pontosan tudom, hogy ezzel kialakul majd a diskurzus közöttünk, és én élvezem, hogy ezt a helyzetet meg tudom teremteni. Vagy például a múltkor nem autóval mentem haza, hanem valaki hazavitt, de közben felmentem busszal a városra, és hazafele stopoltam, otthon ez még szokás. Egyik ismerősünk vett fel, és akkor nem azt mondtam neki, hogy forduljon be, hanem azt, hogy sirüljön be balra. Ilyeneket szoktam csinálni. Zsófiával versenyt is úzunk abból, hogy ezt csináljuk. Napokig tudunk ezzel szórakozni.

Viszont amikor Budapesten végeztem az alapszakot, tudatosan nem kezdtem el hasonlítani hozzájuk, és nem kezdtem el úgy öltözködni, mint ők. Úgy néztem ki, mint egy kolozsvári színművészeti vagy valamilyen bölcsész egyetemista. Sálakat hordtam, és egyáltalán nem követtem azt a divatot, amit a csoporttársaim. Színes ruhákban jártam, de semmi nem volt hosszú, kicsit ilyen bohém volt az egész. Nem sminkeltem, az ebbe nem fért volna

bele. A Metropolitanen a lányok nagyon erősen sminkeltek, és be volt festve szőkére vagy valamilyen színre a hajuk, és a plázákból vásárolt legfrissebb szettekben jártak. Később aztán levettem ezt a bohém, kislányos, nagyon színes stílust. Leegyszerűsödött a ruhátáram. Ugyanakkor ma sem szeretem a nagyon pikkpakk kinézetet. Nem szeretem, amikor minden olyan kiszámítottan tökéletes. Szeretek megmaradni a két véglet között. Persze azért követek francia divatoldalakat, és onnan szoktam rendelni ruhákat. Ez az internet segítségével hamar megtalált olyan négy-öt éve, nem tudom, hogyan. Emellett persze megvannak azok az üzletek is Pesten, ahol szoktam vásárolni. Ha cipőt vásárolok, csak bőrt szoktam venni. Divatdolgokat nem veszek, ami hóbort, csak időtállókat. Szerintem minden hóbort, ami *fast fashion*. Nyilván nőiesebb is lettem, és pár év alatt megszoktam Budapesten, hogy jobban megkreáljam magam. Én is sminkelek, járok fodrászhoz, előfordul, hogy festik a hajam, de kozmetikushoz csak akkor járok, amikor Gyergyóban vagyok, mivel azt jobban ismerem, emellett olcsóbb is jobb is. Akkor is csak a gyantázást veszem igénybe, és néha az arckezelést, de azt is csak évente egyszer. Egyet viszont mindig tudtam, és ez nem az elmúlt tíz évben alakult ki, hanem jóval korábban kezdődött. Mégpedig azt, hogy nekem nem lesz olyan szerepem, mint a családom nőtagjainak. Szeretnék egy önjáróbb, az érdekeit sikeresebben és nyíltabban érvényesítő nő lenni. Kevésbé szeretnék bármilyen társadalmi elvárásnak megfelelni.

Amikor elvégeztem a mesterszakot a Pázmányon, magamat is megleptem azzal, hogy 2016-ban jelentkeztem társadalmi kommunikáció PhD-re a Corvinusra. Azon aztán még jobban meglepődtem, hogy fel is vettek. Korábban eszembe sem jutott, hogy ezt fogom csinálni. Megdöbbenett, amikor ráeszméltem arra, hogy ez egy teljesen más életforma. Eleinte egyáltalán nem gondoltam végig, hogy ez mivel jár, hanem nagyon romantikus okokból jelentkeztem. Egyszerűen többet akartam megtudni arról a társadalomról, ahonnan jövök, ahonnan származok. Eleinte volt bennem egy erős önbizalomhiány, ami aztán fokozatosan csökkent. Aztán elkezdtem konferenciákra járni, és egyre több emberrel összeismerkedtem. De amikor beiratkoztam a doktori iskolába, még a ráeszmélés folyamatában voltam, és megijedtem, hogy ez mivel jár, és nekem ebből mennyi minden hiányzik. Nem gondoltam bele, hogy ez hogy is lesz, és ezért egy évig titkoltam is otthon a barátaim előtt, hogy doktori iskolás vagyok Budapesten. Attól tartottam, hogy szakadék lesz közöttünk, és hogy ezt nem tudom majd átugrani. És azt sem akartam, hogy ha kudarc lesz, az nyilvános legyen. Túlságosan nagyra láttam azt a távolságot, ahonnan én jövök.

De aztán végül nem lett kudarc, hanem összeszedtem magam, és miután témavezetőt váltottam, egyre jobban beleástam magam a kutatásomba, aztán 2022 tavaszán meg is védtem a disszertációmát¹, ami aztán idén, némileg átírva, könyvként is megjelent.² A

1 Kovács Eszter 2022. *Informalitás, önszerveződés, kvázi-nyilvánosság. Kultúra, sport, hétköznapi diskurzusok, egyházi ünnepek és szórakozás a Gyergyói-medencében az 1970–1980-as években*. BCE. Doktori értekezés. Témavezető: Bárdi Nándor.

2 Kovács Eszter 2024. „Egy kis figyelmesség”. *Informális hálózatok és gyakorlatok a Gyergyói-medencében (1970–1989)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület. Kriterion Kiadó.

hetvenes-nyolcvanas évek gyergyói hétköznapjait szerettem volna rekonstruálni benne visszaemlékezések alapján. Hogy mi volt az igazság, az nem érdekelt. Az volt a fontos számomra, hogy milyen szavakat használtak, illetve hogyan fogalmazták meg a világot, az ikonikus helyeket, helyzeteket, az egész korhangulatot, és hogyan fogalmazták meg a szórakozás- és kikapcsolódás témáit. Azt gondolom, hogy elég sok mindent sikerült belesűrítésem a könyvbe, legalábbis a doktori program által biztosított keretek között. Közben, 2017-ben megkerestek a régi tanárain, hogy volna-e kedvem különböző kommunikációs tárgyakat oktatni, úgyhogy a doktorival párhuzamosan elkezdtem tanítani a Pázmányon. Eleinte egy kicsit szorongtam, de aztán belevágtam, és úgy érzem, az elmúlt hét évben egész jól belejöttem. Egy darabig úgy éreztem, hogy tanulom ezt a nyelvet, és olykor egy kicsit még dadogok. Ez különösen akkor volt így, amikor be kellett mutatnom a kutatásomat. De ma már azt gondolom, meg tudtam felelni annak, amit elvárt az a feladat. Azon is sokszor elgondolkodtam, hogy miért nem izgultam soha egyetlen óra előtt sem, és hogy ez vajon baj-e.

Nincsenek nyelvi és szakmai gátlásaim az órákon, mindig rendesen felkészülök, de igazodom is. Ugyanakkor szeretek improvizálni, és a csoporttól függ, hogy milyen lesz az óra. Előfordul, hogy nem vagyok expert egy-két témában, de még akkor is működik ez a dolog. Az a koncepcióm, hogy az óra legyen interaktív. Szerintem van bennem lendület, dinamika, amihez lehet kapcsolódni, miközben nem szeretem azt, ha csak én tartom szóval a hallgatókat. Kérdezek, megszólítom őket, megtanulom a nevüket. Próbálom azt érzékeltetni, hogy korban nem állok távol tőlük, és fogalmazzák meg nyugodtan a véleményüket, beszélgessünk, ez a lényeg. És ez bejön. Ugyanakkor nem tegeződünk, mert már megtanultam, hogy ezt nem szabad, mivel voltak ebből félreértések. Voltak, akik azt hitték, hogy a tegeződés egyenlő azzal, hogy barátok vagyunk, vagy megengedhetnek maguknak olyan gesztusokat, amiket szerintem nem szabad. Beszólások, könyörgések vizsgaszituációban, ilyenek. Szóval nem, nem és nem! Minden félév elején világosan felvázolom, hogy bizalommal fordulhatnak felém a gondolataik kinyilvánításában. Abból is látszik, hogy elfogadnak, hogy egyre többen kérnek fel, hogy legyek a konzulensük, mégpedig főleg azok a hallgatók, akiket én is jó képességűeknek tartok. De persze a csoporttól is sok minden függ, mert ha olyan csoportot kapok, akik nem annyira érdeklődők, akkor sokkal nehezebb nekem is.

Alig vártam, hogy meglegyen a fokozatom, és amikor végre meglett, kezdtem mozgolódni a Pázmányon, hogy itt vagyok, évek óta tanítok az egyetemen, végeztem, kész vagyok, mi lesz most. Ez az egész egy kedvtelés volt, vagy lesz valami eredménye? Korábban folyton azzal hitegettek, hogy akkor alkalmaznak majd teljes állásban, ha meglesz a fokozatom. De most nem mondtak semmi konkrét dolgot. Elég stresszes helyzet volt. Ismertek és szerettek mint volt diákok és mint kollégát, jó viszonyban voltam mindenkivel. És azt láttam, hogy nem az a baj, hogy engem nem akarnak, hanem hogy folyton küzdeniük kellett, hogy legyen elegendő hallgatójuk, és legyen hozzá státuszuk. 2019-ben tartottam egy elég jó előadást Csíkszeredában egy konferencián, ami után odajött hozzám Elemér, a gyergyóremetei polgármester, és megkérdezte, hogy szándékszom-e hazajönni. Mert ha igen, akkor

keressem meg. És mivel úgy láttam, hogy a Pázmányon nem lesz esélyem, tizenkét év után úgy döntöttem, hogy inkább visszajövök Magyarországról. A szülőfalum lett volna az ideális hely számomra, és meg is kerestek onnan, hogy lennék-e kulturális szervező a szárhegyi kulturális központnál, de elindult egy belső kampányolás ellenem, hogy ne vegyenek fel, amiben hozzám közelálló emberek is benne voltak. Máig nem tudom az okát.

De akkor már nagyon erős motivációt éreztem, hogy el akarok helyezkedni valahol. És még azon a nyáron, anélkül, hogy előre bejelentkeztem volna, összeszedtem magam, és megjelentem a remetei önkormányzatban. A polgármester először meglepődött, de mondta, hogy jó, örül, és majd hív a nyár folyamán. És valóban, egy hónapra rá hívott, hogy tényleg komolyan gondoltam-e, mert ha igen, akkor valamilyen pozíciót megpróbálhatunk, de előtte nekem is részt kell vennem a nyilvános versenyvizsgán. Vagyis hogy meghirdetik nyilvánosan az állást, és ha úgy látják, hogy más jobban megfelel, akkor nem én fogom megkapni. Persze azért biztattak, hogy jöjjek, de hát volt más jelentkező is. Készültem, írtam egy négy-öt évre szóló tervet, hogy művelődésszervezőként mi mindent lehet majd csinálni a remetei kulturális életben. Végül aztán engem választottak. Az volt az érdekes ebben a helyzetben, hogy én megérkeztem Magyarországról, és a polgármester azt mondta, hogy én vagyok két ember felettese. Miközben ez a két ember már egy összeszokott csapat volt: az egyikük a művelődési ház igazgatója, a másik pedig a helyi tévé szerkesztője volt, és ők nem örültek az érkezésemnek, mert tartottak tőlem.

A legnagyobb probléma nem is az volt, hogy Magyarországról jövök, hanem az, hogy szárhegyi vagyok, mivel ők komolyan úgy gondolták, hogy Szárhegy egy olyan falu, ahol csak selejtek élnek. De én ezt a konfliktust mindenképpen meg akartam oldani, csak hát időbe telt. De visszatekintve úgy látom, hogy jól kezeltem ezt a helyzetet. Rengeteg lelki munkát és önreflexiót igényelt, hogy kitaláljam, hogy lehetnék velük jóban. Szerintem az volt a lényeg, hogy tényleg szeretettel fordultam feléjük, és igyekeztem figyelembe venni, hogy milyen személyiségek, és hogy milyen témákkal lehetne közel kerülni hozzájuk. Voltak mélypontjaim. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy Ádám esetében a korkülönség is jelentős volt, ő az apám lehetne, míg Andreával egy korosztály vagyunk. De én következetesen a helyi nyelvet beszéltem velük, olyan témákat hoztam be, amelyek kapcsán közösen tudtunk kacagni. Tudtam, hogy melyek azok a dolgok, amik fontosak, amik megmozgatják a falu életét. Nyilvánvalóvá tettem, hogy pontosan tudom, hogy mondjuk Kisasszony napján nem lehet semmit sem szervezni, mert akkor a falu a templomba megy. Meg azzal is tisztában vagyok, hogy mikor vannak az egyházi ünnepek, mivel benne vagyok a Mária Társulatban. Elkezdtem foglalkozni a népdalkörrel is, teremtettem erre is legitim alkalmat. Az éneklésben ugyan nem veszek részt, de összeszedtem a népdalokat, amit majd énekelni fognak, mivel ezek a nénik nagyon szeretnek énekelni, és szeretik nézegetni a fényképeket is. Mindenhova szívesen mennek, csak hogy társaságban legyenek. Járnak a varrókörbe, a nyugdíjasklubba, és engem szeretnek, elfogadnak. A gyerekekkel és a tanítónőkkel is napi kapcsolatban vagyok, van gyerekkori barátnőm is, aki ide jött férjhez. Végül szerintem jól alakult ez az egész, Ádámmal és Andreával szépen összeszoktunk, és most már inkább az a gond, hogy túl jól telik az idő, túlságosan is talál a szó. Most már pontosan tud-

juk, hogy kinek hol a dolga, és senki nem avatkozik be a másik területébe. Andi, aki a helyi tévét szerkesztette, elment idén júniusban, úgyhogy ketten maradtunk Ádámmal. Sokszor kell rendezvényeket megnyitnom, keretet adni, és én ezeket nagyon szívesen csinálom. Szeretem a biztonságos és kellemes hangulatot megteremteni, és ez jólesik az embereknek is.

A tanítást idén végleg befejeztem Pesten. A tavaszi félévben még tartottam egy online-órát levelezősöknek. Ők is örültek, én is örültem, hogy nem kellett személyesen jelen lenni. Egy nagyon jó csapat jött össze, kilencven százaléka másod- vagy harmaddiplomás volt. Sokszor nem tudtam időben lezárni az órákat, mert annyi mindent kérdeztek. De most nyáron végképp eldöntöttem, hogy a 2024-es ideoi őszi félévben már nem akarok tanítani. De szerencsére ezt nem nekem kellett bejelentennem, mivel ők sem kértek fel, úgyhogy nem volt mit visszautasítanom. Amióta visszajöttem, lett egy komoly kapcsolatom, együtt élünk. Azelőtt nem éltem együtt senkivel. Gellért erdőmérnök, kiválóan beszél románul, Brassóban végezte az egyetemet, és a munkáját is két nyelven végzi az önkormányzatnál. Engem nagyon motivál, hogy ő azért is tud jól érvényesülni a munkájában amellet, hogy jó szakember, mert jól tud románul. Ő is egy erős karakter, én is az vagyok, és úgy élünk, hogy mindkettőnk akarata érvényre jusson, ne csak az egyik. És ami még fontos, hogy most volt a könyvbemutatóm, itt, Remetén. A polgármester volt a házigazda, aki felé én tisztelettel és szeretettel fordulok. Sűrű a programja, de azért szívesen elvállalta. Sokan voltak, tele volt a terem, legalább negyven ember jött el, jó beszélgetés volt. Annak nagyon örültem, hogy a szüleim is eljöttek, meg Gellért szülei is ott voltak. Direkt nem hívtam senkit, de több tanár és ismerősöm is eljött, akikre nem is számítottam, és akik közül sokan nem is tudták, hogy könyvet írtam. A végén volt egy nagy nosztalgiazás is, az egyik kolléganóm mondta, hogy Eszter, te sokkal többet tudsz arról az időszakról, pedig én éltem akkor. Ez volt az egyik legjobb könyvbemutatóm a hat közül. Volt már Kolozsváron, Szeredában, Szárhegyen, Gyergyóban és Vásárhelyen. Örültem, hogy ennek lett egy ilyen íve. Megtörtént, így is ismernek most már, és elfogadják, hogy ilyen is vagyok. Vagy legalábbis tudok ilyen lenni.

Budapest – Gyergyóremete, 2023–2024.

Az emberek közé, a terepre Születésnap beszélgetés Lampl Zsuzsannával

(Kép: JMK)

Kedves Zsuzsa hol születtél, hol nőttél fel? Milyen volt a közeg, amelyben cseperedtél?

Pozsonyban születtem, csodálatos környezetben. A Várúton állt a házunk, a kertünk a várfallal volt határos. Háromemeletes kert volt, az első szinten cseresznye- és diófák álltak, orgonabokrok és a hintám. A második és harmadik szintet ellepték a csipkerózsabokrok, a lapulevelek és a borostyán. Az én szememben ez volt a dzsungel. Emlékszem, egyszer ültem a cseresznyefa alatt, Verne Gyula valamelyik regényét olvastam, ahol ragadozó állatokról volt szó, s elképzeltem, hogy a harmadik teraszról már robot le hozzám egy oroszlán. Otthagytam csapot-papot, és sebesen rohantam kifelé a kertből. Anyukám meglepetten

futott utánam, mert nem tudta, hirtelen mi történt velem. Később, amikor már voltak gyerekeim és furcsa reakciót tapasztaltam náluk, mindig eszembe jutott, hogy ki tudja, milyen oroszlán fut most a fejükben.

Ami a nyelvi közeget illeti, a házunkban lakó idősebb emberek mind tudtak magyarul, némelyik németül is. Ők velem magyarul beszéltek. A fiatalabbak persze már csak szlovákul tudtak. Ők ezen a nyelven szóltak hozzám, én meg hozzájuk. Nem is tudom, hogyan, mert még nem is tudtam szlovákul, de értettem őket, és ők is engem. Aztán egyszer csak már beszélni is tudtam. Volt egy velem egykorú kislány, sokat járt a nagyszüleikhez Nyitrára – akkor hallottam először ennek a városnak a nevét, amely mostanáig fontos szerepet játszik az életemben, hiszen ott tanítok –, s egyszer játék közben énekelt egy altatódalt, amelyben elhangzott a „devčátko” szó. Én meg mindjárt kijavítottam. Evička, azt úgy kell mondani, hogy „dievčatko”! Négyévesek lehettünk, és ezen összevesztünk, mert ő állította, hogy jól mondja, én meg, hogy nem. Persze akkor még semmit sem tudtam arról, hogy létezik tájnyelv is.

Melyek gyermekkorod legfontosabb élményei mostani emlékeid szerint? Melyek voltak a kedvenc íróid és könyveid?

Az egész gyermekkorom egy csodálatos élmény volt. De nyolcéves koromban rövid súlyos betegség után meghalt az apukám. Ráadásul abban az évben ment férjhez a nővérem, így ketten maradtunk anyukámmal. Akkor váltam felnőtté, még ha külsőleg kislány is maradtam. Ez nem utólagos belemagyarázás, ezt már akkor is tudtam, mert észrevettem, hogy olyan dolgok foglalkoztatnak, amik a barátnőimet nem, s olyan dolgoktól félek, tartok, amik nekik eszükbe sem jutnak.

Apukám gyakran olvasott nekem meséket vagy pedig a saját maga által kitalált meséket mondta – például arról, hogy milyen volt, amikor Afrikában oroszlánokra vadászott –, amiket én persze készpénznek vettem. Egészen addig mesélt ilyeneket, míg nem az egyik szülői értekezletről azzal jött haza, hogy a tanító néni megkérdezte tőle, tényleg járt-e Afrikában. Később aztán magam is rengeteget olvastam, de nem volt kedvenc íróm vagy kedvenc műfajom. A mesék közül, amiket még apukám olvasott, a mai napig emlékszem a kis *Mukkra* és *A bíborszínű virágra* (ez *A szépség és szörnyeteg* eredeti változata), aztán egy *Roland lovag utolsó csatája* c. könyvre, aminek nem tetszett a borítója, mert durva szürke vászonból készült. Ezért először nem is akartam elolvasni. Mégis ez a könyv volt az, ami felkeltette az érdeklődésemet a történelmi jellegű olvasmányok iránt, amiket a mai napig kedvelek. Anyukám iskolai olvasókönyvére is emlékszem, annak márványos mintájú, színes keménypapír borítója volt – ezt nem véletlenül említem, nekem mindig számítottak a színek, anyagok és formák –, ami tele volt mélabús versekkel, például olyannal, hogy *A megfagyott gyermek*. Ez a vers nagy hatással volt rám, főleg miután nekem is már csak anyukám volt. S képes voltam órákig nézegetni a *Pallas Nagy Lexikona* köteteit, a hártypapírral fedett szép színes ábrákat. És a lexikon enyhén dohos illata... Csak hát nagyon nehezek voltak ezek a kötetek, az elején magam nem is tudtam levenni őket a polcról.

Ilyenkor kérdez rá az ember a Te „kis társadalmadra”, a családodra.

A szüleim és a tizenhárom évvel idősebb nővérem által alkotott szerető családba születtem. Azt, hogy én „más” családba tartozom, csak később tudtam meg, amikor az iskolában megkérdezték tőlünk, hogy munkás-, vagy parasztcsaládból származunk-e. Én azt válaszoltam, hogy tudtommal egyikből sem, s akkor azt mondta a tanító bácsi, hogy a „más” kategóriába tartozom. Ezután már automatikusan válaszoltam, hogy „más”, az egyetemen meg azt, hogy „iny” családból származom, mert ezt akkoriban sokszor kérdezték. Az apukámnak kereskedelmi iskolája volt, az üzleteit 1948-ban államosították. Amikor én születtem, akkor már hivatalnokként dolgozott a pozsonyi Magasépítő Vállalatnál. Miután hazajött a munkából, mindig elment egyet sétálni a belvárosba, gondolom, azért, hogy kiszellőztesse a fejét. Sokszor vitt el magával. Nyáron mindig fagyiztunk. A Nyerges utca sarkán levő Perličkában egy kedves kövér asszony-ság árulta a gépből kinyomós fagyit – nagy sláger volt az akkor Pozsonyban –, három-

féle volt, epres, csokis és kevert, aminek az egyik fele hosszában epres volt, a másik fele csokis. Eleinte mindig lefolyott, apukám ilyenkor gondosan megtörölgetett a tiszta, vasalt zsebkendőjével. Ami érdekes, hogy ugyanezt az útvonalat járom végig mostanában az unokáimmal, csak mi egy utcával arrébb vesszük a fagyit.

Anyukám háztartásbeli volt. Sosem voltam kulcsos gyerek, ami miatt az osztálytársaim kicsit irigykedtek is rám. Én is hálás voltam érte, hogy engem otthon mindig vár valaki, s talán innen ered, hogy nekem is mindig a családom, a gyerekeim voltak az elsődlegesek. Bár a munkám is érdekelt és fontos volt, mindig ők élveztek elsőbbséget. Egyszer volt egy beszélgetés az iskolában arról, hogy ki mit szeretne elérni az életben. Minden lány azt mondta, hogy jó családot szeretne, én meg azt, hogy jó munkát. Mondták is többen, hogy nahát, Lampl, te milyen karrierista vagy. Végül mindkettőt megkaptam, de mindig a család volt az első, és a mai napig az.

Ahogy említettem, én túlnyomórészt szlovák környezetben nőttem fel, és kiskorom óta tudtam, hogy a nyelvemben is különbözök a többségtől. De ez sosem jelentett problémát. Sosem éreztem magam alacsonyabb rendűnek, sőt, épp fordítva, gyerekként is éreztem, milyen jó dolog, hogy például az Evičkához képest én még egy nyelvet tudok. Nem emlékszem rá, hogy a nemzetiség kérdése az én jelenlétemben explicit módon felmerült volna. Úgy neveltek magyarnak, hogy különösebben annak neveltek volna, de hát nem is kellett, mert a családom volt nekem a példa. Egy esetre viszont emlékszem. Hárompercnyi sétára volt tőlünk a Mirko Nešpor Alapiskola, és valaki a tágabb családból felhozta, hogy engem oda kellene beírni. Az én nyugodt lelkületű apukám akkor kikelt magából. Kijelentette, hogy magyar gyerekeknek magyar iskolában a helye, és a Zsuzsika a Duna utcára fog menni. Így is lett. Felnőttként azt gondolom, hogy a szlovák alapiskolában sem vesztem volna el, mert ahogy mondtam, én akkor már tudtam szlovákul és mindig szorgalmas voltam. De sokkal jobb volt nekem a magyar iskolában. Örök hála apukámnak, a szüleimnek, hogy nem dőltek be az „idők szavának”, miszerint érvényesülni csak szlovák iskolával lehet. A hatvanas évek második feléről beszélek, s ez a mítosz a mai napig tartja magát. Kutatásaim során számtalanszor találkoztam vele azoknál, akik magyarként szlovák iskolába írták a gyerekeiket (akik sok esetben nem is tudtak szlovákul).

Egyébként ez a másságom, a magyar, iskoláskoromig nem okozott gondot, senki sem szólt be nekem, legalábbis nincs ilyen emlékem. Az biztos, hogy a házban védett környezetben voltam, s nem hinném, hogy csak a háziúr lányaként. Hiszen ugyanazoknak a lakóknak, akik úgy gondolom, tényleg szerettek engem, nem okozott gondot, hogy feljelentsék a nemzeti bizottságon a szüleimet azért, mert vasárnap délután sétálni mentünk és kirakatokat nézegettünk. Mert szerintük ez olyan burzsuj szokás. Ezt a nemzeti bizottságon mondták az apukámnak, akit ez után a feljelentés után behívtak, de szerencsére nem lett ennek semmi következménye. Az első nemzetiségi diszkriminációs tapasztalataim iskoláskoromból származnak.

Hol mindenhol tanultál, kik voltak azok a tanáraid, akiktől a legtöbbet kaptad?

Pozsonyban, a Duna utcai magyar iskolában végeztem az alapiskolai és gimnáziumi tanulmányaimat, a szociológiát, majd a zszurnalisztikát pedig a Comenius Egyetem bölcsészkarán.

Én mindig jó tanuló voltam, mert tudásszomjam volt, így a tanárok is szerettek, ami eleve jó érzés, s ezért is szerettem iskolába járni. Mindegyik tanáromra szeretettel emlékszem, mindegyik adott magából valamit, amit akkor még nem mindig tudatosítottam. Név szerint talán a Kosík házaspárt említeném. Gabi néni magyart és történelmet tanított, ő fedezte fel, hogy tudok írni. A férje, a szigorú Kosík tanár úr pedig azt, hogy tudok rajzolni, s mindketten biztattak. Vagy a Velič és a Beňušík tanárnők jutnak eszembe, akik mindig szépen felöltözve, illatosan léptek be az osztályba, egyfajta női példaképet szolgáltatva. Úgy gondolom, ez is nagyon fontos. S nem feledkezhetek el Laukó Juci néniről, aki a pionírsapat vezetője volt. Ő úgy csinálta az egész pionírosdit, hogy nem volt benne politika, ideológia, csak tanulás meg szórakozás, s egyben rá tudott tapintani a gyerekek képességeire, és ösztönös emberi empátiájával azok fejlesztése felé terelgette őket. Én például neki köszönhetem, hogy rájöttem, szörnyen izgulós típusként is tudok emberek előtt szerepelni. Azt, hogy ezt hogyan lehet, és mit, milyen módon kell az embernek magában leküzdeni, ma már tanítják, többek között én is, de akkoriban egy olyan, inkább befelé forduló gyerekeknek, mint én voltam, eszébe sem jutott volna, hogy képes lesz az egész iskola előtt is fellépni. S amikor egy álmatlan éjszaka után – az ágyban forgolódva persze dühös voltam a Juci nénire, hogy mikre kényszerít – tizenhárom évesen kiálltam és elmondtam a beszédemet, megtapasztaltam, mi a sikerélmény, és hogy ezért érdemes akár nehézséget is vállalni.

A magyar identitásomat a Duna utca nagymértékben erősítette. Az alapfokon, de később is több olyan tanárom volt, akik ezt tudatosan tették. Például az Andrassy tanító néni, aki nagy átéléssel mesélte a magyar mondákat. De sosem emlékszem olyasmire, hogy ez a magyar identitás-erősítés mások ellen irányult volna, hogy ez valami másokat kirekesztő nacionalista nevelés lett volna, ahogy manapság szokás nevezni azt, ha valaki a nemzeti identitás megszilárdításának fontosságát említi. Nincs is bennem semmiféle utálat a szlovákok iránt, sohasem volt.

A Duna utcának a szlovák iskolák között is nagy presztízse volt. Pedig mi nem voltunk elit iskola, ahogy ezt később egyesektől hallottam – neked könnyű, te elit iskolába jártál –, hiszen különböző társadalmi rétegekből járó magyar gyerekek jártak oda, többek között magyar roma gyerekek is. Évfolyamtól függően velem is járt kettő-három, én magam is korrepetáltam némelyiket. Nem emlékszem, hogy lett volna bennünk kölcsönös utálat. Nem tanultak jól, de emberileg nem volt velük semmi probléma. Ehhez egy érdekes mozzanat jut eszembe. Néhány évvel ezelőtt az egyik pozsonyi piacon megszólított valaki, s hát látom, hogy az egyik roma fiú, akit olvasni tanítottam! Ott volt standja. Nagyon megörültünk egymásnak.

Szóval a mai szóhasználat szerint nem voltunk elit iskola, viszont voltak nagyon jó tanáraink. Például a kémia szakos Dávid Béla, a biológia szakos Fullajtár Péter, az énekkart vezető Fónod Mária és mások, akiknek köszönhetően mindig ott voltunk a különböző versenyek élvonalában. Ha mi valamilyen városi versenyre mentünk, a szlovák iskolások a fejüket fogták, hogy jaj, megjöttek a magyarok, itt nem lesz könnyű nyerni. Az ilyen tapasztalat is ad tartást. De épp ebben a közegben találkoztam először a magyargyűlölettel is. Talán nyolcadikos lehettem, amikor Laukó Juci néni kiválasztott, hogy egy prágai országos találkozón képviseljem a mi iskolai pionírcsapatunkat. Vonattal ment a sok pionír Prágába. A kupéban ismerkedni kezdtünk, s az első dolog persze az volt, hogy ki melyik iskolából jött. Amikor megmondtam, hogy én a Duna utcáról, az egyik lány elhúzta a száját és kijelentette, hogy de az a magyar iskola! Mondtam, hogy igen, az. A többiek normálisan fogadták, de ez a lány vissza-visszatért ahhoz, hogy a magyarok utálatosak, a magyar nyelv nagyon csúnya, meg hasonlók. Nem volt könnyű átélni ezt, de éreztem, hogy valamiféle behódolást kíván tőlem. Na, azt várhatod, gondoltam. Nem is lett ebből sem veszekedés, sem behódolás, végül a többiek is védelmükbe vettek, hogy szálljon le rólam. Aztán egyszer csak kibökte, hogy a nagymamája tud magyarul, és ő már neki is megmondta, hogy vele ne beszélje ezt a csúnya nyelvet. Szegény nagymama.

Kedves Zsuzsa miért lettél szociológus? Kik ösztönöztek? Valamint, hogy a Te szakmád szerint tegyem fel a kérdést, mely társadalmi körülmények, helyzetek motiváltak?

Eredetileg művészettörténész akartam lenni, de ott sem annyira a művészek lelki-világa érdekelt vagy a műveik esztétikai elemzése, hanem az, hogy milyen társadalmi körülmények között alakult a pályájuk, s ezek a körülmények miben hatottak a művésztükre. Egyébként akkoriban Michelangelo és Van Gogh volt a kedvencem.

Aztán elolvastam Duba Gyula *Vajúdo parasztvilág* c. könyvét, ami teljesen elvarázsolta. Egyrészt lenyűgözött a világ, amiről írt. Másrészt az nyűgözött le, hogy regénymódra megírt valóság volt. Azt, hogy írni akarok, gyermekkoromtól tudtam, kb. tízéves koromban egyik kézzel varrt naplómbe bele is írtam. De ekkor jöttem rá, hogy én talán nemcsak kitalált dolgokról akarok írni, hanem olyasmiről is, ami ténylegesen létezik, csak előtte nekem kell felfedeznem. Elkezdtem tudatosan keresni, melyik az a szakma, amely ezt lehetővé teszi, s így jutottam el a szociológiához, amiről akkoriban szinte senki sem tudta, hogy micsoda. Igazából én sem. Gimnáziumi angoltanárom, Flórián László tanár úr mondta, hogy neki szomszédja a Hirner bácsi, aki szociológus, ha akarok vele beszélni, elintézi. Hülye fejemmel nem akartam. Azt csak később tudtam meg, hogy ez a Hirner bácsi tulajdonképpen az az Alexander Hirner, aki a szlovák szociológiának máig egy nagyon eredeti és nagy alakja, szerintem, ha nem ide születik, világszeretelmé válna. Mire ezt megtudtam, már meghalt. Elirányítottak viszont Végh Lászlóhoz, aki szociológus volt, ráadásul magyar, fiatal és helyes. Elmondhatom, hogy nagyon kedves volt hozzám és biztatott, hogy szükség van magyar szociológusok-

ra. Mondta, mit olvassak el. Azonnal ki is vettem az egyetemi könyvtárból. A mai napig emlékszem a tankönyv szerzőjére. Ante Fiamengo. Későbbi tanulmányaim után már egyáltalán nem foglalkoztunk vele, de ilyen dallamos nevet egyszerűen nem lehet elfelejteni.

Az egyetemi tanáraink között volt három fiatal, akik azóta ismertté váltak. Vladimír Krivý, Soňa Szomolányi és Juraj Schenk. Én legjobban a Schenk tanár urat szerettem, akinek totál érthetetlen előadásai voltak módszertanból. Ő nem gyakorlati tudnivalókat, hanem a módszertan elméletét tanította – Alexander Hirner egyik tehetséges diákja volt, s hozzá hasonló érzelemmentes, pozitívista szótárral rendelkezett –, tele matematikai összefüggésekkel. A matematika éppenséggel nem kellett volna, hogy gondot okozzon, hiszen nekünk kétszemeszteres erős matematikánk volt – a híres „matfiz”-ről járt hozzánk egy szigorú tanárnő –, viszont Schenk egy csomó korábban soha nem hallott idegen kifejezést is használt, amit persze nem értettünk. Én éreztem, hogy ez egy fontos tantárgy, mert ezek olyan dolgok, amiket meg kell értenem, hacsak nem íróasztal mellől akarok szociológus lenni, márpedig én mindig ki akartam menni az emberek közé, a terepre. Ezért eldöntöttem, hogy addig fogok gondolkodni, amíg rá nem jövök, mi is az, amiről beszél. Nem volt könnyű, de sikerült. A tudományos diákmunkámat – a mai TDK előde – aztán már módszertanból írtam, és eljutottam vele az országos fordulóba. Ott nem nyertem, de a Schenk tanár úr, aki elkísért, kaján mosollyal mondta, hogy a bizottság egyik tagja elárulta neki, hogy nem értették, miről beszélek. Mondjuk, én hirtelen nem tudtam, hogy akkor most ennek örülnöm kéne-e vagy sem.

Magyarázd el, kérlek, szerinted miért szép tudomány a szociológia!

Nekem azért, mert többféle képességet igényel. Egzakt ismereteket, például matematikai és statisztikai tudást, racionális gondolkodást, ugyanakkor képzelőerőt és empátiát is. Valamint szeretetet azok iránt az emberek iránt, akik a kutatás tárgyát képezik. Alátámaszt olyan dolgokat, amikről sokan érzik, gondolják, tudják, hogy léteznek, de a bizonyítékot a szociológus munkájának eredményei szolgáltatathatják. S természetesen felfedezhet olyan dolgokat, amelyek egyelőre még megbújnak a társadalom mélyrétegeiben, még nem törtek elő, de jó, ha tudunk róluk. Hozzáteszem, hogy ez nem mindig örvendeztető tudás.

Az első köteted gazdaszociológiával foglalkozik. Még hozzá nem is akármikor végzett kutatás alapján. A rendszerváltás folyamatában persze a gazdasági rendszer is átalakult. Mi volt a véleményed arról a folyamatról akkor, és mi most?

Ó igen, a *Vállalkozók és vállalkozások 1989 után!* Egyik kedvenc könyvgyerekeim! Ez a kötet a rendszerváltás utáni első kis- és középvállalkozók közül csaknem kilencvennel folytatott, személyenként több órás, néha több napos mélyinterjúk alapján készült. Ők voltak az úttörők, akiket sokan utáltak, mert képesek voltak saját erőből elérni a kitűzött céljaikat, s fenntartani magukat egy olyan időszakban, amikor a vállal-

kozást támogató intézményrendszer nálunk még csecsemőcipőben járt. Amikor egy olyan gazdasági rendszer volt kialakulóban, amelynek sokan az áldozatává váltak. Ezért is utálták azokat, akiknek sikerült a váltás. A korabeli forrásokból egyébként tudjuk, hogy az emberek és az akkor kialakult politikai elit – leszámítva a Független Magyar Kezdeményezés elnevezésű magyar pártot – kezdetben nem kapitalizmust akartak, hanem a szocializmus emberarcúnak nevezett, Dubček-féle folytatását. De az elit egyik része rövid időn belül másképp döntött, s belevezérelte az országot a vadkapitalizmus csapdájába. Egyébként ez könnyen ment, mert a demokrácia, szabadság és hasonló jelszavak mellett – amiket sokszor épp az elit sugallt a tömegeknek, ahogy ezt Te is említéd egy visszaemlékezésedben – a többség igazából leginkább nyugati jómódra vágyott, olyasmire, amit a nyugati filmekben vagy a Pozsonyban fogható osztrák televízió reklámjaiban látott. Így hamar elhitték, hogy ez az egyetlen helyes út. Ezt akkor még magam sem láttam tisztán, most viszont egyértelmű, hogy szükség volt a piacinkra, a fogyasztásunkra. S bár ez más téma, de mégis összefügg a kérdéssel, az Európához való csatlakozás kérdésének felmerülése pillanatában, vagyis rögtön a rendszerváltás után, az akkori európai közösség már hatalmas problémákkal küzdött – ennek is megvan az irodalma –, s ma már teljesen világos, hogy a 2004-es kapunyitás a volt szocialista országok egy része, így Szlovákia felé nem egy nagy kegy volt, amiért hálásnak kellett lennünk, hanem szükségszerűség, mert az uniónak is kellett a „friss vér”. Ezzel együtt persze az integráció nekünk is nagy lehetőség volt. De visszatérve a könyvben leírt időszakra, a vállalkozókat sokan azért sem szerették, mert a sok keményen dolgozó, mindent beleadó vállalkozó mellett rengeteg szélhámos is volt közöttük. Az alvilági maffia kezdeteiről nem is beszélve. Akik most a *Miki* című felkapott szlovák film alapján szinte dicshimnuszokat zengenek Černákról, az egyik maffiavezéről, nem is tudják, milyen sötét időszak volt az, milyen rettegésben éltek például egy egyszerű falusi buli szervezői, akikről a bál végén megjelent nehézfiúk elvették a bevételt. S ez még a jobbik dolgok közé tartozott. Dokumentálva van, mit csináltak a megkívánt lányokkal. Milyen kegyetlen gyilkosságokat követtek el. Nagyon nagy szükségét látom a harminc-negyven évre visszamenő történelmi emlékezet felfrissítésének, de nem propagandista és manipulatív, a valóságot elferdítő módon. Nagyon veszélyes dolog ez, mert a fiatalok, akiknek mindez újdonság, ezt fogják valóságként elfogadni.

A szlovákiai magyarok társadalmának szociológiai analízise az egyik legnagyobb kutatói feladat, amelyikbe belevágtál. Mi ösztönzött erre?

Az önismeret iránti vágy, és az, hogy a tudásommal azt a közösséget szolgáljam, amelyikhez magam is tartozom. Ez talán fellengzősen hangzik, de így igaz, még hozzá a mai napig.

Mivel korábban a szlovákiai magyarokról egyetlen olyan kutatás készült, amely teljes mértékben szociológiaiának nevezhető – ez Végh László kutatása volt a hetvenes években –, s még két kisebb, elsősorban a magyar pedagógusokra irányuló felmérés

Kardos Istvántól, azt sem tudtam, mivel kezdjem. Egyébként az egyetem elvégzése után újságíró lettem a *Nő* című képes hetilapban, mert azt gondoltam, a valóság megismeréséhez első körben ez a helyes út. Jól gondoltam. Akkor a riportokat még nem az asztal mellől írtuk. Én is rengeteget utaztam. Harasztiné Mészáros Erzsébet főszerkesztőnek a mai napig hálás vagyok, mert mindenben támogatott, ugyanis nagy affinitása volt a szociológia iránt. S az első olyan munkám, amit én a mai napig szociológjainak nevezek és vállalok abban a formában, ahogy akkor megírtam, a *Lányanyának lenni* volt. A másik az *Elmondom az életemet* c. sorozat, ami tulajdonképpen a mostanság „oral history”-nak nevezett, azaz elmesélt történelem vagy életrajzi interjú módszerrel készült, Nagy László és Könözi István fotós kollégáim remek képeivel illusztrálva. Szociológusi pozícióból az első empirikus kutatásaimat a kilencvenes években végeztem. Ezek közé tartozott a már említett vállalkozókutatás, ami a Fórum Intézet első empirikus kutatása volt, majd az értelmiség és az értékrendek kutatása a budapesti Balázs Ferenc Intézetből Dobos Ferencsel. Azóta számtalan kutatást végeztem és vezettem, különféle témákról.

Mennyiben vagyunk mi sajátosak?

Erre a kérdésre nehéz válaszolnom, mert hát attól függ, kihez képest és milyen jellemzők mentén kimutatható sajátosságokról van szó. Ezért inkább egy olyan tulajdonságunkról beszélnék, amely nem biztos, hogy csak a mi sajátosságunk, de társadalmi rétegtől függetlenül mindenképpen jellemző a szlovákiai magyarok egy részére. Azért mondom, hogy egy részére, mert semmilyen szempontból nem vagyunk homogén társadalom, tehát semmilyen szempontból sem létezik egyöntetű szlovákiai magyarság. S melyik ez a tulajdonság? A kisebbségi érzés és a belőle fakadó kishitűség. Tavaly egy konferencia végén kerekasztal-beszélgetésre került sor, ahol a kérdező, maga is szlovákiai magyar értelmiségi, azt a kérdést tette fel, hogy mi, jelen levő magyar értelmiségiek, hogyan birkózunk meg a szlovákokkal szembeni kisebbségi érzésünkkel. Persze tudom, hogy ez létezik, és többek között a nemzetváltás és az asszimiláció felé vezető út egyik lélektani sarokköve, mégis meglepett, hogy ez a sikeres ember is küzd vagy küzdött ilyennel. Mondjuk én sosem. Az egész életem szlovák környezetben zajlik, beleértve a szakmai életem egyik részét, a tanítást is, hiszen nagyjából szlovák diákokat tanítottam szlovákul, de kisebbségi érzésem miatt, hogy magyar vagyok, amit egyébként mindenki tud rólam, soha nem volt. Persze ha valakinek van ilyenje, az általában a hiányos szlováktudás számlájára írható. Nekem is volt magyar diákom, aki nem akart megszólalni, merthogy ő nem tud jól szlovákul. Megnyugtattam, hogy ez leküzdhető. Én magam vagyok erre a példa. Hiszen hiába tudtam szlovákul, amikor egyetemre mentem, ott egy teljesen más nyelvezetre volt szükségem. Az első vizsganyagot bemagoltam, hogy megmutassam, vagyok olyan jó, mint a szlovák diáktársak. Aztán soha többet nem kellett ezt tennem. Így is végig ketten voltunk az évfolyam legjobbjai: egy görög osztálytársnőm és én. Visszatérve a magyar lányhoz, láttam, hogy a

szlovák diáktársai is támogatták, biztatták, és fokozatosan feloldódott. S persze tanult is. Mert a tudás, beleértve a nyelvtudást, nem születik magától. Értem tehát, hogy aki magyar iskolából jön, annak eleinte nehezebb a dolga, hiszen a magyar iskolának nem a szlovák nyelvtudás elsajátíttatása az egyetlen és elsődleges célja, de akiben van egy kis önbecsülés, akarat és céltudatosság, az rákapcsol és bizonyít, elsősorban saját magának, és akkor nem kell kisebbségi érzésekkel foglalkoznia. De találkoztam más esettel is. Egy magyar diák mondta nekem a magyar karon, ahol rövid ideig tanítottam, hogy ő nem tud szlovákul és nem is hajlandó megtanulni, mert utálja ezt a nyelvet. Visszagondolva a kitelepítésre és egyéb bennünket ért sorscsapásra, meg tudom érteni ezt az ellenszenvet, csak hogy ez nem visz előre. Ez a diák végül inkább a magyarországi továbbtanulást választotta. Pedig egyébként ügyes, értelmes fiatal volt. De nem jött vissza, számunkra elveszett.

Ám ez a kisebbségi érzés sok szlovákiai magyarban a magyarországi magyarokkal szemben is tapasztalható. S ennek is nyelvi alapja van, mert ők meg attól stresszelnek, hogy mi nem beszélünk olyan szépen magyarul, mint a magyarországiak. Persze, mi másképp beszélünk, és akkor mi van? Más téren is tapasztaltam ezt. Például sok szlovákiai magyar, köztük értelmiségiek szerint, ha magyarországi író regényéről van szó, az csak jó lehet. Ha szlovákiai magyar író művéről, ő, hát az csak idevalósi. Nyilván egy olyan országos kiterjedésű, gazdag múltú és hagyományú kultúrának, tudománynak, sportnak, mint a magyarországi, más a kiindulópontja, a merítési köre és ebből kifolyólag részben a gyümölcse is, mint a mi kisebbséginknek, de ez nem azt jelenti, hogy mi itt semmit sem érünk. Azt is imádom, amikor volt diákok, akik tanulmányi idejük alatt egy könyvet nem voltak hajlandók elolvasni, Magyarországra települve osztják az eszt, hogy mi idehaza milyen kicsik vagyunk. S még egy példa: tizenkét és fél évig heti rendszerességgel írtam az *Új Szó* „Vélemény” rovatába. Újságíróként összesítve jegyzetnek nevezük ezeket az írásokat, de volt köztük sokféle téma és többféle műfaj. Mininovellák is, amelyek megjelentek két kötetben, az egyik a *Randevű és más írások*, a másik az *Ajándék*. Egy részük szlovákul is megjelent, és egy szlovák író ezeket az írásokat elbeszéléseknek nevezte. A hazai magyar szóhasználatban szösszenet szóval intéztek el. Utálom ezt a szót, mert degradál. Sok kortárs irodalmat olvasok, magyart, szlovákot, s időnként csehet is. Ha mondjuk Lackfi János vagy Michal Viewegh ír hasonlókat, az automatikusan novella vagy elbeszélés. Ha szlovákiai magyar írja, az csak szösszenet. Úgy látszik, ha más nem ostoroz, akkor muszáj magunkat önostorozni.

Miben változik a mi társadalmunk?

A többségi társadalomhoz hasonlóan változik az értékrendje. S ha az értékrend változik, minden változik, mert minden véleménynek és cselekedetnek az értékrend a mozgatórugója. Minden népcsoport alapvető jellemzője az, hogy mennyien alkotják. Nem újdonság, hogy a számunk fogy, s nem újdonság, hogy ennek alapvető oka az asszimiláció, a másik fő oka pedig az, hogy nem születik elég magyar gyermek.

Részben ez is az asszimiláció számlájára írható, mert nemcsak az a gond, hogy a magyar anyáknak kevesebb gyermekük születik, hanem az is, hogy a magyar anyáknak kevesebb magyar gyermekük születik, vagyis nem minden magyar anya örökíti át a saját nemzetiségét a gyerekére. Hogy miért nem, azt most nem részletezhetem, mert kifutunk a megadott terjedelemből, de ezekről a dolgokról már elég sokat írtam, előadtam és nyilatkoztam.

A politikai vizsgálódásaidban többek között egy különösen fontos kérdést boncolsz, nevezetesen a magyar társadalmon belül húzódó politikai törésvonalak problémakörét. Milyennek látod ezek szerepét és hatását, s mennyiben változott a jellegük?

Az utolsó monográfiámban a szlovákiai magyarok 1989/1990-es politikai értékrendjével foglalkoztam, úgy a polgárok, mint a pártok szemszögéből. Eredendőleg a jelenlegi politikai identitásról akartam írni, de aztán rájöttem, hogy az elején, a rendszerváltásnál kell kezdeni. Egyrészt, mert sokan elfelejtették, hogyan is volt, hiszen eltelt harmincöt év, illetve a fiatalabbak szinte semmit sem tudnak róla. Másrészt azért, mert a mostani szlovákiai magyar politikai nézetkülönbségek és játszmák gyökerei épp abban az időszakban alakultak ki. Így megismerve a múltat, a jelen is világosabbá válik. Valójában a kezdeti törésvonalaknak egy része a mai napig polarizálja a szlovákiai magyar politikumot és a társadalmat.

A magyar kisebbség politikai identitása az egyik olyan kérdés, amelyiket rendszeresen vizsgálász. Nem pusztán a sokak által ismert eredményeid érdekesek, hanem szerintem a módszer is, amellyel analizálsz. Szóval milyen szemmel is tekintesz reánk?

Többféle módszert használok. A választópolgárok megértéséhez alapvető a kérdőíves módszer, de készítettem már mélyinterjúkat és fókuszcsoportos beszélgetéseket is. Az említett könyvem megírásánál a korabeli felmérések eredményeiből, statisztikákból, az akkori sajtóban megjelent politikusi nyilatkozatokból, tudósításokból, riportokból, visszaemlékező életrajzi interjúkból, pártdokumentumokból, s természetesen a vonatkozó szakirodalomból indultam ki. Volt időm, mert a covid alatt írtam, a szokásostól sokkal nyugodtabb körülmények között, amit nagyon élveztem (de azért nem kívánom vissza ezt az egyébként dermesztő időszakot).

Zsuzsa, Te néhány kutatásodat frissen végezted, kezdő szociológuspalántákkal együtt folytattad. Azt hiszem, szeretnéd továbbadni a tudományág iránti elkötelezettségedet. Szóval milyenek a szlovákiai magyar fiatal szociológusok?

Eredetileg négy fiatalal működtem együtt, ebből kettő, Kelemen Zsófia és Rigó Magdolna ma már nem a tudományos pályát preferálja, amiben nincsen semmi rossz, hiszen egy szociológus számtalan egyéb dologgal is foglalkozhat. A fő, hogy a választott területükön nagyon sikeresek, amit képességeiket tekintve meg is érdemelnek. A harmadik, Mrva Marianna, jelenleg a Fórum Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások

Részlegének fiatal, de már tapasztalt kutatója, akiben szakmailag és emberileg is teljesen megbízok. A negyedik, Szabó Tímea, jelenleg doktorandusz, s amennyiben egy most beadott projektumunk nyerni fog, akkor a továbbiakban ő is velünk fog kutatni.

Te vezeted a Fórum Kisebbségkutató Intézet legtöbb szociológiai kutatását. Így azt is látod, melyek azok a területek, amelyeket ezután kellene megvizsgálni.

Szociológiai kutatásaink során kétféle logikát követünk. Az egyik társadalmi keresztmetszeten, azaz „pillanatfelvételek”-en alapul, vagyis a kutatott témakörök aktuális helyzetének feltárásán. A másik trendfeltárás, tehát a kutatott jelenségek dinamikájának, alakulásának vonalát követi, vagyis a pillanatnyi helyzet feltárásán túl korábbi kutatásaink eredményeire támaszkodva annak bemutatására helyezi a hangsúlyt, hogyan alakult az adott társadalmi jelenség az elmúlt évtizedekben. Ilyen volt legutóbb a szlovákiai magyarok médiafogyasztásának ötven éve, illetve a választói hajlandóság alakulásának harminc éve. Szeretném, ha ezekre az előzményekre kövte folytatnánk eddigi fő kutatási témaköreinket, és aktuálisan felmerülő szempontokat, kontextusokat beépítve (pl. az ukrán–orosz háború, a hazai magyar pártok sikertelensége stb.) új kutatások eredményeivel mélyíthetnénk, bővíthetnénk és aktualizálhatnánk őket. Ezek a témakörök az általános, nemzeti és politikai értékrend, nemzeti és politikai identitás, kulturális fogyasztás. Ezek a szlovákiai magyar lét minden szegmensét alapvetően meghatározó, de nem statikus, hanem folyamatosan változó társadalmi jelenségek épp változásuk okán folyamatos kutatást igényelnek. Ismételt és folyamatos kutatásuk fontossága, s egyben újdonsága épp abban rejlik, hogy az aktuális állapot feltárásán és megismerésén túl ezt bele tudjuk illeszteni egy történelmi-szociológiai, illetve társadalomtörténeti ívbe, vagyis folyamatosan követni tudjuk az értékrendek, a rájuk épülő identitások változását, esetleg stabilitásának mértékét. További fontos szempont, hogy ezeknek a kutatásoknak az eredményei alapul szolgálhatnak más (nemcsak szociológiai) kutatásokhoz, ezeknek szélesebb társadalmi beágyazottságot biztosíthatnak. Ezeken a témákon kívül pedig olyan hiánypótló társadalmi jelenségek szociológiai kutatásával is szeretnénk foglalkozni, mint a szlovákiai magyarok életminősége és életmódja, illetve a kulturális intézményrendszer tematikája.

Zsuzsa, ma politológus hallgatókat oktatsz az egyetemen. Korábban újságírókat tanítottál. Hogy szárazan fogalmazzak, miért tanítasz? Mit szeretsz benne? És persze mit nem?

Huszonkilenc éve tanítok, ebből a legtöbb évet a nyitrai Konstantin Egyetem bölcsészkarának zszurnalisztika, majd politológia tanszékén. László Béla professzor úr kezdeményezésére jelentkeztem egy meghallgatásra, ahol magyarul tudó szakembereket kerestek, de abból a tanszékből nem lett semmi. Viszont néhány hónappal később felhívtak Nyitráról, hogy mivel a szociológia mellett újságírói végzettségem is van, szeretnék felvenni az újonnan induló zszurnalisztika tanszékre. Így lettem a jövőre harminc-

éves tanszék egyik alapító tanára. Miért tanítok? Mert van mondanivalóm, kutatói tapasztalatom és tudásom, amiről úgy gondolom, érdemes átadni. Mert szeretem látni, ahogy kinyílik a fiatalok értelme, ahogy felcsillan a szemük, amikor megértettek valamit. Mindig szerettem készülni, programokat szervezni (például táborokat, beszélgetéseket, ami egyébként nem tartozott a munkakörömhöz). Ma is ugyanúgy készülök az óráimra, viszont egyre kevesebb felcsillanó szemet, érdeklődő tekintetet látok, s ez elveszi a kedvemet. Az ember először magában keresi a hibát, de amikor ugyanezt tapasztalják a kollégák is, akkor a hiba valószínűleg máshol keresendő. Alapvetően az oktatási rendszer tehet erről, mert amióta létezik a fejkvóta, a diáklétszám a legfontosabb. S hogy legyenek diákok, főleg az olyan kisebb tanszékeken, mint a miénk, nincs felvételi. Vagyis mindenki bekerül. Amikor bevezették ezt a rendszert, az volt az egyik indoklás, hogy elősegíti az oktatási rendszer demokratizációját. Ha ez arra vonatkozik, hogy azok a gyengébb képességűek is bekerülnek, akik egyébként nem csinálnák meg a felvételit, akkor igaz. Viszont ez a folyamat minőségi szempontból teljesen kontraproduktív, hiszen a mostani diákok színvonala össze sem hasonlítható mondjuk a tíz-tizenöt évvel ezelőttivel. S ami szomorú, az ilyen környezet az ügyes, tanulni vágyó fiatalokat is visszaveti.

Egy tudományos folyóiratban tudományos kérdésekkel szokás zaklatni a kutatókat, ám a Te estedben indokolt a más természetű kíváncsiság. A szociológia egy izgalmas, matematikával is átitatott tudomány. Ám Te meséket is írsz. Kérlek, meséld el, miért.

Mert több ember rejlik bennem, az önkifejezés többféle igényével. A *Móki meséi* c. könyvemben egyébként a gyermekkori emlékeimből merítetek.

Hol találkozik benned a szabályokra épülő tudományosság és a szépirodalom mesevilágának művészi megélése?

Szerintem a képzelőerő a közös pont. A tudományosság sem csak a merev szabályokra épül, hiszen ez is egy alkotó folyamat. Néha muszáj szabadjára engedni a fantáziát és elrugaszkodni, persze nem abban az értelemben, hogy kitalált dolgokat adunk el tudományos eredményként.

Milyenek a terveid? Merre tovább?

A terveimet nagymértékben befolyásolja, hogy az egyetemen hatalmas a nyomás arra nézve, hogy hol publikáljunk. Ugye, most a scopusos, WoS-os folyóiratok a sláger. Ezt az elvárást teljesítendő, idén már leadtam egy ilyen cikket, tehát most már nyugodtan írhatok magyarul. Nekem az a legfontosabb, hogy azoknak írjak, akikről írok. Továbbra is szeretnék kutatni, írni, s mivel sok olyan kutatásom van, amelyeket időszűke miatt csak részben tudtam feldolgozni, ezt szeretném pótolni. És szeretnék írni egy szépirodalmiba hajló könyvet Pozsonyról, a pozsonyi magyarokról, mert hát Pozsony az én szeretett városom.

És merre tovább, szlovákiai magyar társadalom?

Ahogy utaltam rá, fogyó népesség vagyunk, s a fogyásunknak több oka van. Viszont még mindig itt vagyunk, létezőnk, csaknem félmillióan vállalva a magyarságunkat. S hogy a továbbiakban mennyien maradunk/leszünk, az nem máson, nem a szlovák államon, nem a szlovákokon, hanem egyes-egyedül rajtunk múlik. Azon, hogy születnek-e magyar gyerekek, magyar iskolába fognak-e járni, lesznek-e magyarul beszélő családok, hiteles magyar személyiségek, magyar közösségek, beleértve a magyar egyházi közösségeket, s az őket vezető magyar papokat is. A magyar alatt itt nemcsak a nemzetiséget, hanem a magyar érzelmet is értem, vagyis hogy fontosnak tartjuk a magyarságunkat, felvállaljuk és ezt döntéseinkben, cselekedeteinkben is kinyilvánítjuk. Ez nem túlhaladott, elavult viselkedés, mint ahogy sokan próbálják elhithetni, hanem a nemzeti túlélés záloga, amivel egyébként nem ártunk senkinek.

Öllös László

Lampl Zsuzsanna szociológus, újságíró, író, egyetemi docens kötetei:

- Vállalkozások és vállalkozók 1989 után.* Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 1999.
- A saját útját járó gyermek? Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról.* Pozsony, Madách-Posonium, 1999.
- Magyarnak lenni – a szlovákiai magyarok értékrendje.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2007.
- Magyarok és szlovákok.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Médiapedagógia.* Nitra, UKF, 2009. (Társszerzők: Pšenák Ildikó, Papp László)
- A szlovákiai magyarok szociológiája. Szlovákiai és magyar. 1. kötet.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012, 2018.
- Sociológia Maďarov na Slovensku. Slovenský a Maďar. 1. zväzok.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Tanulmányok az ifjúságról* (szerk). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- A szlovákiai magyarok politikai identitása 1989–1990-ben.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020.
- Začiatky polarizácie.* Pozsony, VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2021.

Szépirodalom:

Móki meséi. Pozsony, Madách-Posonium, 2002, Madách Egyesület, 2019

Randevú és más írások. Pozsony, Median, 2012.

Polievka (z) domácej sliedky. Dunaszerdahely, Lilum Aurum, 2013.

Ajándék. Budapest, Jelenkutató Intézet, 2017.

Díjak:

Szüllő Géza-díj (2018)

Turczel Lajos-díj (2022)

Farkas Gyöngyi: Márciusi ifjak a Kádár-korban. Alternatív március 15-i ünneplések az 1970-es években. Budapest, Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023, 240 p.

Kevesen tudják manapság, milyen „mozgalmasak” voltak a kádári Magyarország 1970-es évtizede első éveinek március 15-éi. 1970 és 1974 között, a jelentősebb ünnepnapokon, de főleg március 15-én fiatalok nagyszabású megemlékező és egyben tiltakozó megmozdulásai, felvonulásai zajlottak le a magyar főváros utcáin. A nacionalista jellegű diáktüntetések története, bár többen is kísérletet tettek az összefoglalásra vagy legalább is a dokumentálásra,¹ régóta teljes körű értékelésért kiáltott – miközben kisebb jelentőségű eseményekről is önálló művek láttak napvilágot. A történelmi távolságtartás 2023-ban, Farkas Gyöngyi monográfiájának megjelenésével ért véget.

A szerző a vonatkozó vaskos állambiztonsági dossziékat használta fel, elemezte ki alaposan és elfogulatlan szempontokat követve. A hivatalos dokumentumokból nyert tényeket és adatokat pedig akkurátusan feldolgozta, illetve teljességre törekvő módon foglalta történeti keretrendszerbe.

A kötet elején röviden összefoglalja a tüntetések eseménytörténetét, a monográfia lényege azonban érezhetően az ezt követő két fejezetbe került. A fiatalok motivációit, illetve az „eszméket és nézeteket” bemutató fejezetekben igyekezett megragadni azokat a szellemi mozgatórugókat, azokat a hatásokat, amelyek a korabeli fiatalokat – nem is veszélytelen – tettekre sarkallták. Igyekezett megtalálni a fiatalok nézeteit és motivációit, aktivitásuk fő okait és a saját szavaik közreadásával (bő idé-

zetekként) magyarázatul adni. A tanúvallomásokból, jegyzőkönyvekből, zárkaügynök-jelentésekből kétségkívül, mozaikszerűségük ellenére is, jól kirajzolódik a résztvevőket jellemző irányadó gondolkodás. Ezek alapján olybá tűnik, hogy lényegében egyetlen közös céljuk volt: méltó módon emlékezni meg a forradalmi ünnepre, melyet a forradalmi helyszínnek közötti felvonulással kívántak összekötni. A szerző a feltárt iratok kapcsolódó információit összevetette a korszak eszmetörténetével, a hatalom internacionalista, a nemzeti ünnepeket kilügző politikájával, a szovjet elveket szervilis módon kiszolgáló közélet valóságával. Ezért lehet azt a következtetést is levonni, hogy az utcára vonuló diákság a felnőttek alkalmazkodó attitűdjével helyezte szembe magát.

A következő fejezetekben, az állambiztonsági tisztekhez hasonlóan, vizsgálat tárgyává teszi, hogy a megmozdulások spontánok voltak vagy szervezettek. A jelképek és szimbolikus cselekedetekről szóló részben a kokárdaviselés, a zászlóhasználat, az öltözködés, a dalok és versek, a beszédek, rölapok, falfirkák szerepét és jelentőségét elemezi mélyrehatóan. Egy rövid fejezetben statisztikák segítségével összegzi, kik lehettek a „márciusi ifjak” (1972-ben, a legjobban dokumentált évben). A résztvevők életkora, nemek és életkor szerinti megoszlása, a foglalkozás nemek szerinti aránya, tanulók és dolgozók viszonyszámai, kimutatás a dolgozók munkafajta szerinti rátájáról. Alapvető fontosságú statisztikák ezek. A további fejezetekben a hatalom reakcióit vizsgálja, valamint külön fejezetbe foglalta össze – hiánypótló módon, a főváros-centrikusság elkerülése érdekében – a vidéki megmozdulásokon történeteket. A szöveget rövid tartalmi összefoglaló zárja. („A demonstrációk résztvevői a pártállam emlékezetpolitikája, a ’48-as polgári forradalom emlékének elsorvasztására törekvő ünneplési gyakorlata ellen tiltakoztak, amikor a nemzeti ünnephez mélt-

1 Pl. Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban*. Második kötet. Budapest, Magvető, 1996, 81–132. p.

tatlannak tartott hivatalos ceremóniák után külön is megemlékeztek az évfordulóról.”)

A monográfiának lényegében egy hibája van, azonban az jelentős. Ez pedig az egyoldalú forráshasználat. Emiatt a szerző teljességre törekvő szándéka nem valósult meg maradéktalanul.

Farkas a korábban megjelent, vonatkozó szakirodalom szinte mindegyikét felhasználja vagy feltünteteti művében, azonban az egyik legfontosabb ezek közül kimaradt. Az 1972. március 15-én történtek miatt lefolytatott per fő vádlottjával készült – természetesen később keletkezett – interjúban olvasható információk a könyv megfelelő fejezeteiből módfelett hiányoznak.²

A vonatkozó peranyag feldolgozását szintén mellőzte a szerző, holott az önkényesen kiválasztott nyolc vádlottat felsorakoztató bírósági perben született ítélet esszenciája a kor politikai gondolkodásának. A bíróság igyekezett összefoglalni, természetesen a rendszer teoretikájának megfelelően, milyen hatások érték a fiatalok gondolkodását, és miként alakultak át ezek olyan tettekké, amelyek „abban az adott helyzetben, légkörben alkalmasak voltak a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére”. Bár a vádlottakat megtévedett fiataloknak tartották, tetteiket nem tekintették megbocsáthatónak. A vádirat és per ítélete más szempontból is rávilágít az ügy „nemzeti” jellegére: egy hajszal választotta el az egyik vádlottat, hogy az irredentizmus is bekerüljön az ellene felhozott vádak közé. Szobája falán ugyanis egy korona nélküli címerpajzsot is tartalmazó selyemzászlót találtak, melynek belsejében a hármass halom és a kettős kereszt szerepelt, a „ZTK Zvolen 1934. VIII.” felirattal.

(Ez utóbbi különösen groteszk rész az eljárás során. A zólyomi labdarúgócsapat szlovák jellegű sportzászlója – bár a kettős keresztet és a hármass halmot ábrázolja – nehezen kelthetné fel a magyar „irredentista” [revizionista] érzéseket.) Egy másik vádlott viszont „elkövette” az izgatás büntetést, mert mint az ítélet leszögezte: „a Román Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti kapcsolatokat, az erdélyi magyarság helyzetét nacionalista beállítottsággal, a nemzetiségek egyenjogúságának elve tagadásával és ellenséges hangulatú magyarázatával tárgyalta.”³

Szintén kimaradtak a fiatalok szüleiről szóló információk: e tényezők minden résztvevő esetében is érdekesebbek, mint elsőre gondolni vélénk. Az állambiztonság külön kimutatást készített a párttag felmenőkről, és azt sem felejtették feltüntetni, kinek hol dolgoznak a szülei. Az említett peranyagban is feltűntetik a szülők társadalmi státuszát, esetleges korábbi cselekedeteit. Beszédes adatok, megértek volna egy alaposabb vizsgálatot – melyet kiegészíthetett volna a még élő résztvevőkkel lefolytatott történeti interjúzás.

A kötet az utcai felvonulás(ok) összefoglaló jellegű eseményleírásával kezdődik, azonban a szerző érezhetően a következő, és egyben legkidolgozottabb fejezetre fordította a figyelmét.

Azok a dokumentumok, melyekből az ifjak motivációi nyerhetők ki, nem járhatnak messze a valóságtól, ám mégis rengeteg kételyt ébresztenek, főleg ha tudjuk, hogy a bíróság előtt többen visszavonták a rendőrségen tett vallomásukat. Voltak, akik a pártnál tiltakoztak a sérelmes eljárások ellen: például, hogy az elfogottaknak „több mint 10 órás fal melletti állás után kellett rendőrségi valloást” tennie, illetve „kész jegyzőkönyveket

2 Püskösti Árpád: Foglalkozása: március 15. *Népszabadság*, 63. évf. 61. sz. (2005. március 14.), 18–19. p. Ebben nemcsak az általa átért cselekményekről kapunk kiváló rátekintést, hanem a börtönbüntetését követő életútjára is.

3 A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1. B. 20843/1972/5. számú ítélete. Egy példánya megtalálható: MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972.

írtak alá velük a rendőrségen”.⁴ Ezek a körülmények nagyban befolyásolják a hivatalos dokumentumok tartalmának forrásértékét.

E történeti analízis teljessé tételéhez is hiányzik az interjúkkal, visszaemlékezésekkel való összevetés.

Rendőri erőszakra utalva a szerző, lényegében kizárólag, az utcai gumibotozást említi. Holott a visszaemlékezések mást is elmondanak számunkra. „Kb. kilenctől hajnali kettőig vendégeskedtünk a kapitányságon. Ezalatt többször megverték, kihallgattak, leírtatták velünk, hogy mit csináltunk aznap. [...] Másnap megjelentek a munkahelyemen információit gyűjteni rólam. Én persze aznap nem mentem be, a sebeimet nyalogattam. Volt mit.”⁵

A rendőrök szóban sem kerteltek, az elfogottaknak határozottan tudtul adták: nem lesz még egy ötvenhat. A rendőrség és a párt- és államvezetés egyformán gondolkodott. A nemzetiszín zászlókkal, karszalagokkal Kossuthnótákat éneklő tömeg a korabeli hatalomnak 1956-ot juttatta eszébe.

Hiába jelenik meg többször a műben, nincs kellően nyomatékosítva, hogy a fentebbiek okán a hatalom a történeteket egyértelműen nacionalista tüntetésnek, ráadásul ezen kívül „*jobbaldali, szervezett erők próbálkozásának*” tekintette.⁶

Mindkét jelző rendkívül súlyos minősítésnek számított a korban.

A világhálón is elérhető digitalizált MSZMP-iratanyagok vizsgálatán túlmenően elmaradt a többi, még nem publikált pártszerv iratainak átnézése és felhasználása. A Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályhoz több beadvány is érkezett a fegyelmi alá vont vagy éppen a perben elítélt fiatalok ügyében. A

per elsődrendű vádlottja mellett, nevüket is vállalva, többen is kiálltak, sőt, személyesen Kádár Jánossal kívántak beszélni. A találkozó végül nem jött össze, és a fővádlott maradéktalanul letöltötte a húsz hónap fegyházbüntetését.

A szerző kitűnően ismerteti a tüntetések sajátosságait, a szervezéstől indulva tüntetők által kialakított jelképhasználatig (kokárdák, zászlók stb.).⁷

Farkas Gyöngyi kétségtelenül jól ráérezett a dalok és a versek fontosságára (melyeket a résztvevők „provokatív módon énekeltek” – mint azt a per ítélete kihangsúlyozta). Ellenben nem hivatkozik olyan jegyzőkönyvekre, amelyek bizonyítanák, hogy az 1848-as dalok között munkásmozgalmi dalok is elhangzottak volna. A harmadrendű vádlott által írt „forradalmi” verset, mely szintén vádponttá vált, a szerző csak lábjegyzetben szerepelteti, míg például kevésbé releváns röplapok szövegeit a főszövegben közli.

Mindezeken túlmenően számos további kétség és kérdés merülhet fel. Vajon valóban megtörtént és nem utólagos kreálmány a felvonulóknak az építómunkásokkal való vitája? Kimaradt a kövel megdobott rendőrautó ügye is – talán azért, mert hosszas nyomozás után sem sikerült az elkövető személyét kideríteni? Miért pont az a nyolc személy került bíróság elé 1972-ben? A börtönbüntetések kiszabása nem járt elrettentő erővel, a könyv adatai szerint 1973-ban többen vettek részt a megmozdulásokban, mint az előző évben. Ha ez igaz, akkor miért mentek el az idősebbek, többnyire dolgozók tüntetni? Emellett jó lett volna röviden összefoglalni a „nacionalista” felvonulásra válaszként 1972. március 21-ére szervezett

4 MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1972, 4. ő. e.

5 Kresalek Gábor: Március idusa és a FIN. *Beszélő*, 1998. március (3. folyam, 3. évf. 3. sz.). 63. p.

6 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 578. ő. e.

7 Egy visszaemlékezés jelzi felénk, hogy a zászlókat igyekeztek megmenteni a fiatalok: Striker Sándor: Március 15-e 1972-ben. Egy elhallgatott nap. *Élet és Tudomány*, 52. évf. 11. sz. (1997. március 14.), 332–333. p.

baloldali ellentűntetés történéseit. Mindezen túlmenően a szerző kétségbe vonja, hogy csak a fiúk lettek volna „harciasabb és kitaróbb tünetők”, bár elismeri, hogy a rendőri figyelem is inkább a fiúkra összpontosult. Holott a vádhatóság is kíméletesebben bánt a hölgyekkel: az eseményekben az egyik központi szerepet játszó lány az „eljárás folyamán [...] cselekményét őszintén feltárta, megbánó magatartást tanúsított”. Vele szemben az ügyészség nem látta szükségesnek a legkisebb büntetés kiszabását sem, ám felhívták figyelmét, hogy a jövőben tartózkodjék a hasonló („vagy más”) bűncselekmény elkövetésétől, mert „ellenkező esetben vele szemben a törvény teljes szigorával” fognak eljárni.⁸

Ez is bizonyítja, hogy a nyomozati anyagokon kívül a budapesti ügyészség, illetve a Legfőbb Ügyészség anyaga is értékes adalékokkal szolgálhat.

A statisztikák esetében érdemes lett volna a szerző következtetéseit ütköztetni az ezen időszakokkal vagy a témával kapcsolatos korábban megjelent művekkel.⁹

Az iratokban szereplő neveket a „személyiségi jogokat tiszteletben tartva” csak kezdőbetűikkel láthatjuk. Alapvetően ez az eljárás megállja a helyét, azonban a per elsőrendű vádlottja később többször is nyilatkozott, és manapság is szívesen feleleveníti az emlékeit. (Jelen sorok szerzőjének is készségesen állt rendelkezésre, amit ezúton is köszönök.) Ha további oral history beszélgetések készülnek, akkor a nevek közölhetőségére is ki kell térni.

8 MNL OL XX-10-d-11320-1972.

9 Pl. Szerencsés Károly: *Az eltékozolt évtized. Adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2010. vagy Palkó László András: *Keserű napjaink. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988* (2. rész). *Valóság*, 57. évf. 11. sz. (2014. november). 10–11. p.

A volt III/III. csoportfőnökség a korabeli államszervezet része volt, ezért iratainak önmagában, a többi állami szerv anyagának vizsgálata nélküli feldolgozása csak féloldalas lehet. A második, javított kiadáshoz ezért nemcsak a többször említett történeti interjúkra, hanem a többi, a megtorlásban érintett intézmény levéltári irataiból nyert információkra is szükség lesz.

Keresztes Csaba

Gaszó Dániel: Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022, 422 p.¹

Gaszó Dániel könyve a magyar diaszpóra és az anyaország viszonyát vizsgálja. Mint azt Kántor Zoltán politológus is megfogalmazza az előszóban, „egy megélt és átélt munkát tart a kezében az olvasó” (13. p.), mivel a könyv szerzője több évet élt Spanyolországban, kutatási célból megjárta Dél-Amerikát, valamint a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasaként Chilében alakította a helyi magyar közösség életét. A műben ezek a személyes tapasztalatok társulnak az elméleti tudományossággal, ami „lehetőséget adott a magyar diaszpóra átfogó, alulról és felülről történő vizsgálatára és elemzésére”. (23. p.)

A szerző már a bevezetésben pontosan meghatározza a mű felépítését, így az olvasó rögtön tudja, mire számíthat. Ezen túl minden fejezet elején külön ismerteti, hogy az adott részben miről értekeznek, bemutatja, milyen szempontokat vesz figyelembe, feltárja az esetleges korlátokat vagy módszertani nehézségeket. A könyv eredetileg három fő fejezetre tagolódik, melyek kisebb egységekből, alfeje-

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A MÁSZ támogatásával készült.

zetekből állnak. Ez a logikus felépítettség nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a tartalom a laikus olvasó számára is könnyen befogadhatóvá, értelmezhetővé válik. Ennek ellenére a könyv ezen a felosztáson kívül úgy is szemlélhető, mint ami két fő részre bomlik – egy elméleti és egy tapasztalati részre. Recenziómban ezt a második megközelítést fogom figyelembe venni.

Az első fejezet, az elméleti rész, a fogalmi keretek tisztázásával kezdődik. A szerző már a legelején pontosan körülhatárolhatóan elkülöníti a diaszpórát a szórványtól és az őshonos kisebbségtől. A diaszpórára vonatkozóan több fogalmi meghatározást is ad. Ennek megfelelően elmondható, hogy a diaszpóra szót „a legkülönbözőbb migráns közösségek (száműzöttek, menekültek, bevándorlók, vendégmunkások stb.) vonatkozásában alkalmazták, sőt, még tágabb értelemben az összes olyan etnikai, nemzeti, származási vagy vallási alapon szerveződő makroközösség megnevezésére is, mely valós vagy elképzelt hazájától távol a világban szétszórta él”. (35. p.) Walker Connor definíciója szerint „a diaszpóra egy népnek az óhazán kívüli része”. (35. p.) Gászó Dániel még kiemeli, hogy „a diaszpóra meghatározásában (...) nagy jelentősége van a társadalmi integrációnak, azaz a befogadó ország társadalmába való beilleszkedés folyamatának. (...) A diaszpórává váláshoz azonban nem elég beilleszkedni, az etnikai határokat is fenn kell tartani.” (55. p.)

Ezt követően járja körbe a magyar diaszpóra fejlődéstörténetét, amely során öt nagy kivándorlási hullámról beszél a 19–20. században, amiből három a 2. világháborút követően zajlott le. Itt külön értekezik az ún. '45-ösökről, a '47-esekről és az '56-osokról. Ezek mindegyike ugyanis jelentősen hozzájárult a magyar diaszpóra intézményesüléséhez. A szerző az elméleti részben érinti a magyar társadalmat befolyásoló migrációs folyamatokat. Mivel ebben a fejezetben nem csupán a ki- és visszavándorlásra helyeződik a hangsúly, hanem értekezik a Magyarországra történő bevándorlásról,

a menekültügyről, valamint az idegenellenességről is, így ez kissé megakasztja a diaszpóráról való értekezést. Mindezek ellenére itt átfogó képet nyújt a magyar társadalom etnikai demográfiai helyzetéről.

A következőkben a diaszpóra és az anyaország kapcsolatát taglalja, ahol felhívja a figyelmet a diaszpóra támogatására szánt források megállapításának módszertani nehézségeire. Kiemeli ugyanis, hogy a magyar állam nem mindig pénzügyi juttatás formájában támogatja a diaszpórák közösséget, mégis jelentős mértékben hozzájárul az intézmények fenntartásához, emellett pedig sok esetben oktatási programokat kínál a diaszpórában élők számára. A Magyarországról érkező támogatások közül Gászó Dániel külön foglalkozik a Kőrösi Csoma Sándor Programmal, „amely a diaszpórában élő magyarokat személyesen szólítja meg abból a célból, hogy a helyi igényeknek megfelelően nyújtson számukra segítséget”. (222. p.) Ebben a részben a szerző saját korábbi kutatásának eredményeit is ismerteti, amelynek keretében a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasainak a 2016–2017-es és 2017–2018-as tárgyévben kiküldetésen levő tevékenységét vizsgálta kérdőíves módszerrel.

Ennél a résznél tér át a könyv tapasztalati részére a szerző. Elsődlegesen saját diaszpórával kapcsolatos élményeit osztja meg, melyeket a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasaként szerzett. Gászó Dániel a chilei diaszpóra életébe nyert betekintést a program során, amit általánosságban úgy jellemezett, hogy a „magyarok nagy része azoknak a leszármazottai, akik ott maradtak. Harmad-, negyedgenerációs magyarok, akik elszórtan élnek a világ leghosszabb államában. (...) a chilei magyar kolónia méreteiben és szervezettségében össze sem hasonlítható a térség más országaiban, főként Argentínában és Brazíliában élő magyar közösségekkel. Itt a magyarok nem rendelkeznek saját kultúrházzal, cserkészegylettel, tánc- és sportegyesülettel.” (231. p.) Az itt eltöltött hónapok találkozá-

sai közül egyet-egyet idéz fel Észak- és Dél-Chiléből, valamint pontos leírást ad a magyar bálról, amelyen száznegyvenen vettek részt az ország különböző részeiről. Ennél a saját tapasztalatból gyökerező leírásnál hiányolom, hogy a szerző a spanyolországi és dél-amerikai tapasztalatait nem osztotta meg az olvasóval, nem számolt be az ott élő magyarokkal való találkozásról, noha ott egyetemi tanulmányokat végzett, valamint kutatást folytatott.

A könyv záró része azonban izgalmas esettanulmányokat tartalmaz, melyekben a szerző személyes diaszpórában átélt tapasztalatainak birtokában immár a Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársaként az egyes diaszpórák közösségei meghatározó alakjaival készített interjúkat közli. Ezekben az interjúkban válnak gyakorlativá azok az elméleti ismeretek, melyeket Gazsó Dániel az előzőekben már körbejárt. Az olvasó itt érti meg, hogyan működnek a diaszpórák közösségek, miként jöttek létre a mai napig meghatározó intézményi keretek. A beszélgetések nem rejtik véka alá azokat az ellentéteket sem, melyek néha máig fellelhetőek az egyes szervezetek között, és gyökereik a múltból erednek, sok esetben a '45-ösök, a '47-esek és az '56-osok közti ellenérzésekből fakadnak. Bemutatásra kerülnek a helyi szervezetek, az országos kiterjedésű gyűjtőszervezetek, valamint az országos szervezeteket tömörítő ernyőszervezetek is. Ezek az interjúk taglalják 2010-től a magyar diaszpórapolitikát, kiemelt jelentőségűnek a Kőrösi Csoma Sándor Program keretében a diaszpórába érkező ösztöndíjasok munkáját tartják, ugyanis az a „legfontosabb, az érinti a legtöbb embert”. (373. p.) Pozitívan értékeli a pályázati lehetőségeket is, bár itt nehézségként többször megjelenik, hogy a kisebb helyi szervezetek sok esetben nem tudnak ezekről a lehetőségekről, vagy a benyújtás során találkoznak nehézségekkel. Külön kiemelendő nemzetegyesítő intézkedésnek számít a magyar kormány részéről a külhoni magyarokat és a diaszpórákat érintő egyszerűsített honosítási eljárás, melynek a diaszpórára

nézve „elsősorban szimbolikus jelentősége volt. Azt jelentette, hogy a magyarországiak számon tartanak minket, hogy hozzájuk tartozunk”. (343. p.) Az interjúkban a megkérdezettek beszélnek azokról a kihívásokról is, melyekkel a diaszpórák közösségei szembenéznek. Ilyen volt például a Covid-járvány, melynek okán több meghatározó eseményt kellett lemondani. A másik nehézség a fiataloknak a 2010-es években jellemző exodus során kivándoroltak bevonása a közösségi létbe, akik „be tudnának illeszkedni, ha akarnának. A lehetőség megvan rá, de túlnyomó részük már nem akar magyar lenni, sőt, vannak közöttük olyanok, akik kézzel-lábbal tiltakoznak a magyar közösségi lét ellen”. (355. p.)

Harmadik kihívásként a diaszpóra létszámának meghatározása tekinthető, mely magában a diaszpórákutatásban is nehézséget okoz, így a könyvben is mind az elméleti, mind a gyakorlati résznél visszaköszön. Gazsó Dániel három okot említ, amelyek hozzájárulnak a diaszpóra számszerű megállapításának nehézségéhez: népszámlálási adatok hiányossága, etnikai rejtőzködés, kétes történelmi adatok a magyar emigrációs hullámok méretéről. Ezzel szemben az interjúkban többnyire a népszámlálási adatok hiányosságait emelik ki, ugyanis „a népszámlálások során, a nemzeti hovatartozás vonatkozásában azt a kérdést teszik fel, hogy ki, hol született, és nem azt, hogy milyen nyelven beszél, vagy milyen nemzetiségűnek érzi magát. Na most a legtöbb délvidéki és erdélyi magyar, aki itt él, Szerbiában vagy Horvátországban vagy Romániában született, így őket ezekből az országokból származóként tartják számon, pedig mind magyarok”. (367. p.)

Kántor Zoltánnal egyetértve állíthatom, hogy Gazsó Dániel könyvében valóban „egy megélt és átélt” mű született, mely talán a magyar diaszpórákutatás hiánypótló alkotása. Alaposan járja körbe a diaszpóra helyzetét, feltárva mindazokat a kihívásokat és eredményeket, melyeket az egyes közösségek magukénak tudhatnak. Ezért ajánlom mindenkinek a köny-

vet tanulmányozásra vagy olvasásra, aki szeretné megérteni a diaszpóra mindennapjait.

Jeso Eszter

Lengyel-Marosi Renáta: *Mary Poppins in Popular Culture*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2024, 165 p.

Lengyel-Marosi Renáta *Mary Poppins in Popular Culture* című monográfiája izgalmas kísérlet Mary Poppins univerzumának több új aspektusból való megközelítésére. Azon túl, hogy a szerző áttekinti a könyvsorozatot, valamint a P. L. Travers munkásságát vizsgáló szakirodalom legfontosabb tételeit, egy szerteágazó hálózat középpontjába helyezi a szériát. A gócpont tehát végig a Mary Poppins-sorozat marad, Lengyel-Marosi azonban nemcsak annak egyes darabjait elemzi, hanem éppúgy odafigyel az eredőire, az egyéb korabeli alkotásokhoz fűződő szövegek közötti kapcsolataira, ahogy – hangsúlyozottan – Travers művének utóéletére is. Az egyes fejezetekben így jutunk el irodalmi szövegtől egy transzmediális univerzumig.

A kézirat négy nagyfejezetre tagolódik. Az elsőben a szerző a kultúra és populáris kultúra fogalmát, valamint a fantasy műfaji hátterét és formálódását járja körül, ami a gyermek- és ifjúsági irodalom egyik meghatározó pilléréként is bemutatható. Lengyel-Marosi értékelése szerint a Mary Poppins-sorozat sikerének hátterében a főhős markáns, sajátos személyiségjegyei, a kötetek által érintett társadalmi kérdések (pl. feminizmus, a tudományos előrehaladásba vetett hit), valamint a gazdag szövegek közötti és médiumközi kapcsolatháló és utóélet állnak.

A könyv második fejezete ezért is fókuszál Mary Poppins személyiségére, valamint a művek kapcsolatára a korabeli, valamint a viktoriánus és Edvárd-kori gyerekirodalom egyéb kimagasló alkotásaival (*Micimackó*, *Az elvarázsolt kastély*, *Alice Csodaországban*, *Pán Péter*).

A harmadik fejezetben Lengyel-Marosi az adaptációk kérdésköre és a kiindulási szöveg-

hez igazodó hűség, valamint az attól való eltérés következményei felől vizsgálja Travers művének 1964-es Disney-adaptációját. Mivel magának Traversnek is akadtak ellenérzései a filmmusicallel kapcsolatban, a fejezet jobban odafigyel az alkotó családi hátterének ide vonatkozó aspektusaira is. Az azonban már itt is lelepleződik, hogy Mary Poppins világának utóéletéhez ez az adaptáció is nagyban hozzájárult, hiszen a transzmediális kapcsolathálóban könnyen lehet, éppen akkora jelentőségű gócpontnak számítani, mint maga a könyvsorozat. Ez pedig akkor is igaz, ha az eredeti szöveg és a filmmusical egymáshoz képest is jelentős különbségekkel bírnak.

A negyedik és egyben leginkább szerteágazó fejezet a Mary Poppins transzmediális multitekstussá válásának folyamatára koncentrálna, és fontosabb állomásait elemzi. A kapcsolódások alapja itt egyaránt lehet egy-egy motívum, jelentősebb adaptált történetelem vagy épp az ikonikus dada-karakter (mint archetípus) egy-egy alternatív megjelenési formája. A Lengyel-Marosi által játékba hozott alkotások olykor más irodalmi világok (J. K. Rowling *Varázsvilága* vagy Neil Gaiman dark fantasy univerzuma), mások képregények vagy különböző műfajú filmes alkotások, az animációs filmtől kezdve a szitkomokig.

A *Mary Poppins in Popular Culture* című könyv P. L. Travers ikonikus sorozatának múltjára és jelenére egyaránt odafigyel. A monográfia szerzője kiforrott nyelven, olvasmányos stílusban ír. Amellett pedig, hogy a választott téma számos izgalmas aspektusára odafigyel, rendkívül gazdag szakirodalmi bázissal is dolgozik, ami ugyancsak a szerző hozzáértésének bizonyítéka.

Noha nem Lengyel-Marosi Renátáé az első szakmai munka a *Mary Poppins*-sorozat kapcsán, annak kortárs kultúrába való beágyazottságára vetülő fókusz miatt bizonyosan fontos darabja lesz a széria recepciójának.

Baka L. Patrik

Számunk szerzői

Baka L. Patrik (1991)

író, irodalmár, egyetemi adjunktus (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Fedinec Csilla (1968)

történész, szerkesztő (HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország; ORCID 0000-0002-9156-9002)

Gyurgyík László (1954)

szociológus, demográfus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Hadas Miklós (1953)

szociológus, egyetemi tanár (Regionális Kutatások Intézete, Pécs; HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország; Ipolyvisk, Szlovákia)

Horváth Kinga (1971)

egyetemi oktató (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Huszár Zsuzsanna (1960)

okl. pedagógia-előadó (Pécs, Magyarország)

Jeso Eszter (1999)

nemzetközi tanulmányok MA-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, Magyarország)

Keresztes Csaba (1976)

főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Marusziics Erik (1997)

doktorandusz (Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország)

Nagy Melinda (1975)

antropológus (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Németh András (1950)

egyetemi tanár (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia; Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, Magyarország)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Ötvös Anna (1974)

történész, kurátor (Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Márai Sándor Emlékkiállítás, Kassa, Szlovákia; Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, Miskolc, Magyarország)

Sebők Szilárd (1989)

nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Somorjai Ádám OSB (1952)

emeritus vatikáni levéltáros (Pannonhalma, Magyarország)

Strédl Terézia (1952)

gyógypedagógus, iskolapszichológus, oktató (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Tóth Péter (1960)

egyetemi tanár (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)